

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ET UDDRAG

AF

Viborg Stiftsbogtrykkeri

TOHUNDREDÅRIGE HISTORIE

1771 — 1971

SAMT

BERETNING OM

Bogtrykkerier i Viborg

FRA REFORMATIONSTIDEN INDTIL 1745

UDGIVET I ANLEDNING AF

200 AARS JUBILÆET

17. JULI 1971

TRYKT I VIBORG STIFTSBOGTRYKKERI
F. V. BACKHAUSENS EFTF.

Tekst:

AAGE BONDE
HANS H. WORSØE
HARALD DITZEL

ISBN 87 980104 0 9

Forord

At blive tohundrede år gammel og stadig være levende er ikke forundt et menneske. Ja, måske i Kaukasus, men ikke i Viborg.

Derimod et bogtrykkeri, det ældst eksisterende i byen, så man kunne tro, at det ældste varer længst. Da Viborg Stiftsbogtrykkeri i 1771 påbegyndte sin fortjenstfulde virksomhed, fornyede det byens tradition for at være én af landets ældste bogtrykkerbyer og blev vel medvirkende til, at der efterhånden opstod andre trykkerivirksomheder, så der i dag er et betragteligt antal.

Nyhedsspredning, lokal kommunikation, meningsdannelse, underholdning, alvorlig tankevirksomhed har i rigeligt mål nydt godt af bogtrykkerkunstens anden ankomst til Viborg. Oprindeligt vel nærmest til glæde for kunder og klienter i by og opland, i dag en slags eksporterhverv, da byens bogtrykkere sælger deres kunnen og villen til resten af landet.

Fordi Viborg Stiftsbogtrykkeri lagde kursen an og holdt sig til den, og fordi fagglæde og fagstolthed herigennem blev plejet til gavn for det hele erhverv, er der grund til at bukke for oldingen og ønske held og lykke i de næste tohundrede år.

A handwritten signature in black ink, reading "Peter Seeborg". The signature is written in a cursive, flowing style with a large, prominent 'P' and 'S'.

De ældste Viborgbogtrykkere

Fra reformationstiden til 1745

De første bøger, der er fremstillet på dansk jord, blev trykt i Odense omkring 1482 – altså en menneskealder efter at Johan Gutenberg omkring århundredets midte i Mainz havde opfundet bogtrykkerkunsten – af den af Odense-bispen Carl Rønnov fra Lübeck indkaldte bogtrykker Johan Snell. Det drejede sig dels om et større arbejde, nemlig en ny bønnebog for stiftets præster, det såkaldte Breviarium Ottoniense, dels om et mindre, ligeledes latinsk skrift om de ukristelige tyrkers belejring af Rhodos år 1480, som Snell fremstillede for egen regning.

De to bøger skulle blive svaler, der ikke bebudede nogen sommer. Før år 1500 vides der i Danmark at være trykt blot 11 bøger af 4 bogtrykkere, alle indkaldt fra udlandet. Kun én af dem blev boende i landet, nemlig hollænderen Gotfred af Ghemen, der omkring 1489 slog sig ned i København og her bl. a. 1495 trykte århundredets første og eneste dansksprogede bog, en udgave af Rimkrøniken. Pionerernes teknisk mest fuldkomne arbejde og måske det skønneste værk, dansk bogtrykkerkunst overhovedet kan opvise, er Slesvig-bispens latinske messebog, Missale Slesvicense, trykt i Slesvig 1486 af den i Hamburg fødte, men formentlig fra Italien indkaldte Stephan Arndes. Han virkede senere i en menneskealder som en meget anset bogtrykker i Lübeck og fremstillede her flere bøger for dansk regning, således år 1500, efter ordre af Viborg-bispen Niels Friis, en ny messebog for Viborg stift, det 232 blade i folioformat store, knapt så pragtfulde Missale Viburgense, der kun kendes i ét eksemplar, som findes i Rigas Stadtbibliothek.

Edt kortt antwoz till bispens sendhæ-
breeff aff Odense huilcketh hand til-
skreeff the borghera i Wiborg och Wiborg/
raadhendhess the unū ath bliff wa wbeworedhæ
mz thenne Euangelische lerdom/ fom gudh haff
wer nu aff syn besondherligh naadhæ seend oss/
aff Hans Tawssen predickera i Wiborg.

Christus Matth. xiiij
We ether i schriftkloghæ och phariseer/ i øghø
næschalckæ/ fom lycke hymmerugstrighe for mē
neskenæ/ sielff wille i ickether ind/ och ey ladhe
i indgoo thm fom ghiernæ wi'dhe.

Titelblad og sidste blad af et af Hans Vingaards første Viborg-tryk: Et kort svar til bispens sendebrev af Odense, forfattet af Hans Tausen. Tekstens virkning har nok skullet understøttes af titelbladets træsnit af en katolsk biskop.

mōghz ghiernæ/ arh i. toghz till tackæ mz megh fattighe christ
 ne mand/ om thz kand nogherledhess saa skæe. s. en offwer
 ald ringh er myn ydmyghe kierligh bøn till ether/ arh i icke
 weræ for suær till arh dømæ sø: end i see ether well for/ be/
 raadher ether mz gwōh/ och bedher hannum om naadhæ och
 redt forstand/ leser thenne schriffuelæ wohen ald wild/ wans
 seendhess bodhæ ethers och myn person/ lighe fom i wiste
 huercken hwo ther haffde schreffweth en/ eldher hwen
 hwn er tillschreffwen/ och haffwer redtfindigh ackr paa oer/
 denæ i segh sielff aldeenessæ: huadh her fadrhess paa be/
 wiiskning i thenne søpæ schriff/ beplickther iegh megh for
 ether och hwer mand arh fwlogisæ lønlich och offwenbare
 ehwor fom thz ekess aff megh: Och ther fom i wille sent
 dhæ megh ethers wenlich ledhæbress hiudh till Wiborg/ tha
 will iegh ghiernæ kommæ till Athenæ till ether/ och mz
 monden forklaræ thessæ arrickler ydhermeræ/ end iegh nu
 kandschriffwe mz foo oerd. Her mz ether gwōh befallens
 dhess paa thenne riidh. Schreffweth i Wiborg sø: ste søn/
 dagh i Nouent Mar effther Christi meemelkeligh sødzell
 M. D. xxviii. 99

S. Donel Ro: viij
 Er gudh mz oss/ hwo
 will weræ oss emōdh? 99

Wendthz i Wiborgh aff megh Hans
 Wingarthener. Fridagh effther
 kistmōss Anno domini
 M. D. xxix. 99

W I B O R G

På sidste blad er anført datoen for, hvornår både forf. har afsluttet sit skrift og Hans Vingaard har tilendebragt trykningen. Nederst på siden står forbogstaverne i Vingaards latinske valgsprog, HGHVDA, jfr. side 14.

I de første årtier af 1500-årene var antallet af bogtrykkere i Danmark stadig yderst begrænset, og de trykte arbejder, der blev fremstillet, fåtallige. Mest bemærkelsesværdigt er det, at en indfødt for første gang optræder som bogtrykker, oven i købet en højt dannet mand, Poul Ræff, der var magister og Københavns universitets rektor 1508, men 1512 etablerede et bogtrykkeri i hovedstaden, 1522 nævnes som bogtrykker i Nyborg og 1530–33 virkede i Århus, hvor han trykte 3 antireformatoriske skrifter for Poul Helgesen.

Sit egentlige gennembrud på dansk grund fik bogtrykkerkunsten først omkring 1530 som et redskab for det begyndende og snart sejrende lutherske røre. Det var da heller ikke på nogen måde tilfældigt, at reformatorernes første danske bogtrykker i 1528 opstillede sin presse i Viborg, idet reformationens førstemand, Hans Tausen, jo havde opholdt sig her siden 1525 og med bred støtte af gejstlighed, verdslig øvrighed og borgerskab i løbet af fem år havde formået at omdanne denne i bund og grund katolske by med dens biskop, domkapitel og mange kirker og klostre til et bolværk for den ny tro.

Hans Tausen havde under sin ungdoms studieophold ved tyske og nederlandske universiteter lært ikke alene Luthers tanker at kende, han havde utvivlsomt også fået øjnene op for det nye medium, bogtrykkerkunstens betydning. Det er da også hævet over enhver tvivl, at det er Hans Tausen, der sidst på året 1528 til Viborg har indkaldt eller foranlediget indkaldt den i øvrigt ukendte bogtrykker HANS WEINGARTENER – eller som han fra 1535 daniserer sit navn: VINGAARD – »fra Stuttgart« (»von Stuckgarthe«), som han skriver sig i sine bøger. Det er uden tvivl også Hans Tausen, der, ud fra ønsket om at sikre sin bogtrykker bedst muligt økonomisk, har foranlediget, at kong Frederik den første ved brev af 23. februar 1529 for 3 år gav Vingaard eneret på at fremstille, indføre og sælge danske postiller i Danmark, et værdifuldt privilegium i disse år. Det er givetvis endelig Hans Tausen, som kort efter forlod Viborg for at blive sognepræst ved Gråbrødre kirke i København, der har udvirket, at Hans

Vingaard i foråret 1531 flyttede sin presse til hovedstaden, hvor der nok frembød sig større muligheder. Han vidste her til sin død 1559 at gøre sig gældende som reformationens førende bogtrykker i Danmark og drev foruden et betydeligt bogtrykkeri en omfattende handel med egne og andres bøger. Denne handel rakte lige til Viborg, hvilket fremgår af kolofonen i 3 af de bøger, han trykte i København, nemlig Rimkrøniken fra 1533, der var til fals »udi Viborg i Jylland hos Peder Snedker, som bor ved St. Hans kloster«, oversættelsen af Luthers traktat om adskillelse af lov og evangelium fra 1541, hvor Peder Snedker stadig optræder som forhandler i Viborg, men nu bor »nede ved søen som de gå til Borgvolds færgested« og endelig i 1542, da det i kirkeordinansen hedder: »Og findes hun til købs i Viborg hos Andreas Persen hos St. Hans kloster boendes«, måske en søn af Peder Snedker. Begge er i øvrigt ukendte fra andre kilder.

Det var en forbavsende produktivitet, Hans Vingaard udfoldede i det korte åremål – mindre end 2½ år – han havde sit virke i Viborg, idet der kendes i alt 19 tryk fra denne periode, mens der til sammenligning kun kendes 35 tryk fra hans 18 år i København. Der har dog givetvis eksisteret flere, nu forsvundne arbejder fra denne senere periode, ligesom der fra denne kendes flere større tryk end fra Viborg-årene, hvortil kom, at Vingaard jo, som nævnt, i hovedstaden også havde andre forretninger at tage vare på. Af Viborg-trykkene er kun 6 bevaret i 1 eller 2 eksemplarer, og de hører til vor reformationslitteraturens største skatte. Det drejer sig om følgende, ordnet i kronologisk rækkefølge:

1. Luther: Et ynkeligt klagemål og et venlig tilbud. Oversat af Hans Tausen. 1528. 4°. 12 blade.
2. Hans Tausen: Et kort svar til bispens sendebrev af Odense, hvilket han tilskrev de borgere i Viborg og Ålborg. 5.2.1529. 4°. 28 blade.
3. Johan Toltz: En liden indgang udi skriften. Oversat fra svensk af Peder Borgsmed. 8.5.1530. 8°. 24 blade.

738.

Den gamle Pension af Adelst. Jurthofstus ius/raunt bag,
 den gamle Pensions-gænger og Adelen, og den ellers anseende
 den gamle for god, og som si i. veigt det skues (indførings) ind
 ved den ellers anseende Adelen og Hiligmanns (indførings) man
 den gamle ind. den for sig som den Pension af omme om
 med det for den Adelst. Jurthofstus ius/raunt bag, med det
 i. sin nye for den Adelst. Jurthofstus ius/raunt bag, med det
 den gamle den sig alle omme omme det gamle ind, og den
 alle den alle omme omme det af Professor og den gamle
 den alle omme omme det af Professor og den gamle
 det 2. ee.

Fredericksborg d. 4 Octobr 1737

87. Caspar Andreas Wøldike med Gud forbytt samt
 den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind.
 og Daniel Pauli med Gud forbytt samt den gamle ind. den gamle ind.
 ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind.
 Theologiae lector, og alle omme omme ind. den gamle ind. den gamle ind.
 ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind.
 ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind.
 ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind.

G-tur

Den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind.
 Daniel Pauli med Gud forbytt samt den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind.
 ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind.
 ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind.
 ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind.
 ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind.
 ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind.
 ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind. den gamle ind.

Kong Christian den sjettes meddelelse, dat. Fredensborg 4. oktbr. 1737, til biskop Andreas Wøldike i Viborg om, at denne, evt. sammen med den teologiske lektor og latin-

4. Gensvar, som Danmarks riges kristelige prædikanter kortelig gav på de 27 klagemål, der prælaterne og deres klerkeri førte over dennem . . [på] Københavns herredag 1530. Ved (Hans Tausen? og) Jørgen Jensen Sadolin. 18.11.1530. 8°. 28 blade.

5. Luther: Tvende beslutninger med nogle kristelige råd af Guds ord om ægteskab. Oversat af Jørgen Jensen Sadolin. 1530. 8°. 12 blade.

6. Luther: En mærkelig grundfast disputats . . hvorledes en kristen skal kristelig undervise en anden. Oversat af Jens Pedersen. 19.3.1531. 8°. 96 blade.

Det fremgår af listen, at samtlige skrifter, bortset fra det sidste, har haft et beskedent format og må karakteriseres som småskrifter. Dette har utvivlsomt også været tilfældet med flertallet af de forsvundne. Gengivelsen side 8 viser, at nr. 2, som det eneste af Vingaards Viborg-tryk, var udstyret med en illustration, et træsnit, skåret af ukendt hånd, på titelbladet. Trykket, jfr. også illustrationen side 9, er i øvrigt både m. h. t. opsætning og typografi, herunder typografisk udsmykning med initialer, marginaler m. m., karakteristisk for Hans Vingaards tryk indtil 1541, da han kasserer det meste af sit materiel og tager et nyt i brug. Sammenfattende siger en kender af Vingaards arbejder, at »deres typografiske udstyrelse er gennemgående yderst simpel, men man kan dog se, at han stadig har været betænkt på at forbedre den«.

Fælles for samtlige kendte Vingaard-tryk er en kolofon, hvori anføres trykkested og navn i dansk, tysk eller latinsk form (Joannis Vinitoris), datoen for afslutningen af trykarbejdet, evt. salgsstedet og i de fleste tilfælde bogstaverne HGHVD(A), der er udlagt som: Honoret gens humana verbum Domini (Amen) og er tydet som Vingaards valgsprog: Menneskeslægten ærer Guds ord (Amen).

Kun 3 af Vingaards 19 Viborg-tryk har verdslig karakter, nemlig én af vore ældste ABC'er, en lærebog i latin for begyndere af tyskeren Sebaldus Heyden samt en vejledning i behandling af »alle dem, som

Registrering

Over
Et Guds BARNES Hellige Bncker
Af NEHEMIÆ Cap: XIII. v. 31.

Burdering

Over
En Guds MADES Herlige Baver
Af MATTHÆI Cap: XXV. v. 20.

Foredragen efter Begiaring,

Andragen efter høy Fortieneste,

Den Høyædle og Høyærbverdige Herre,

Sal. Sr. Johannes
Trellund,

Forhen Høyfortiente Biscop over WIBORG Stift,
med Kongel. Etats-Raadts Bærdighed og Distinction,

Hans sørgelige Liig-Begjængelses

PARENTATION og Siig-Sale;

Samt til
Hans forleente Høye Bavers Afmindelse valte

PRÆFATION og Sortale,

Den 5 Julii 1735 i Wiborg Dom-Kirke

CHRISTEN LASSÖN TYCHONIO,
Stifts-Provst og Eegne Præst til Dom-Kirken i Wiborg.

WIBORG, Trykt iudi Hans Kongel. Majestæts privilegerede
Bogtrykkerie, af Andreas Madsen Møller og Daniel Pauli.

Titelbladet til A. M. Møller og Daniel Pauli's stovværk, stiftsprovst Tychonius' ligprædiken over biskop Johannes Trellund, med den snurrige og omstændige titel, trykt 1738.

af Guds hævn falde i den ny forfærdelige plage, som kaldes svedesyge«, alle fra 1529, med 9 skrifter det største år i Vingaards Viborgtid. Samtlige resterende 16 skrifter, bevarede såvel som forsvundne, har rent kristelig karakter og står direkte i reformationens tjeneste. Det drejer sig i 5 tilfælde om oversættelser af Luthers småskrifter, besørget af Hans Tausen, hans nære medarbejder, Jørgen Jensen Sadolin, Søndre sogns kirkes første lutherske sognepræst og snart Odenses første lutherske biskop, eller den ukendte H. J. W(ibergensis?), der 1529 tegnede sig for oversættelsen af »Forkortning om de begæringer, som stå i Pater noster«, samt en ukendt oversætter (»En kristelig facon til at vie brudefolk med«, 1530). Videre publiceredes en enkelt oversættelse af Bugenhagen ved Sadolin og af den mindre kendte Wittenberg-professor Johan Toltz, dog fra svensk, ved Horsens-reformatoren Peder Borgsmed, jfr. ovenfor nr. 3. Tre skrifter var forfattet af Hans Tausen selv og et af Sadolin, formentlig i samarbejde med Tausen, jfr. ovenfor nr. 4; det drejede sig i alle tilfælde om polemiske skrifter eller om små vejledninger for præster. »En åndelig almanak, fordansket af Niels Skriver på Clausholm år 1530« var nærmest et opbyggelsesskrift, formentlig oversat fra tysk, og beregnet for præster var vel også den ellers ukendte Jens Pedersens oversættelse af det ovenfor under nr. 6 anførte Luther-skrift.

Sidst men ikke mindst må nævnes 2 salmesamlinger, begge blandt vore ældste på modersmålet og begge anonyme og forsvundne, nemlig fra det store år 1529 »Aftensang med salmer, antifoner og Magnificat, item Te Deum fordansket og nogle andre salmer at synge for brudefolk og lig«, også kaldet Viborg salmesamlingen, og fra 1530, dog uden trykkerbetegnelse, »Enchiridion (fællesbetegnelse for håndbøger) med mange åndelige danske viser, som man synge i messen og aftensang«. Samtlige disse bøger viser, som P. Severinsen har sagt det om Vingaards indsats, »at også ved bogtrykkerkunsten har man arbejdet ihærdigt på at hjælpe mennesker til åndelig vejledning«. I det hele taget kan betydningen af den første Viborg-bogtrykkers arbejde, hvor

PROGRAMMA
ACADEMICUM
IN OBITUM
VIRI
PER-ILLUSTRIS ET SUMME VENERABILIS
DNI. JOHANNIS
TRELLUND,
EPISCOPI
QVONDAM
VIBURGENSIUM.

VIBURGI,
Typis Möllerianis & Paulinis.
Anno 1738.

Som nævnt s. 26–27 indgik i den monumentale ligprædiken over biskop Johs. Trellund et stort tillæg, omfattende i første række et latinsk universitetsprogram over den afdøde biskop, forfattet af Ludvig Holberg. Titelbladet til dette ses her.

kortvarig det end var, for den lutherske sag og for det danske sprog vanskeligt overvurderes; den overgås næppe af den fortjeneste, nogen senere udøver af bogtrykkeriets ædle kunst i den gamle stiftsstad måtte have indlagt sig.

Efter at Hans Vingaard havde flyttet sin presse til København, skulle der forløbe mere end 200 år, hvor Viborg var uden bogtrykker. Byen delte dog i så henseende skæbne med så godt som alle danske provinsbyer, idet praktisk taget al bogtrykkerivirksomhed i disse århundreder var koncentreret i hovedstaden. I 1565 gav kong Frederik II tyskeren Lorenz Benedicht, der var blevet gift med Hans Vingaards enke og havde overtaget hans virksomhed, monopol på at trykke bøger i hele riget. Dette privilegium lod sig naturligvis ikke opretholde ret længe; »det skulle dog heller ikke opmuntre nogen til at nedsætte sig i provinsen, så meget mindre som man her havde ekstra vanskeligheder, fordi universitetet i København skulle censurere og godkende alle manuskripter, inden de måtte trykkes«. Den egentlige årsag til koncentrationen af bogtrykkervirksomheden i hovedstaden var dog nok af økonomisk karakter – der var endnu i provinsbyerne simpelt hen ikke tilstrækkeligt behov for bogtrykkere og dermed ingen økonomisk basis for deres virke.

Fra Nørrejylland kendes kun to bogtrykkerier fra 1500- og 1600-tallet, og det ene havde oven i købet nærmest privat karakter. Det var det, som Anders Sørensen Vedel 1590–93 drev på sin gård, »Liljebjerget«, ved Ribe, det bestyredes af en bogtrykker ved navn Hans Bruun, og det har opnået berømmelse, fordi Anders Sørensen Vedel 1591 herfra lod udgå den første trykte samling af danske folkeviser, »Et hundrede udvalgte danske viser«.

Det andet jyske bogtrykkeri dreves i et betydeligt længere åremål og på rent forretningsmæssig basis; det var det trykkeri, som den geskæftige, for sit stridbare sind og spidse vid bekendte klokker ved Århus domkirke og notar i domkapitlet m. m. Hans Hansen Skonning opretholdt fra 1614 lige til sin død i 1651. Skonning var selv for-

fatter og trykte ikke færre end en snes skrifter af eget forfatterskab. Betydelig større fortjeneste indlagde han sig dog ved sine førsteudgaver og optryk af ældre, kendte danske forfattere. Et af hans første arbejder er således en nyudgave af Peder Laales ordsprog (1614), og 1633 trykte han første gang to af Viborg-digteren Hieronimus Justesen Ranch's skuespil, nemlig Karrig Nidding, i en nu forsvundet udgave, og Samsons Fængsel, som han oven i købet genoptrykte 1646. Skonning genoptrykte også 1639 et par bøger af den kendte og produktive Viborg-biskop 1595–1616, Niels Lauridsen Arctander, nemlig en salmesamling og en opbyggelsesbog, »Troens triumf og sejr«, begge første gang trykt i Lübeck henholdsvis 1605 og 1614. En anden af Skonnings specialiteter var ligprædikener over adelige og andre fornemme personer, af hvilke han trykte henved 30, efter tidens skik ofte anselige værker i folioformat. Blandt dem var der i hvert fald tre, der var holdt i Viborg domkirke.

Skonnings bogtrykkeri fortsattes efter hans død, uvist af hvem, og endnu 1656 udsendtes tryk fra Århus, blandt dem biskop Frands Rosenbergs ligprædiken over Ebbe Ulfeldt til Urup, holdt i Viborg domkirke 7. april 1654; men svenskernes besættelse af byen det følgende år har sikkert sat det endelige punktum for denne fase af dansk provinsbogtrykkeris historie.

Som det vil ses, er et ikke ubetydeligt antal litterære arbejder af viborgsk ekstraktion – og utvivlsomt flere end de her anførte – befordret i trykken i Århus, så længe her var et bogtrykkeri, hvilket jo også var ganske naturligt. I det store og hele var man dog i Viborg, hvor der var så mange skrivende personer: biskopper, stiftsprovster og præster, landsdommere og latinskolerektorer og -lærere m. fl., henvist til at betjene sig af københavnske eller lejlighedsvis endog af udenlandske trykkerier, således som tilfældet var med biskop Arctander, jfr. ovenfor. Hans mange og meget ansete ligprædikener over adelige i Viborg domkirke blev derimod trykt i hovedstaden, hvilket også var tilfældet med de fleste af hans efterfølgeres tilsvarende arbejder år-

—♦♦♦♦♦—

Det Kongelig Privilegerede
 Nørre- Jyllandſke
 Bogtrykkeries
 Førſte Brev,
 Eller nogle
 LINEAMENTER
 af
 Bogtrykker- Konſtens
 HISTORIE
 i
 Dannemark.

Imprimatur
 P. Horrebow.

Efter Begjæring
 Ved
 Chriſtian Friderich Wadſkiær.

—————
 WIBORG,

Trykt hos Andreas Madſfen Møller & Daniel Pauli,
 Aar 1738.

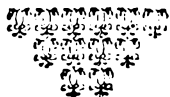
Titelbladet til og et opslag fra A. M. Møller og Daniel Pauli's første arbejde, en reklame-tryksag for det ny bogtrykkeri. På titelbladet har Kbh.s universitet meddelt dets tilladelse til trykningen af skriftet ved professor P. Horrebow; imprimatur betyder: må trykkes.

CHERSONESI Hoved = Bye,
 Alder = puddret Land = Fyrstinde
 Smukke WIBORG! lad os finde
 I den dine Mure Lye,
 Blev vor unge Trykker = Presse
 En bevaagen Patronesse.

Vi formoder ndmjaft, at
 Stiftets Store Evilling = Ville
 Lader Naade = Straaler spille,
 Og at Stadens MAGISTRAT
 Sig høj = gunstig vil bevise,
 At vor Svarte ret kand glise.

Lærde CIMBRER! vi vil frie
 Runden om i alle Stifter,
 I Forhaabning, at I gifter
 Med vort Jydsk Trykkerie
 Eders Riste = glemte Sommer
 Og paa Venligheden skionner.

WIBORG! rare Phœnix, som
 Er opstanden af din Aske,
 Gid du maa herester braste,
 Med al Landet runden om
 Ufortrykt i lutter Lykke,
 Saa vi her alleene trykke!

Forf. af skriftet, digteren Chr. Fr. Wadskiær, har leveret forskellige bidrag, jfr. s. 27; her er siden med hans snurrige digt, hvor det ny trykkeri anråber Viborg om byens be-
 vågenhed. Chersonesi: halvø's. I sidste vers hentydes til byens genopbygning efter den
 store brand 1726.

hundredet igennem. I København blev også førsteudgaven af Hieronimus Justesen Ranch's kendteste skuespil, *Karrig Nidding*, trykt 1585 – året efter at det var uropført på Nytorv i anledning af Christian den IV's hyldning – af Mads Vingaard, en slægting af Hans Vingaard. Sognepræsten ved Søndre sogns kirke, Tøger Mortensen Hvass, fik også 1616 en 860 sider stor opbyggelsesbog med titlen »Rosarium Animæ Spirituale. Det er Sjælens aandelige Rosengård« »prentet i København af Georgius Hantzsch«. I øvrigt var det i de dage slet ikke let – i hvert fald ikke for en nok så velrenommeret provinsbo – at få sine litterære arbejder trykt – de måtte ofte forblive i chatolskuffen eller måtte nøjes med at cirkulere i afskrifter. Det gjaldt af Viborg-digtere, som det fremgår af ovenstående, Ranch, som det fra en senere tid gjaldt hans ulyksalige kaldsbroder, Jacob Worm, der før sin afsættelse 1680 alene opnåede at se et religiøst skrift trykt, oven i købet anonymt og uden stedsangivelse, og det samme var tilfældet med landsdommer Tøger Reenberg (død 1742), der blot oplevede at se to oversættelser trykt i København, den ene 1686 og den anden uden trykkeår, begge anonyme. Reenbergs samtidige, den ovenud produktive og meget berømte stiftsprovst Christen Lassen Tychonius, fik, før Viborg fik sit eget bogtrykkeri, alene i 1730 i København »i Hans Majestæts og Universitetsbogtrykkeriet« trykt sin store bog om den Augsburgske trosbekendelses historie, og den udkom endda først i 1732.

I hovedstaden blev også trykt de første to uanselige skrifter af egentlig lokalhistorisk indhold, begge utvivlsomt fremkaldt af den store brand 25. juni 1726. Det ene er en blot 4 sider stor, hos hofbogtrykker Johann Christopher Brandt vel endnu i brandåret slet trykt fortegnelse over de skadelidte ved branden, som noget misvisende kalder sig: »En vis og sandfærdig Efterretning om dend store og ulykkelige Ildebrand ved hvilken dend ypperlig Cronstad Viborg blef nedlagt i Aske Tiisdagen den 25. juni 1726.« Det andet er et beskedent udtog på 42 sider – ved den københavnske boghandler Willads Giert-

sen von Netten, boende i Snaregaden, der også forhandlede tryksagen – af den i 1711 afdøde provst og sognepræst ved Søndre Sogns kirke, Christen Erichsens store samlinger til Viborgs historie under titlen »Viborg Byes Beskrivelse«, udkommet 1727.

Det kan være den litterære aktivitet, der har manifesteret sig i Viborg, som har foranlediget en unavngiven bogtrykker til i 1695 at henvende sig til biskop Henrik Gerner, der jo også var en kendt litterær personlighed, med tilbud om »at ville oprette et bogtrykkeri her i Viborg, såfremt præsterne til hans rejses bekostning og des bedre subsistence [underhold] vil kontribuere [bidrage med] det første år 50 rigsdaler og siden årligen 50 sletdaler. Hvorimod han så igen med enhver, som vilde lade noget trykke, vilde handle det billigst muligt er«. Biskoppen fremsatte tilbudet med de tilknyttede betingelser over for sine provster på landemodet 25. sept. 1695 til bekendtgørelse over for præsterne, men ingen reflekterede tilsyneladende. Om det er den samme bogtrykker, der ikke har ladet sig slå ud heraf, er uvist, men 4. maj 1698 forespørger biskoppen på landemodet, »om nogen vilde kontribuere noget til et bogtrykkeri her i Viborg at indrette, eftersom deres penge i 3 år igen kan indhentes«. Heller ikke denne gang havde tilsyneladende nogen så store litterære aspirationer, at de ville sætte deres penge på spil.

Få år efter, 23. marts 1706, ansøger femtelektiehører ved Århus katedralskole, ANDERS WENDELBOE, kongen om tilladelse til, at han »ene for mig og mine arvinger må for Århus og Viborg stifter oprette et bogtrykkeri herudi Århus«. Wendelboe ses ikke at have modtaget noget svar på denne ansøgning, hvilket kan hænge sammen med, at universitetets rektor og professorer modsatte sig hans samtidige ansøgning om at blive fritaget for universitetets censur af brude- og ligvers, og sagen mistede helt sin aktualitet for Wendelboe, da han 1708 opnåede at blive borgmester i Århus.

Under 22. februar 1737 imødekom kong Christian VI endelig en ansøgning fra ANDREAS MADSEN MØLLER og DANIEL

PAULI, begge »bogtrykkersvende udi Vores kgl. residensstad København, som have begivet sig i fællig tilsammen . . [og] ere sindede sig udi Vort land Nørrejylland at nedsætte og der, med Vores allernådigste tilladelse, et bogtrykkeri at indrette.« Ansøgningen, jfr. ill. side 12–13, gik ud på, at de to bogtrykkere måtte få privilegium på at drive bogtrykkeri for hele Nørrejylland, og denne ansøgning blev imødekommet for en periode af 10 år. Der er i bevillingen ikke tale om noget bestemt hjemsted for trykkeriet, men i en ansøgning til kongen senere på året anføres det, »hvorledes de udi Vor købstæd Viborg med store bekostninger skal ville sætte et bogtrykkeri i stand, så at de formener med samme at kunne begynde til nu afvigte Michaelis (d. e. Mikkelsdag, den 29. september, 1737)«. De ansøger her, ligesom tilfældet var med Anders Wendelboe, om at de, for så vidt angår lokale småskrifter – »et eller andet lidet skrift, vers eller bog, som af de der (dvs. i Viborg) boende kunne blive forfattet« – kunne blive fritaget for forpligtelsen til at sende manuskripterne til universitetet til censurering mod at lade dem godkende af biskoppen i Viborg. Kongen imødekommer 4. okt. 1737 også dette andragende, samtidig med at han tilkendegiver biskop Andreas Wøldike, at de to bogtrykkere må trykke, »hvad vers, som til bryllupper, begravelser eller i anden lejlighed hastig til trykken måtte befordres«, forudsat at de er godkendt af biskoppen, den teologiske lektor eller latinskolens rektor. Tilladelsen gælder også taler eller andre pjecer, men teologiske, politiske, historiske, filosofiske og medicinske bøger og skolebøger skal fortsat sendes til universitetet til censurering og revision. At denne tilladelse, som universitetet var betænkelig ved at give Wendelboe, er blevet fortolket med stor liberalitet og har haft sin store praktiske betydning, fremgår af, at samtlige kendte skrifter fra Møller & Paulis presse, også de største, bortset fra det første, er blevet censureret af to lokale censorer, biskop Andreas Wøldike eller den kendte teologiske lektor, senere professor ved Københavns universitet, Peder Rosenstand-Goiske, jfr. ill. side 31.

—♦♦♦♦♦—

En
Sudelig og Christelig
Betænkning,

Om
Godlige Gæder,
Saa vel om de forfærdelige
Meen Gæder for Ketterne, samt Tyv-
rie paa Guds og Væres, og om Er-
statnings Fornødenhed ved
en sand Omvendelse.

Frembæres som et lidet Stykkeverk og
Medhielp til det aandelige Huskes Opbyggelse,
GUD til Væres og Priis, 1 Petr. 2. v. 5 & 9. og
til det almindelige Beste, 1 Cor. 12. v. 7. 11.
efter den Naade og Gave, som mig
er betruet, 1 Petr. 4. v. 10.

Forfattet af
En Privat Person,
Som har tilbragt 30 Aar udi Krigs- og Hof-
net, og endnu til Dato continuerer udi Hof-
neste, dog derhos øver sin Christendom ved
Guds Naade.

N. N. Gotthold.

Wiborg, Trykt udi H. Kongl. Majestés.
priv. Bogtrykkerie, af A. M. Møller, 1739.

Titelbladet til et opbyggeligt skrift fra 1739 af Johan Grüning, der her bruger pseudonymet N. N. Gotthold, og som var den største leverandør både til A. M. Møllers og J. P. Holtzbergs trykkerier.

Vi kender praktisk talt intet til de to modige bogtrykkes fortid bortset fra, at vi, som nævnt, véd, at de havde været svende i hovedstaden, måske hos Christoph Georg Glasing, som Møllers enke senere giftede sig med. Møllers familieforhold kendes ikke, men en bror til ham, Peder Antoni Madsen Møller, optrådte ved skiftet efter ham, og han må have været gift i nogle år, da han kom til Viborg, idet sønnen, Nicolaus Møller, jfr. nedenfor, er født 1733. Møllers kone hed Hedevig Fortman og var efter alt at dømme en handlekraftig dame. I ægteskabet var der flere børn; et dødfødt barn blev begravet i domkirken 12. oktober 1739. Ved Møllers død boede familien i en gård, tilhørende justitsråd, borgmester Arnold Chr. Dyssel, formentlig enten i Vestergade eller Mathiasgade, hvor Dyssel havde ejendomme. Daniel Pauli, som efter 1738 forlod kompagniskabet »for at søge sin lykke andetsteds«, som det hedder i 1741 og som fra 1739 ikke mere optræder som medindehaver af bogtrykkeriet, synes ikke at have tilhørt den lærde københavnske slægt Paulli, der rummede bl. a. den store københavnske boghandler Daniel Paulli (1640–84), der også optrådte på Snapstinget i Viborg.

De to bogtrykkere synes hurtigt at have fået deres materiel klart og udfolder allerede i 1738 en helt forbavsende virksomhed, idet de i dette år kan udsende i hvert fald 7 skrifter, deriblandt det største, de overhovedet fremstillede, nemlig den monumentale foliant med ligprædikenen og mindeskrifter over den 12. juni 1735 afdøde og 5. juli 1735 i domkirken begravede biskop Johannes Trellund. Bogen – »et rent monstrum, måske den omfangsrigeste ligprædikenen, der er trykt herhjemme« – rummer en fortale på 95 sider og dernæst selve ligprædikenen på ikke færre end 320 sider, begge af stiftsprovst Christen Lassen Tychonius, der just ikke havde haft ry for at være den afdøde højærværdigheds bedste ven, mens denne levede, men åbenbart følte, at der var noget, der skulle gøres godt igen. »Talen varede halvfjerde time, og Tychonius var mere død end levende, da han var færdig.« Værket afsluttes med 125 sider tillæg, rummende bl. a. et latinsk uni-

versitetsprogram, forfattet af universitetets rektor, Ludvig Holberg, som følge af at den afdøde biskop forud for sin kaldelse til Viborg i flere omgange havde været professor ved Københavns universitet, hvortil kom en latinsk mindetale af lektor P. Rosenstand-Goiske, latinske mindevers af latinskolens rektor, Jens Ostenfeld, m. m.

Det var et imponerende arbejde, de to bogtrykkere således havde fuldendt, ikke mindst i betragtning af, at i hvert fald yderligere 6 skrifter, som nævnt, i 1738 forlod deres presse, selv om det vistnok udelukkende drejede sig om småskrifter. Det første og på sin vis interessanteste af dem er noget så moderne som en reklametryksag for deres egen virksomhed med den kuriøse titel: »Det Kongelig Priviligerede Nørre-Jyllandske Bogtrykkeries Første Prøve Eller nogle Lineamenter af Bogtrykker-Konstens Historie i Danmark, Efter Begiæring Ved Christian Friderich Wadskiær.« Denne var en ung fremadstræbende, senere kendt forfatter, der i sit skrift markerede oprettelsen af det nye trykkeri ved hyldestdigte til kongen og til Viborg, jfr. ill. s. 21, samt ved en vidtløftig, mere kuriøs end lærd redegørelse for skrive- og bogtrykkerkunstens historie i Danmark med tilbørlig hensyntagen til Viborg afsluttende med en »Rhapsodie over de fornemmeste Skrifter i Bogtrykkerierne« samt et tysk hyldestdigt til forfatteren(!). De øvrige skrifter fra 1738 er et 8 blade stort uddrag af kirkeritualet om præstevielsen til brug for biskopperne, et nu forsvundet opbyggelsesskrift af Tychonius: Det daglige Morgen- og Aften Offers-Lam, frembaarne for Gud i hans Børns Andagt« samt nogle 48–112 sider store, ligeledes opbyggelige skrifter af den afdøde sognepræst Sigvard Lyche i Sundby på Sjælland, pastor Povl Lerche i Lumby på Fyn samt den holstenskfødte postmester og byskriver i Hobro, Friedrich Gerhard Voss.

I 1739, da Andreas Madsen Møller er ene om at bestyre bogtrykkeriet, fortsættes produktionen med 8 skrifter. Det største af dem er atter en ligprædiken af Tychonius, også holdt i 1735, ved den lejlighed dog i Rødding kirke nordøst for Viborg, over herren til hovedgården

Sødal i sognet, Anders Kjærulf. Den kan hverken i format eller omfang måle sig med ligprædikenen over biskop Trellund, men er dog med sine op imod 330 sider et imponerende vidnesbyrd om Møllers formåen. Et enkelt blad rummer latinske mindeord over den i 1739 afdøde stiftsprovst i Ålborg, Sixtus Aspach, af den lokale latinskoles rektor, G. F. Thestrup, ligesom brandvedtægten for Ålborg er befordret i trykken. De resterende skrifter har nærmest opbyggelig karakter og er for to's vedkommende oversættelser fra tysk. De øvrige er to skrifter af den meget produktive strandrider på godset Rysensten i Vestjylland, den tyskfødte Johan Grüning (1686–1756), der var født i Schlesien, var kommet til Danmark som svensk krigsfange, tilsyneladende havde opnået gode kår og åbenbart følte et kald som forfatter af gudelige skrifter; det ene fremkom under pseudonymet N. N. Gotthold. Grüning tegner sig også for det sidste skrift, A. M. Møller fik trykt, et opbyggeligt skrift fra 1740 på 84 sider. Man levede ikke for intet i pietismens tidsalder! Endnu samme år, men efter Møllers død, forlod 2 blade med bryllupsvers til købmand i Århus Peder Thyresen Bøggild og hans brud, der blev viet 25. okt. 1740, trykkeriets presse. Kendt er endelig et opbyggeligt blad, beregnet til ophængning, jfr. ill. s. 29, som nok repræsenterer en væsentlig, men nu, som følge af materialets karakter, stort set ukendt del af trykkeriets produktion. Bladet er udateret, men det fremgår, at det er trykt endnu, mens Pauli var parthaver i trykkeriet, altså i 1738.

Andreas Madsen Møller døde den 16. marts 1740 og blev den 21. marts begravet i domkirkens gulv. Tredivtedagen efter dødsfaldet, 14. april, blev boet taget under behandling af den gejstlige skifteret, hvorunder bogtrykkere skønnedes at høre tilligemed bisper, præster, degne og skolefolk. Den verdslige øvrighed protesterede imidlertid herimod, og det gjorde enken også, idet hun kunne godtgøre at have ansøgt kongen om tilladelse til at måtte hensidde i uskiftet bo, hvorfor de videre skifteforretninger blev stillet i bero. Gårdens ejer, borgmester Dyssel, begærede imidlertid »det kammer, hvorudi bogladen er, ryd-

Præster
H E R E R.

Detronierer
H E R E R.

En meget skjon og Christelig Gnuus- Velsignelse,

Deo som dette Blad haaber i sine Gnuus og lever derefter, hannem loffes alting vel;

HEMME'S Velsignelse gior riig uden Noje.

Hveres dia GUD i ald din Tid
Og seft paa hannem kans din Gud;
Ofting begynd i HEBNENDE'S Gnuus,
Een bliver det dia vijt til Gnuus.

Naar du oplyfter denne Døe,
Doe dia, da den Døerindgangs gior,
At Sjælen Gnuus du frøfter her
Den rette Døe til frøet er.

Den sjøe Jesu med til nuig dit naadig Døe,
Du fandt med gandske Gnuus Velsignelse tilføes,
Lag sigt din Voelje dæe, O herte Jesu tier!
Eti hvor Du træjer fra, det ingen lyfste er.

Hvad Jesu dem velsignet vær,
Een altid det forstaaet er,
Hva dæes kreos Gnuus Gnuus
I Gnuus med O Veli i os flaa er ti.

Hveres Gnuus naar ia nu ud,
At mit naadige Gnuus regiere GUD,
Dit Gnuus med Døer frøet,
Lad Da D GUD det vær,
Døer mit herte, Gnuus og Gnuus
For Gnuus og Gud, for Gnuus i Gnuus,
Een dia mit Gnuus forrette trøet,
Da femme glad dem til mit Gnuus,
Et til mit Gnuus forrette trøet,
Et til Gnuus i Gnuus og Gnuus.

Min GUD ia altid lader raad,
Gnuus lader raad i mange Naar,
Det ia en Rode raad men baade,
At hans Gnuus ia en alling iaar,
Een end Dag mere are raad,
Lad mit Gnuus Gnuus indbringte lant.

Hveres lader ia Da, O Døer,
At du mig tre Tins vil bestier,
Doe Gnuus are og dæue Gnuus,
Lad mig GUD frøet til mit Døe,
Lad mig bestime Gnuus,
Da leve hos GUD i Døer.

Hver til Gnuus forstaaet,
Een bliver du fornetet raa,
At Gnuus du bestime moa,
Lad GUD dia gior, som ud berpaa,
Epar med forstaa, lad her iaar sit
Saa er din Gnuus til frøet,
Een gior GUD dia dæue Gnuus,
Da lader for dia til din Døe.

Hj GUD, hør saer det nu vil til,
Dem ia en lader, mig hade vil,
De mig misandter es en vil gior,
Daa hos stillas ia tier i Gnuus,
Naar de vil os min Gnuus spørge
Da maas de for ia tier vil frøe.

Et ald din Gierming ber Gnuus Døe
Det forste es det frøet raad.

At Gnuus skal vær reem,
Da maas es tenke paa mee end
En lader,
Daa Tuor es Waadbedhed les flud.

D i Haber, Een og Hella Gnuus
Daa Waade for mig i min Gnuus
D hør ia saer end eller ud
Da tenk paa mig, Da mit GUD.

H E R E R bevare din Udgang og Indgang fra nu og ind til evig Tid. Psalm. 121.

WIBORG, Trykt ind i Hans Kongel. Majestæts Bogtrykkeri, af Andreas Wadsjens Møller og Daniel Pauli.

Denne Gnuus er
Gnuus Gnuus
Den vil dia vil bestime ber,
I Gnuus Gnuus med diaer.

Omanga var der en anbrag-
en Gnuus, som bad ofte til
GUD, et baad ikke late
kan dæe, boveltes baad
fulde lere laskelsen i baad Gnuus,
Een og ladere alling vel ia til
Gnuus som baad bære. Gnuus til ba
bestime paa, omanga at for tre alling
Gnuus. En for Gnuus iaar
es baad frøet. En forrette mit
Døe til Døer, bestime min Gnuus
kommer. Den anden Gnuus baade
es Gnuus eller Gnuus ind Gnuus,
hørmend baad bister Døer og at
Gnuus, Gnuus: I det Anglages
Gnuus til ba er til Døe. Den
trede Engel samlede de opskaffede Døe
der es bar den til Døer, hvor
biste tre Engler bære indkommen.

Dele er en smil Gnuus: Eti
Saa det gior det ia i et Gnuus, da
maas man frøet lere: For det andet
arbeid: Da for det tredje, paa:
Da for det fjerde, der hos sin anden
laa forlignelig og tenne som Gnuus.

Da vilke bed af Døerens Gnuus,
Eti berpaa kommer alling ia,
Naar GUD med Høien es et nae
Da ald lader fornetet er,
For ham ia frøet frøet moa,
Een iaar til i Traa.

Hveres es, O i Haber lant,
Een haer lader kati, Jord og
Gnuus.
Velsigne es, O i Jesu Gnuus,
Eret med din Gnuus med Døerens
vil.

Qad dia D GUD bestier raad
Eti Gnuus med alle dem ber er e,
Eti Gnuus es det bestier Døe,
Hvis os fra Gnuus og Gnuus Døe.

H i berte og arbeidet den beste Koni,
Eten ia arbeidet du omfunt,
Døer ia gior, det Christen aler,
Døerens Paulus es bestier,
At den es til frøet som mit forretter,
Eti den berpaa i lader, es ia for
lader.

H i Alms fattas gior, es dem,
Gnuus Siste Gnuus es forset,
Eti Gnuus Gnuus saer iaar til Døe
Eti Gnuus Gnuus waer es forset es.

H E R E R bevare din Udgang og Indgang fra nu og ind til evig Tid.

Et gaubdet blad i formatet 36x49 cm, beregnet til ophængning, som givetvis har repræsenterer en væsentlig side af A. M. Møller & Daniel Pauli's arbejde, men som nu kun kendes i dette ene eksemplar.

delig til sin fornødenhed i Snapstinget«, hvorfor det blev åbnet og »de derudi befundene materies« båret på loftet. Ugedagen efter var de gejstlige skiftekommissærer atter til stede i boet, idet enken og hendes svoger havde gjort gældende, »at det ville blive såvel arvinger som kreditorer til en meget betydelig skade, om boen skulle længere stå under forsegling, da det var vitterligt, at i Snapstinget, som imorgen begynder, kunne til bogbindere og andre afsættes en del af de i stervboen forefindende mange trykte materier, og den sal. mands regnskabsbog uforbigængelig behøvedes, førend regninger med en og anden kunde i Snapstinget afgøres.« De ønskede derfor seglene fjernet og hele boet stillet til rådighed, hvilket ønske blev imødekommet. Få uger efter forelå kongens tilladelse af 29. april 1740 til, at Hedevig Fortman måtte hensidde i uskiftet bo, og snarest derefter er hun vel med sine børn flyttet tilbage til hovedstaden, hvor hun 1742 blev gift med den tidligere nævnte, dygtige bogtrykker Christoph Georg Glasning, der dog allerede døde 1752, mens hun selv levede til 1758. Sønnen, Nicolaus Møller, var da udlært i sin fars og stedfars fag og bestyrede forretningen for moderen indtil dennes død, da han selv overtog den samtidig med, at han blev gift med en datter af den berømte hofbogtrykker Ernst Heinrich Berling. Han ledede selv sin forretning med så stor dygtighed, at den i en årrække var Københavns største og fik prædikat af kgl. hofbogtrykkeri. Den fortsattes efter hans død 1806 af sønnen, Ernst Andreas Herman Møller (død 1831), der også var kgl. hofbogtrykker.

Efter at bogtrykkervirksomheden i Viborg således var ophørt og privilegiet ledigt, ansøgte en anden københavnsk bogtrykkersvend, JOHANNES HARTMANN, 3. juli 1741 kongen om at måtte få overdraget privilegiet på samme vilkår som Møller og hans kompagnon. Hartmann skriver på tysk, men oplyser, at han er »kgl. majestæts fødte undersåt«, samt at han »allerede i nogen tid« på sin profession har set sig om i fremmede lande. Han er nu kommet tilbage »for at tjene Gud og fædrelandet med, hvad jeg har lært, og jeg håber også

—•••••—

APPROBATIO.

Dette i alld Gudelighed
forfattede, og indrettede
Skrift, til uoplyste Siales sa-
lige Underviisning, finder jeg vær-
dig til Trykken at beforders.

Ribe d. 7 Aprilis 1739.

M. ANCHERSEN.

—•••••—

Inprimatur,

ANDREAS WÖLDIKE.

Bagsiden af det s. 25 viste titelblad med Viborg-bispen Andr. Wøldikes censurpåtegning samt – hvad der er noget helt ualmindeligt – en anbefaling af skriftet af forf.s biskop, den ortodokse Mathias Anchersen i Ribe.

med Guds hjælp at være i stand til at kunne anlægge et fuldstændigt bogtrykkeri«. Den veltalende ansøgning bliver varmt anbefalet af stiftamtmanden i Viborg, gehejmeråd, baron Chr. Güldenchrone, der i en udtalelse af 7. september 1741 gør nogle interessante betragtninger gældende: Det var imod manges ønske, at det Møllerske bogtrykkeri blev ophævet, da »det tilforn var til manges nytte og tjeneste i den tid, det blev vedligeholdt og var i stand, dels i henseende til, at ved indfaldende stervboer såvel her i Viborg som overalt i landet kunne vedkommende få trykt en mængde specifikationer over de varer, som ved offentlig auktion skulle forhandles, hvorved stervboens fordel vandtes . . . dels og i henseende til andre tilladelig skrifter, som en og anden kunne have nytte af og gøre gavn med at lade dem trykke. Et bogtrykkeri her i Viborg kan desuden herefter blive til end ydermere gavn og nytte, når det her sammesteds under indretning værende manufakturhus komme i stand, da dets der fabrikerede varer kan ved trykte specifikationer gøres bekendt iblandt folk og befordre dets afsættelse og forhandling«.

Der har åbenbart samtidig i Viborg været planer om at etablere et bogtrykkeri. I hvert fald bliver Hartmann urolig, da han ikke får svar på sin ansøgning, og han erindrer i et brev af 3. oktober 1741 majestæten om sin ansøgning, idet han anfører, at rygterne går, at nogle viborgske gejstlige (ikke, som man kunne vente, Tychonius, der var død 1740!) har planer om at oprette et bogtrykkeri i Viborg og vil søge kongen om tilladelse hertil. Uden hensyn hertil og til, at han selv nu finder, at Viborg »af forskellige grunde er et meget ubekvemt sted for et bogtrykkeri«, og følgelig overvejer at slå sig ned andetsteds, opretholder han sin ansøgning og beder kongen om tilladelse til at etablere sig, hvor han finder det bedst. Der kom ikke andre ansøgninger, og Hartmann fik sit privilegium under 27. oktober 1741. Samme Hartmann formåede imidlertid aldrig at etablere sig i hovedlandet, det være sig i Viborg eller andetsteds, og da stiftamtmand og biskop i Viborg kunne erklære, at Hartmann »hverken har anmeldt sig hos dem med

—————

Tilbørlig
Singang

Med
 Indstrandede Folk og Guds

Efter
 Guds Hellige Ord

Og
 Hans Kongl. Majsts.
 Allernaadigste

Strand-Love,

Til
 Guds Ære, og sin egen samt andre
 Bedkommendes Christendoms Op-
 byggelse betragted

Af
 En u-studered Person,

JOHANNES GRÜNING.

Wiborg, 1744.
 Trykt udi K. A. Majests. privil. Bogtrykkerie,
 af Joh. Petersf. Holstberg.

det ham meddelte privilegio og langt mindre indfundet sig i Viborg eller gjort nogen anstalt til bogtrykkeriets oprettelse«, overdrog kongen iflg. ansøgning under 18. okt. 1743 privilegiet med de hidtil gældende rettigheder til JOHAN PETERSEN HOLTZBERG, der betegnede sig som værende »af Vor kjøbstad Viborg i Vort land Nørrejylland« og erklærede at »have tilkøbt sig en del skrifter med videre, som til et bogtrykkeri behøves«. Holtzberg var i øvrigt født i København 1713 og ugift; en bror, Jochum Petersen Holtzberg, var i mange år degn i Vallensbæk på Sjælland, en anden, Friedrich Holtzberg, var også bogtrykker, men nåede vist aldrig videre end til at blive svend, bl. a. hos broderen i Ålborg.

Johan Holtzberg fik en krank skæbne som bogtrykker. I Viborg ses han kun at have trykt 3 skrifter, nemlig i 1744 to små opbyggelige bøger af den tidligere nævnte Johan Grüning, og i 1745 den 96 sider store fundats med tilhørende reglement for det nyoprettede tugthus, jfr. ill. s. 35. Da dette arbejde udkom, havde Holtzberg imidlertid åbenbart allerede indset, at Viborg ikke frembød store muligheder, idet han i en ansøgning, dateret Viborg 18. marts 1745, om at få tilladelse til at trykke og udgive en avis, meddelte, at han det bogtrykkeri, »som jeg og allerede med anselig bekostning haver begyndt at lade indrette . . . om Gud vil til næstkommende påske forhåber at bringe udi Ålborg i nogenledes komplet stand«. Avisprivilegiet fik Holtzberg ikke, men bogtrykkeriet blev flyttet til Ålborg. Også her havde han imidlertid så lidt at lave, at han endnu i 1756 ikke havde haft råd til at indløse sin bevilling og 1765 så sig tvunget til at sælge trykkeriet, som blev stillet til offentlig auktion og købt af fire af byens præster. Han fortsatte dog som leder af trykkeriet til sin død den 5. september 1783. Blandt de få tryksager, der kendes fra hans tid i Ålborg, er tre med tilknytning til Viborg og Viborg-egnen, nemlig »Brand-Ordning for Wiborg Bye«, 1757, »Thiele Stamhus-Brev«, der er udateret, men må være fra 1759, da stamhuset blev oprettet, samt en skoletale af latinskolens rektor, Peder Arff, fra 1760.

Allernaadigste
FUNDATZ
Og
REGLEMENT
For
Det Viborgske
Manufactur- og Tugt-
Hus,

Dateret CHRISTIANSBORG-Slot i Kiøbenhavn,
den 14. Novembr. 1743.

•••••

VIBORG, 1745.

Trykt udi H. K. M. privileg. Bogtrykkerie,
af Johan Peters. Holstberg.

Titelbladet til Holtzbergs sidste arbejde i Viborg, fundatsen for det nyoprettede tugthus, hvis bygninger, opført 1740–43, senere er blevet benyttet af Statshospitalet og først er nedrevet omkring 1960.

Det kan på baggrund af den fattigdom, der rådede i Viborg efter branden 1726, jfr. overfor side 37, undre, at der blev gjort så mange forsøg med oprettelsen af et bogtrykkeri netop her. Det kan derimod ikke forbavse, at det i første omgang blev ved de to forsøg og det ene tilløb!

Oage Bondo

Fra grundlæggelsen 1771 til 1839

Den store brand i 1726, som ødelagde hovedparten af den gamle bykerne i Viborg, herunder rådhuset og mange andre bygninger, havde givet byen et knæk, som det var meget vanskeligt at komme over. Der var således lang tid frem stadig mange øde byggepladser i byen. Den økonomiske tilstand afspejler sig i antallet af de borgere, der var i stand til at betale indkomstskat. I 1726 var tallet 330, men i 1769 var det helt nede på 217. Hertil kom den store skare af fattige og uformuende, som boede i byen. Ved folketællingen 1769 blev det samlede antal af indbyggere i Viborg opgjort til 2221. Der er således tale om en meget lille og meget fattig by, som ikke havde formået at rette sig efter katastrofen og den økonomiske krise, der i 1730'erne ramte hele landet. Det er kun naturligt, at Viborgs tilstand i midten og slutningen af 1700-tallet overalt bliver skildret i de mørkeste farver – der var virkelig ikke meget at glæde sig over i Viborg anno 1770.

Da den residerende kapellan ved den da eksisterende Nørre-Sogns kirke, Andreas Christian Krog, en lille halv snes år senere fremkom med sine »Samlede Efterretninger om Viborg Bye i ældre og nyere Tider«, kunne han derfor også med fuld ret i sin dedikation til arveprins Frederik skrive: »Viborgs elændige Forfatning i den senere Tid og den tunge Skæbne, som derunder trykker en Del af mine Medbrødre og den største Del af mine Medborgere, har bevæget mig at lade dette, skønt i sig selv ufuldkomne Arbejde se Lyset. De modtage samme i Naade Deres Kongelige Høihed og De afhjælpe, saavidt muligt, vores Nød og denne usle Byes store Mangler!«

Han var dog så meget lokalpatriot, at han også søgte at prise byen. Her drog han især fordums storhed frem, men også i sin samtid fandt

han dog noget at glæde sig over, bl. a. den skønne omegn, de tre skønne torve, nemlig Gammeltorv, Hjultorvet og Nytorv, »som er et meget stort Torv, hvis lige ikke findes i ganske Jylland enten i Størrelse eller Begreb«. Endelig var Viborg et såre sundt sted at leve i, eftersom det ligger højt og er langt fra havet, og man levede billigere i Viborg end andre steder »thi foruden de mange Slags herlige Fiske, som Byens Indvaanere idelig kan bekomme for let Pris, da er Husleje, Ildebrand af Træ, Tørv og Lyng ikke dyre«. Et begreb om byens størrelse og beskaffenhed giver også hans oversigt over byens borgere. Et betydeligt element var håndværkerne, og her nævner han i alt 97 mestre fordelt på 34 forskellige professioner. Flest var skomagerne, som næsten overalt i datidens købstæder, i alt 14, efterfulgt af 9 hatte-magere, 8 handskemagere, 8 vognmænd og 6 skræddere. Der var 5 slagtere, 4 vævere og 4 murermestre, mens man kunne klare sig med 2 bagere i den lille by. De øvrige skal ikke alle nævnes, men der var dog 3 guldsmede, 2 parykmagere og en klokkestøber. Over håndværkerne stod de 10 købmænd, selv om flere af dem vel nærmest var med kræmmere at ligne, de 3 vinhandlere og apotekeren. Endelig var der 40 familier, som levede af agerdyrkning, hvilket har sat sit præg på byens atmosfære, og foruden disse »adskillige Daglejere, Byens Tjenere, Vægtere samt en Del fattige Folk«. Men hertil kom, at byen var en udpræget embedsmandsby, der husede bisp, stiftamtmand og ikke at forglemme Nørrejyllands landsting. Her holdtes stadig de store Snapsting, som trak folk til fra hele landsdelen, med et liv og et røre, som så mesterligt er skildret af Hugo Matthiessen. Selv om Viborg var en lille by, i folketal overgået af såvel Ålborg, Århus, Randers og Horsens som Fredericia, hævdede den gennem disse sine embedsmænd fortsat sin stilling som Jyllands hovedstad, og dette spillede en ikke ringe rolle både i byens egne borgeres bedømmelse af Viborg og i andres. Af de gejstlige embedsmænd var der mange, fornemmost bispnen Christian Michael Rottbøll, der i 1770 havde efterfulgt den ærværdige olding Andreas Wöldike, dernæst stiftprovsten Wilhelm

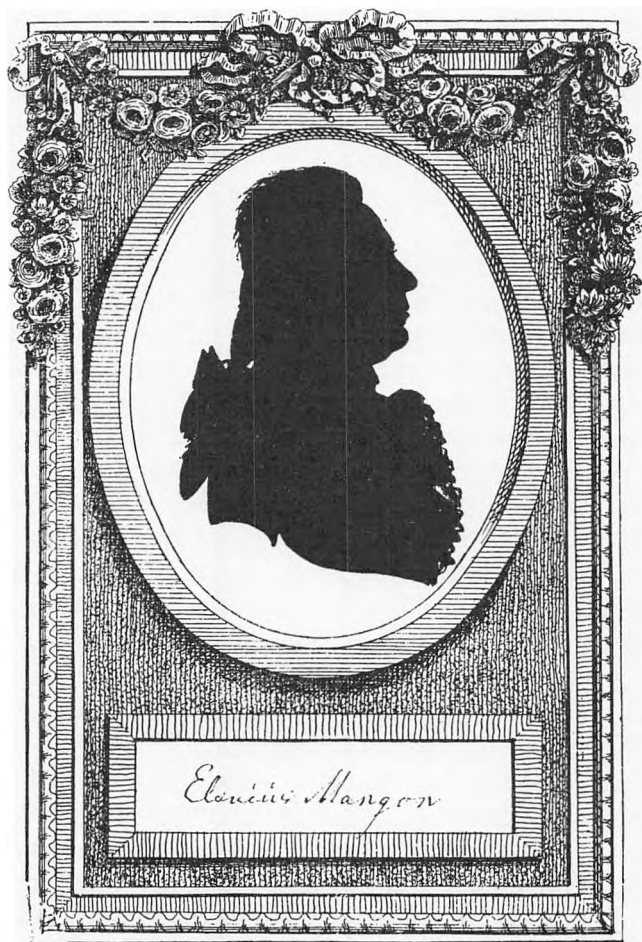

Adolph Worsøe. Der var latinskolens rektor, magister Jens Hiersing, sognepræsterne ved de øvrige kirker og latinskolens lærerpersonale. Den højeste verdslige embedsmand var stiftamtmanden, der samtidig var amtmand over Hald amt. Fra 1762 til 1775 var dette embede beklædt af kammerherre, oberstløjtnant Mathias Vilhelm Huitfeldt til Clausholm, en betydelig personlighed, der var levende optaget af undersåtternes vel.

En af byens mindre embedsmandsposter var landfysikatet, en embedslægestilling, som CHRISTIAN ELOVIUS MANGOR var indehaver af fra 1767. Han var præstesøn fra Sjælland, blev student 1756, tog medicinsk embedseksamen 1764 og promoverede samme år til doktor med. Han var derefter læge i Norge, men vendte tilbage til Danmark og praktiserede i København. I 1767 udgav han sit første skrift, en populær lægebog ved navn: »Et Landapotek til danske Landmænds Nytte«, og samme år udnævntes han til landfysikus i Viborg stift. Man kan i dag godt trække på smilebåndet af nogle af de råd, han giver i sin lægebog, men bogen indeholdt også råd og vejledning af mere gedigen karakter, og der kan ikke være tvivl om, at han efter sin samtids forudsætninger var en usædvanlig dygtig og initiativrig mand. Han nærede en varm interesse for alle sociale og medicinske spørgsmål, men derudover interesserede han sig også for tidens politiske og kulturelle strømninger. I Viborg havde han med sin familie etableret sig i Leonisgade i »Gaarden næst ved Lones Kilde«, og herfra udfoldede han i de knap ti år, han var i byen, en livlig virksomhed. Da han blev udnævnt i landfysikus, var han blot 28 år gammel, og da han gik i gang med det projekt, der har indskrevet hans navn i byens historie, kun 32. Han var fyldt med ungdommens energi og dens tro på egne projekter og ideer.

I 1770 fandtes der i Jylland kun ét bogtrykkeri, som meget naturligt var placeret i landsdelens største by, Ålborg. Dette var, som vi ovenfor har set, oprettet af en tidligere Viborgtrykker, J. P. Holtzberg, som imidlertid havde haft vanskeligt ved at klare sig, og som i 1765 havde

silhouetirt von B. J. Greve .

Silhouet af trykkeriets grundlægger, fysikus Christian Elovius Mangor (1739–1801) fremstillet af Boy Jensen Greve, der opholdt sig i København 1787–1790 og igen 1802–1805. Billedet stammer altså fra en tid, da Mangor for længst havde forladt Viborg, men er, så vidt vides, det eneste kendte billede af ham.

måttet afstå trykkeriet til fire præster, som siden 1767 havde skabt det faste økonomiske grundlag for trykkeriet ved at udsende en avis »Nyttige og fornøjelige Jydske Efterretninger«. Også i den næststørste by i Jylland, Århus, forsøgte man ved denne tid at oprette et trykkeri med tilhørende adressekontor, hvortil baron J. W. F. Hager i 1771 fik kongelig bevilling, men planen blev ikke ved denne lejlighed ført ud i livet, formentlig til stort held for de planer, som samtidig blev lagt i Viborg, og som i modsætning til Århus-planerne hurtigt blev realiseret.

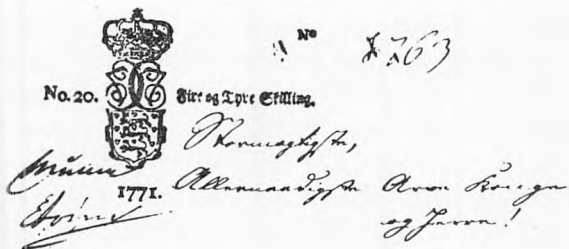
Manden bag planerne i Viborg var landfysikus Christian Elovius Mangor. Det nøjagtige tidspunkt for, hvornår han fik sin idé til oprettelsen af et bogtrykkeri, kender vi ikke, men det ligger nær at antage, at han er blevet inspireret af censurens ophævelse, som fandt sted ved kabinetsordre af 4. september 1770, en ordre, som var tydeligt inspireret af Struensee. 26. april 1771 var Mangor så langt fremme med planerne, at han kunne indsende sin ansøgning om privilegium på et bogtrykkeri i Viborg til Danske Kancelli. Ansøgningen er stilet til kongen og fortjener, da den er det første skriftlige vidnesbyrd om det nu 200-årige trykkeri, at trykkes i sin helhed. Den lyder:

Stormægtigste,

Allernaadigste Arve Konge og Herre!

Viborg By, som ligger midt i Landet og har ingen Søfart, behøver al mulig Forbedring i sine faa og smaa Næringsveje; og det kunne iblandt andet, i mange Henseender, være Byen og Landet til ikke liden Nytte, dersom her blev anlagt et Bogtrykkeri. Det var vel ogsaa allerede sket, dersom ikke de anseelige Bekostninger, saadant et Værks Anlæg udkræver, hidindtil havde forhindret det.

Som jeg nu i de faa Aar, jeg har haft den Naade at være Kongelig Fysikus her i Byen og Stiftet, noksom har indset Nyttens og, jeg turde vel sige, Nødvendigheden af et Bogtrykkeris Anlæg her paa Stedet, da i hele Jylland, mig vitterligt, ej er noget Bogtrykkeri uden det i

Hørborg By, som ligger midt i Landet
 og har ingen Biskopstid, og som er
 meentlig forbedring i sine faar og
 fuisaa Væring. Her, og det Land,
 itland andet, i mange Jernstæder,
 som Byer og Landet til ikke Læve
 Vætte, derfor for alle antagel med
 bygher. Det som vil gaa alle
 færd, derfor ikke de usædvanlige
 mængde, færd med Hæder og
 Lære, færdig til færd færdig med det.
 Der er mig i de faar der, jeg for færd
 den Raad, at som Hørborg.

Jr. 29. April. 1771

. 1236.

1771

Christian Elovius Mangors originale ansøgning stilet til kongen, skrevet med hans karakteristiske faste håndskrift. Ansøgningens fulde ordlyd er gengivet på side 41 og 44 dog med tillempt retskrivning.

i Bynd og Pædagog, medfrind for indførd Pædagog
 og, jeg havde med mig, Medicinal-Officeren og
 med Højhedens indvillig Afsag for saa Hæder, da i
 første Stykke, mig retteligt, og en inogal
 Højhedens, inden det i Hæder, og en inogal
 gentagne bestrævet, med nogle Inter-
 fester Concessioner, for at anlegge et for
 Land Hæder, som alle de andre Pædagog
 for at god og komplet Højhedens, da en,
 inden disse Kongens Majest. forordt allermindst,
 indvillig, at de allermindst, skulle søge,
 at underdelt mig og med Interfester for,
 Land Kongens privilegium avilgøren for
 dette Hæder, som de kunde Pædagog Hæder og
 Aarhund, som det er forindt i Hæder, som
 for Højhedens i Hæder i Jæmførelse til
 Hæder Hæder.

Wættke det invidentid blinde bekendt,
 mine Ansøgning, søgte som de søge Hæder,
 allermindst, at anlegge, da jeg den altid
 for nærførelse Aarhundt, som det er i mine
 Maade, som det er, vil jeg allermindst, som
 det, at det privilegium mig og Interfester
 de altid, som Hæder Hæder allermindst,
 maan forindt, mig fuldmægtig i Hæder
 Submission

Kongens Majest.

allermindst, som det er

Højhedens
 Christian Lovind Hæder
 Doctor i Medicin og Kongens Hæder
 ind i Hæder Hæder.

Wættke
 2. April 1771

Aalborg; jeg og ingenlunde tvivler paa, med nogle Interessenters Konkurrence [medhjælp], her at anlægge et saadant Værk, som alletider kunne passere for et godt og komplet Bogtrykkeri. Saa ombedes Deres Kongelige Majestæts herved allerunderdanigst, at De allernaadigst ville behage at meddele mig og Medinteressenter saadant Kongeligt Privilegium exclusivum for dette Værk på de tvende Stifter Viborg og Aarhus, som det er forundt Interessenterne for Bogtrykkeriet i Aalborg i Henseende til Aalborg Stift.

Maatte det imidlertid findes betænkeligt, min Ansøgning angaaende begge Stifter, allernaadigst at accordere, da dog den ellers saa nær-somme Aarhus By derved i ingen Maade fornærmes, vil jeg allerunderdanigst bede, at det Privilegium mig og Interessenterne da ikkun paa Viborg Stift allernaadigst maa forundes. Jeg henlever i dybeste Submission.

Viborg, den 26. April 1771.

Deres Kongelige Majestæts
 allerunderdanigste, tro pligtskyldigste Tjener
 CHRISTIAN ELOVIUS MANGOR
 Doctor Medicinæ og Kongelig Fysikus i Viborg Stift.

Som man ser, er Mangors motiv til oprettelsen af trykkeriet hans borgersind, hans ønske om at ophjælpe byens næringsveje, uden at han på nogen måde søger sin egen økonomiske fordel deri, snarere tværtimod, idet der har været forbundet både en investering og en økonomisk risiko med foretagendet.

Sagen gik derefter sin gang, det vil sige, at den blev sendt til udtalelse hos stiftamtmanden og biskoppen, som tilsammen udgjorde stiftøvrigheden i Viborg. Stiftøvrigheden gik ind for trykkeriets oprettelse af flere grunde. Som første grund anføres Viborgs stilling som hovedstad i Nørrejylland, her holdes Snapstinget én gang årligt, landstinget én gang månedligt, og her bor de mange embedsmænd – det vil derfor være »baade smukt og kunne i adskillige Betragtninger være

nyttigt og bekvemt, om her i Staden kunne souteneres et Bogtrykkeri«. Imidlertid havde man indhentet en udtalelse fra Ålborg, hvis magistrat naturligvis ikke mente, at der var basis for, at to bogtrykkerier kunne eksistere i Jylland, da det ene, der allerede eksisterede, kun gik dårligt. Til afvisning heraf mobiliserede stiftøvrigheden sine andre grunde: trykkesfriheden ville forbedre bogtrykkeriernes vilkår, og i Viborg stift var der mange lærde mænd, der kunne forsyne trykkeriet med nyttige værker. Det var også en fordel, at det var studerede personer, der ledede trykkeriet, for de kunne bedre afgøre, hvilke skrifter, der var værdige til at blive trykt. Endelig ville et bogtrykkeri være nyttigt for »rettens betjente« m. fl. til fremstilling af auktionsplakater og andre offentlige bekendtgørelser. Som konklusion anbefalede det, at Mangor og konsorter fik eneret på bogtrykkeri i Viborg stift, men dog således at kun byens øvrighed var pligtig til at benytte det, mens andre frit kunne vælge, hvor de ville lade deres ting trykke. Indstillingen er underskrevet, Viborg den 6. juni 1771, af stiftamtmand Huitfeldt og, i bispens fravær, af stiftprovst Worsøe.

Med denne udtalelse gik sagen tilbage til Danske Kancelli, der imidlertid endnu ikke gav sig tilfreds. Det, man ønskede oplyst, var, hvem de i Mangors ansøgning omtalte medinteressenter var. Forelagt kancelliets skrivelse svarede Mangor, at han både havde i sinde at søge medinteressenter og allerede havde talt med et par studerede mænd fra egnen, men at han endnu ikke havde sluttet kontrakt med nogen. Det var hans tanke først at få trykkeriet startet og derefter at finde de resterende medinteressenter. Han havde i sinde selv at styre trykkeriet i den første tid og selv læse korrektur. Han ville have, at det skulle blive et trykkeri, som ved de udkomne bøgernes kvalitet, trykningens nethed og nøjagtighed samt bøgernes billige pris skulle tjene mere til landets ære og almindelige nytte end til interessenternes fordel. Han søgte derfor medarbejdere i og uden for Jylland, ja, uden for landets grænser, hvis han kunne få forbindelse med egnede personer, men han ville ikke binde sig til bestemte personer som med-

interessenter, så længe han ikke vidste, hvorledes trykkeriet kom til at gå, og så længe han ikke kendte disse folks arbejdsomhed og vilje til at hævde de ideale synspunkter, han selv lagde til grund for driften. Videre skrev han: »Ingen har endnu overbevist mig, at Egenfordel har været min Drivfjeder til de Ting, jeg har begyndt, og i dette vil det mindst kunne finde Sted. Og naar jeg fik dette efter Ønske, og saa det fik Fremgang, kunne det maaske give Anledning til, at jeg eller andre søgte at aabne for de fattige Indvaanere her paa Stedet flere Næringsveje, hvorpaa her med Stedets Natur er en forunderlig Mangel, hvilket kunne gavne Stedet saa meget mere, som vi alene havde Æren og den sande Patriotisme til Drivfjeder uden at tænke paa den private Fordel.« I skrivelsen mærker man næsten, hvordan Mangor skriver sig varm, han taler om det store arbejde, han gerne vil påtage sig, om at han sætter 1000 rdl. eller mere på spil, altsammen af patriotisk iver. Med kendskab til Mangors hele karakter og senere virke, kan der ikke være tvivl om, at han mente hvert ord af det, han skrev. Hans skrivelse er dateret 4. juli 1771, og den synes at have gjort indtryk på kancelliherrerne, for 14 dage efter forelå det ønskede privilegium. Kun ønsket om, at det også måtte omfatte Århus stift, blev der ikke taget hensyn til, idet der – hvad Mangor næppe vidste – i maj måned var indkommet den tidligere omtalte ansøgning fra Hager om oprettelse af et trykkeri i Århus. Mangors privilegium er dateret 17. juli 1771, det er udstedt som gældende for Mangor og hans arvinger, og det lyder således:

Vi Christian 7 etc. etc.

gør alle vitterligt at, eftersom Os elskelig Doctor Medicinæ Christian Elovius Mangor, Landfysikus udi Viborg Stift i vort Land Nørrejylland, for os allerunderdanigst haver andraget, at det kunne være saavel vor Købstad Viborg som Landet til ikke liden Nytte, dersom der blev anlagt et Bogtrykkeri, hvilket han med nogle Medinteressenter tænker saaledes at oprette, at det skulle passere for et godt og komplet Bogtrykkeri, anholdende derhos allerunderdanigst at vi aller-

naadigst ville forunde ham og Medinteressenter et saadant Privilegium paa dette Værks Anlæg, som Interessenterne udi Bogtrykkeriet i vor Købstad Aalborg er meddelt, da haver vi, efter saadan herom allerunderdanigst gjorde Ansøgning og Begæring samt den fra Os elskelig Hr. Mathias Wilhelm von Huitfeldt, Ridder etc. og Stiftprovsten udi Biskoppens Fraværelse, derom indhentede Erklæring aller-naadigst bevilget og tilladt, saa og hermed bevilger og tillader, at for-nævnte Doctor Christian Elovius Mangor og hans Arvinger alene og ingen andre udi bemeldte Viborg Stift og By maa være berettiget til at lade indrette og vedligeholde et Bogtrykkeri udi merbemeldte Viborg til Tjeneste for alle og enhver udi vort Land Nørrejylland som noget udi dette Bogtrykkeri ville lade trykke, hvorfor vi og aller-naadigst ville have dem forundt efterskrevne Friheder:

1. Maa udi dette Bogtrykkeri trykkes Auktionsplakater, Kataloger, Notifikationer og deslige, som vedkommende maatte forlange trykte, dog at ikke nogen skal være pligtig slige Ting til Trykken at over-levere, men overlade til enhvers frie Valg og Vilje, ligesom han og, naar slige Ting begæres trykt, skal være forbunden til, saadant for billig Betaling at lade trykke.

2. Naar Magistraten maatte finde det for godt at udstede en eller anden Plakat eller Bekendtgørelse Byen og Borgerskabet vedkommen-de, skal Supplikanten ligeledes være berettiget til samme at lade tryk-ke for billig Betaling. Hvorimod bemeldte Doctor Mangor og Arvin-ger skal være pligtige stedse at holde samme udi forsvarlig Stand un-der dette vores allernaadigste Privilegiums Forbrydelse samt iøvrigt sig herudi efter Loven og andre om Bogtrykkerier allernaadigst ud-gangne Forordninger tilbørlig at rette og forholde. Forbydendes alle og enhver herimod eftersom forskrevet staar at hindre eller udi nogen Maade Forfang at gøre. Under vor Hyldest og Naade givet paa vort Slot Hirschholm, den 17. Juli 1771.

Under vor Kongelige Haand og Signet
Christian.

45

77. Doctor Medicinae og Laud. Physicus i Viborg Prest,
Christian Clavius Nanger, Prædicator, for sig og Dominum,
at endevide at Bogtrykkeri i Viborg for brændt Viborg
Bog og Pst. *Amu*

G. d. 2. Oct. 1771. G. d. 2. Oct. 1771. Doctor Medicinae Christian
Clavius Nanger, Laud. Physicus i Viborg Prest i Gort Laud
Ploern Jylland, for det allermindstendest, som aandrøgt
at det endt naar jaend vor ledigt Viborg, som Laud
til et ledt Ladu sigte, syoni en dem antast at Bogtrykkeri
fridigt som, med nogle Mand Interesser, kendt, således
at ogerte, at et, Kulde sætere for at got og complet Bog
trykkeri, angikend, som det allermindstendest, at Vi
delvnaadigt, quille forvunde som og Mand Interesser
at, såvidt Privilegium på ette Mand, endes, som In
teressererne i Viborg trykkeri i Vor Rigtige Adgang
er vordet, de som Vi, gfer jaend som allermindstendest
vordet, gderi den som og Bogtrykkeri, som den
fra det Rigtige, Mathias Wilhelm von Huitfeldt, skidde,
etc. og Pst. Cronhu, i Viborgs forberet, som den
indvordet, forklarig, allermindstendest, og ledigt,
saa og forvundt, og ledigt, at fornænt, Doctor
Christian Clavius Nanger og som forvordet, alom og
ingen ande i Viborg trykkeri og Bog, med anor
vordet, til at ledt endevide og vordet, som det Bogtrykkeri
som i Viborg trykkeri, til Cronhu for ledt og
angør i Viborg Gort Laud Ploern Jylland, som noget i Viborg
det Bogtrykkeri villo ledt sigte, som den Vi og alom
naadigt villo, som den forvundt, som den forvordet, som den
7. Mæ i Viborg trykkeri, som den forvordet, som den

Kopi af det første privilegium udstedt til bogtrykkeriet i Viborg. Det originale privilegiebrev synes at være gået tabt, så vi må derfor nøjes med »originalkopien«, nemlig den kopi, der ved privilegiets udstedelse 17. juli 1771 blev indført i Danske Kancellis 2. departement kopibog over åbne breve (på Rigsarkivet).

Katalogi, Notificationer og Stolege, som indkommene
maakte forelægge kongen, dog, at ikke nogen skal være befalede
sige Cing til Kongen at omvænde, udm omvænde de
indførte fri Waly og Weller, ligesom, og saar sig Cing
Sagisss kongen, skal være forsvunden til, saadant for sig
Pretling at tale kongen:

E. Naar Magisterten maakte finde det for godt, at indse
nu eller anden Placat eller Indrøstgælder, som gælder
gynskeligt indkommene, skal sig tillicenten signe sig som
Særligt til, saamær at tale kongen for selvig Pretling,
Juvrines brudt Doctor Mænger og Særligt signe sig
som signe sig, selv at folk, saamær inde sig, signe sig
ind, at de være allernaadigste Privilegii for signe sig,
samt i smagt sig Indvunden, og for Lønn og anden, om sig
kongen, allernaadigste indgangs Særligt, signe sig
Lønn at være og foregå. Særligt signe sig.

Kirkebøger, den 17 Juli 1771.

TB 2) Capellan, sig: Jens Schmidt, Confirmation, at være
Dogn, signe sig for Wæbe og Nædel Dogn i København.

Op. 43. Et. signe sig Or. signe sig Jens Suel Wind et. signe sig
Lærd og antag sig Jens Schmidt, Mænger og Capellan pro
Persona for signe sig og signe sig i Wot Land Støtte,
til det være signe sig Dogn, signe sig for Wæbe og Nædel Mænj.
samt, signe sig i Wot Land Støtte, signe sig, inde
den signe sig, signe sig signe sig Dogn, signe sig, signe sig
Schmidt, signe sig, signe sig signe sig, den 15 Juni signe sig,
maadigste signe sig signe sig, og signe sig sig
Or, om være allernaadigste Confirmation signe sig, allern.

Slutningen af privilegiet og begyndelsen af et efterfølgende åbent brev, der ikke har forbindelse med sagen. De faste formularer er forkortet i kopibogen, men gengives i fuld ordlyd side 46-47.

Det vil af det foregående være fremgået, at datidens administration tog sagerne grundigt under behandling og sørgede for at få alle tvivls-spørgsmål løst, inden man traf beslutning om udstedelse af et privilegium til noget så betydningsfuldt som et bogtrykkeri.

Hermed var det formelle grundlag skabt, nu skulle planerne virkeliggøres. Mangors ejendom i Leonisgade, som han havde købt for 1350 rdl. af borgmester Bornemann, havde tidligere tilhørt stiftamtmanden. Det var en anseelig 4-længet gård på 55 fag, der betegnedes som liggende østen for Søndre Sogns kirke og grænsede med den vestre side, som var forhuset, mod gaden, østre side mod den såkaldte filosofiske gang. Mod nord grænsede den op mod nogle lejeboliger, der tilhørte rektor, og mod syd strakte haven sig mod tugthuspladsen. I sidefløjen syd for hovedbygningen fik trykkeriet sit første hjemsted.

Hvor Mangor købte pressen, sættekasserne, typerne og det øvrige tilbehør, véd vi ikke, men en passus i stiftøvrighedens ovenfor citerede skrivelse lader ane, at han i det mindste har omgæedes med planer om at udkøbe et mindre københavnsk trykkeri og overføre det til Viborg. Det hedder nemlig i skrivelsen, at det kan synes nyttigt både for hovedstaden og landet, om nogle af de mange, dels ørkesløse bogtrykkerier, som findes i hovedstaden, kunne lokkes ud derfra og spredes i provinsen. Mangors udgifter ved etableringen er anslået til mellem 1400 og 1500 rdl., og der er ikke fundet spor af, at nogen af medinteressenterne skulle have indskudt penge, i det mindste har de ikke fået tinglyst sikkerhed for dem.

Allerede fra begyndelsen synes Mangors da ugifte ældre bror, bogtrykker CHRISTOFFER HEERFORDT MANGOR, at have været knyttet til trykkeriet til varetagelse af det daglige praktiske arbejde, mens Christian Elovius Mangor selv besørgede korrekturlæsningen og antog værker til trykning. En af de måder, Mangors medinteressenter aktivt kunne støtte bogtrykkeriet, var at overlade det deres værker til trykning og udgivelse. Når dette skete på forfatterens bekostning,

var der jo direkte tale om økonomisk støtte. Dette gælder det første værk, der udgik fra bogtrykkeriet i Viborg, og dets forfatter må derfor henregnes til kredsen, der stod bag Mangors.

Det første værk var »Den Danske Søe-Helt, Vice-Admiral Peter Tordenskiolds Levnet og Bedrifter«, og forfatteren var Casper Peter Rothe, kongelig bestalter generalauditør og landsdommer i Nørrejylland. Værket blev trykt i kvartformat på skrivepapir og udkom i tre dele på i alt 958 sider; heraf udkom første og anden del i 1772, tredie del 1773, og prisen for hele værket var 2 rdl. 1 mark, indbundet dog 2 rdl. og 3 mark. Oplagets størrelse kendes ikke. Casper Rothe var født i Randers, var cand. jur. og havde siden 1758 været byfoged i Skive. Han var en mand med nationale og politiske interesser og passer godt ind i en oplysningsvenlig og patriotisk kreds. Han havde udgivet forskellige bøger og var en ivrig sprogrenser. I 1747 havde han fået udgivet første udgave af Tordenskjolds levned, men nu »da en umild Skæbne har plantet mig afsides bort i Provinserne adskilt fra Adgang til Bog- og Læsesale og de Lærdes Samleplads« havde han haft tid til at udvide og revidere værket, som han tilegnede arveprins Frederik. Det var en smuk og statelig bog, trykt med en letlæselig frakturskrift og forsynet med flere kobberstik, der som en værdig førstegrøde indledte den lange række af bøger, som gennem 200 år er udgået fra trykkeriet. Allerede i 1773 udsendte Rothe en ny bog på Mangors trykkeri, denne gang ikke et originalt arbejde, men en oversættelse fra fransk, nemlig Geheime Beretning om Danmarks og Norges Rigers Dronning Caroline Mathildes Frue Oldemoder Kong Georg I's af Storbritanniens Gemalindes Ulykkelige Skæbne med Greven af Königsmark. Her er vi ovre i det mere sensationsbetonede læsestof, og der har sikkert været stor afsætning på skildringen af Sophie Dorotheas ulykkelige kærlighedshistorie, især i betragtning af, at den netop var blevet aktuel ved hendes oldebarns eventyr med Struensee.

Desværre har vi ikke nogen komplet fortegnelse over de bøger, der blev trykt i Christian Elovius Mangors tid, men dog nok til at kunne

P. Haas, Jr. 1775.

PEDER TORDENSKIOLD
Vice-Admiral
Stykket efter et Original Brist Stykke

Det første større tryk, der udgik fra bogtrykkeriet i Viborg var Casper Peter Rothes bog om den danske søhelt, viceadmiral Peter Tordenskiold. Her vises det kobberstukne billede af Tordenskiold, som findes over for titelbladet, udført af kobberstikker Peter Haas (1754–86).

Alernaadigste
Arve-Prinds!

Den første Afgrøde af dette Stiftes i
Viborg anlagde smukke Bogtrykkerie
ville Deres Kongelige Høihed
naadigst tillade at vorde Sig herved un-
derdanigen opofret.

* 3

Bet

Første side af Casper Peter Rothes tilegnelse af bogen om Tordenskiold til arveprins Frederik. I dedikationen hedder det senere, der »blusser i mit Bryst en brændende Nidkærhed, efter ringe Evne, at fremme mit Fædrelands og Sprogets Ære«, hvilket stemmer ganske overens med Mangors program for trykkeriet.

danne os et begreb om karakteren af de ting, der blev udsendt. Ud over de egentlige bøger er der blevet trykt en lang række offentlige bekendtgørelser, skemaer, lejlighedsvers og lignende, hvoraf kun et fåtal er bevaret til i dag. Typisk for lejlighedsstrykkene er ting som »Tanker at synge til Kongens høje Fødselsdag«, »Musernes Indfald i Anledning af 17. Jan. 1772«, Albert Sadolins »Sørgetale over Usia Cathrine Hee, Raadmand R. Dyssels« fra 1774, og sørgedigtet over madame Margrethe Utilie Astrup, født Sadolin, begravet 8. december 1775 i Sortebrødre kirke.

Ser vi på de egentlige bøger, er det i høj grad præster, der som forfattere har sat deres præg på trykkeriets virksomhed, og det var således ikke uden grund, at man i ansøgningen slog på betydningen af de mange lærde mænd i Viborg og omegn. Ovennævnte Albert Sadolin var således præst i Hinge og Vinderslev. Viborgbispens Christian Michael Rottbøll foregik sine præster med et godt eksempel. I 1772 kom hans latinske »Programma in solemnem inaugurationem scholæ viburgensis« i folioformat og året efter »Morgen- og Aftenbøn« og en »Samling af de Kirkepsalmer, som bruges ved Skriftemaal her i Viborg, tillige med Bønnen som til at læses paa samme Tid af Hr. Biskoppen er forfattet«. Disse to sidste værker synes ikke at være registreret i Bibliotheca Danica under Rottbølls navn og må formentlig antages at være gået tabt. Endnu samme år kom fra hans hånd prædikenen »Den rette Betaling for Guds ubetalelige Velgerninger, forestillet til Højmesse paa den allernaadigst anordnede Takke- og Bedefest den 1. December 1773 for Søndre Sogn eller Sortebrødre Kirkes Menighed i Viborg«. Denne prædikenen fylder ikke mindre end 112 tryksider! Den tidligere residerende kapellan ved Sdr. Sogns kirke, sognepræst i Vammen, Iver Dam Just, bidrog med et værk af en noget anden karakter, nemlig »En grundig og fuldstændig Anvisning til Havevæsenet, hvorefter en Frugt- og Blomsterhave helt kan anlægges, samt Efterretning om de medicinske Urter, som enhver kan avle og derhos føjet 3 Kobbere, hvorefter de saakaldte Irgartner og kunstige

Lysthuse skal anlægges«. Værket, der begyndte at udkomme i 1772, som det andet større værk fra trykkeriet, var delt i tre dele: I. En Frugthave, II. En Blomsterhave og III. En Køkkenhave. Det var trykt i kvartformat på trykpapir og forelå samlet i 1774. Indbundet kostede det 2 rdl. Forfatteren af dette værk har særlig interesse, idet hans søn, Anton Frantz Just, senere kom til at spille en væsentlig rolle i trykkeriets historie. Fra 1772 kendes desuden, trykt i folioformat, en kantate opført ved Viborg latinskoles højtidelige indvielse den 14. oktober 1772 af Laurids Iversen, som var hører ved skolen og kordegn ved Søndre Sogns kirke, og pastor Brinkmanns prædiken holdt 2. juledag til højmesse i Viborg domkirke 1771.

I 1773 udsendtes anden del af Århuspræsten Jørgen Staunings »Anmærkninger over enkelte Steder i Det gamle og nye Testamentes Bøger«, hvoraf første del var trykt i Ålborg, og af samme forfatter »Kort Beskrivelse over Grønland, som indeholder Landets Beskaffenhed, Folkets Skikke, Efterretning om Dyr, Fugle, Fiske o. s. v.«. Samme år udkom Årslevpræsten Thomas Pedersen Lillelunds to bøger, nemlig »Sendebrev til hans forrige Tilhørere i Ulstrup og Gundested Sogne. Disse til en skyldig Berømmelse, hans nuværende Sognefolk til et gyldigt Eksempel« og »Danmarks Kirkehistorie, tillige alle katolske Biskopper indtil Reformationen og siden alle Biskopper baade i Danmark og Norge«. Begge er trykt i oktavformat, den første på 70 sider, den sidste på 282 sider. Fortegnelsen over de katolske biskopper slutter med Stygge Krumpen og forfatteren skriver der: »Hermed har da de papistiske Biskopper Ende her hos os – Gud ske Lov og Tak!«

Først i 1774 kom et værk fra Mangors egen hånd, nemlig: »Den ældgamle Nordmand Ch. Jacobsen Drakenbergs Levnetbeskrivelse, tillige med den af Peter Ephr. Monrad over ham holdte Liigprædiken og hans kobberstukne Portræt«, et værk, der nærmest må karakteriseres som populær læsning for borgerstanden.

De første års bogproduktion fra trykkeriet i Leonisgade er således en blanding af lejlighedsskrifter, opbyggelseslitteratur og almen op-

Belagtede Mænd
i Ulstrup og Gundested Sogne,
Høitelskede forrige Kiere Tilhørere
og Benner.

At elske sine forrige Tilhørere er ikke noget Nyt; At skrive dem samtlig til, dersom det skal være noget nyt, da give Gud og nye Naade dertil! Eders gode Forhold, Mine Brødre, imod Guds Ord og mig i Een og Tve Aar haver virket noget uforglemmeligt hos mig. Jeg blues ved, at jeg ikke i de Elleve Aar siden vor Skilsmisse haver forhen tilskrevet

A
skrevet

Første side af præsten Thomas Lillélunds: Sendebrev til hans forrige Tilhørere i Ulstrup og Gundested Sogne fra 1773, en lille bog på kun 70 sider, men til gengæld meget smukt trykt. Efter tidens stil findes næste sides første ord nederst til højre på siden.

lysende skrifter med et islæt af ren underholdningslitteratur, og selv om præsterne var de absolut dominerende blandt forfatterne, er det heller ikke fra deres side udelukkende blevet til opbyggelige skrifter og teologisk faglitteratur. Man må vist sige, at det ud fra de givne forhold er lykkedes Mangor at virkeliggøre sine »patriotiske« bestræbelser og fremskaffe en udmærket varieret bogproduktion.

Mangors oplysningsiver gik imidlertid videre, men, som han skrev »Den sædvanlige Opdragelse og Tænkemaade gør det for de fleste Mennesker enten umuligt at læse mange og store Bøger, og dog behøver disse ligesom andre at udvide deres Indsigt, at forbedre deres Sæder og forfremme deres Velstand. Skulle et Ugeblad ikke vel være et af de bekvemteste Midler til at opvække Agtsomheden hos dem, der af Afsky til Bøger intet læser, eller af Letsindighed intet tænker? De skulle dog maaske overtale sig til en Halv Times Læsning hver Uge, og hvilken Lykke, om et Ugeblad kunne give en Mand Lyst til Læsning og Eftertanke, der siden ved ham kunne udbredes videre, ja tjene til hele Familiens Forbedring og Oplysning.«

Dette var de tanker, der lå bag »Den VIBORGER SAMLER«, hvoraf første regulære nummer udkom 4. januar 1773. At begynde udsendelsen af et sådant blad i en by af Viborgs størrelse var et voveligt eksperiment, og en bedrift at det lod sig gøre. Vi vil derfor standse op og se lidt nøjere på omstændighederne.

I 1772 blev et prøvenummer udsendt, og ved hjælp af dette, som bl. a. indeholdt Mangors oven for citerede programerklæring, var det lykkedes at skaffe 225 abonnenter på Samleren. Disse fordelte sig over hele landet, dog med hovedvægten på Jylland. Nogen nøjagtig statistik over fordelingen kan ikke udarbejdes, da flere af abonnenterne kun omtales med navn og ikke med adresse. Når der i listen således kun står Sørensen, må man formentlig gå ud fra, at han er fra Viborg, hvorimod f. eks. Steenstrup også kan være proprietær eller præst andetsteds. Disse to grupper, godsejerne og præsterne, hører til de talstærkeste i fortegnelsen. Af præster alene er der således 57 eller godt

25% af holderne. Ret store grupper er også embedsmændene og latin-skolefolkene fra hele Jylland. I selve Viborg var der tegnet mindst 25 abonnenter, men hertil kommer formentlig en ret stor del af de personer, hvis bopæl ikke er opgivet. Blandt abonnenterne i byen bemærker man med glæde biskop, amtmand og borgmester samt skolens rektor og to af præsterne. Også en rådmand, postmesteren, konrektor, to magistre, en vinhandler og apotekeren er der, men dette er vel også kun, hvad man burde vente. Mere påfaldende er det, at der til det fine selskab også slutter sig fabrikør ved tugthuset og en skrædder, tilsyneladende de eneste håndværkere blandt abonnenterne.

Den Viborger Samler udsendtes hver mandag med 8 sider i oktavformat. Hvert nummer havde som hovedindhold en artikel på 4 til 6 sider, derudover nyheder fra landstinget, fra byen og landet samt annoncer og bekendtgørelser. Bladet kostede i Viborg 4 mark årlig, udenbys betalte et tillæg for porto. Annoncer kostede 6 skilling for to linier, skulle de sættes med latinske bogstaver, som trykkeriet også rådede over, kostede det en halv gang mere.

Efter oplægget at dømme er det helt klart, at hovedvægten skulle lægges på en oplysende artikel, og det øvrige stof fylder da også forsvindende lidt i forhold hertil. At dette skulle betragtes som noget ekstra, bevidnes alene af det forhold, at disse ting i hovedsagen var henvist til et tillæg til Samleren, som fulgte med ud over de 8 faste sider. Den oplysende artikel kunne hente sit stof fra vidt forskellige områder: religion og moral var nogle af de hyppigste emner sammen med opdragelse og levemåde. Fra historien hentedes belærende og opmuntrende eksempler til efterlevelse, men heller ikke naturlæren eller det praktiske liv – handel, økonomi og agerdyrkning – blev glemmt; overalt bestræbte man sig på at skrive, så alle kunne forstå det, og man søgte at undgå at opstille regler, men tværtimod at sætte tingene under debat. Et sådant program kunne ikke klares af én mand, selv ikke en mand med Mangors horisont og energi. Som ved starten af bogtrykkeriet støder vi på kredsen omkring ham. Herom hedder det

i prøvenummeret: »Læseren vil straks slutte, at dette Ugeblad udgives af et Selskab, og deri har han ret . . . iøvrigt ønsker vi helst at være ubekendte, og det kan vel heller ikke være vore Læsere meget magtpaaliggende at vide, hvo vi ere.« Det kunne det nu være, og på grundlag af trykkeriets virksomhed de første år vil man næppe tage meget fejl ved at gætte på foruden Christian Elovius Mangor at regne Casper Peter Rothe og præsterne Iver Dam Just, Th. Lillelund og Jørgen Stauning med til kredsen, og måske også biskop Rottbøll. Kan det tænkes, at det var, fordi han følte sig som part i sagen, at han i 1771 lod sin stiftprovst underskrive anbefalingen af trykkeriprivillegierne?

Overalt i litteraturen ses »Den Viborger Samler« omtalt på linie med de aviser, der begyndte at dukke frem i Danmark omkring midten af 1700-tallet: Berlings »Tidende« fra 1749 og »Adresseavisen« fra 1759, men ved en gennemlæsning af Mangors program og et blik i de første årgange af Samleren er det klart, at de to ting ikke umiddelbart kan sammenlignes. Det har ikke været selskabets plan at starte en avis, men et oplysende ugeblad i stil med »Den patriotiske Tilskuer« og »Økonomiske Tanker til højere Eftertanke« som direkte nævnes i programmet, hvorimod aviserne ikke omtales. At bladet gradvis forandrede sig og blev til en avis, efter at Mangor havde forladt Viborg, berettiger ikke til at betragte ønsket om at skabe et jysk sidestykke til de københavnske adressekontorers efterretninger som motivet til Den Viborger Samlers grundlæggelse. Det var oplysning på et højere plan, man sigtede mod, eller som det hed i programmet: Vi håber at opnå det, som er vor hensigt, nemlig »at formere Tallet af de oplyste og nidkære Patrioter«. Ved påbegyndelsen af anden årgang blev det samme formuleret således: »Hovedformalet skal uforandret være: Nyttige Kundskabers Udbredelse, Sædernes og Tænkemaadens Forbedring.«

Christian Elovius Mangors plan var lykkedes: trykkeriet var i en god gænge, selv om det formentlig ikke gav overskud, udgik der en pæn strøm af publikationer fra det. Det oplysende ugeblad var startet,

og med sine regelmæssige indtægter fra abonnenter og annoncører var det med til at skabe et betryggende økonomisk grundlag for trykkeriet. Hvad videre kunne han udrette i Viborg? De lange, og om vinteren ubehagelige rejser omkring i distriktet, som omfattede hele det nuværende Viborg amt og mere til, trættede ham, og han begyndte at se sig om efter en ny virkekreds. Efter forgæves at have søgt et professorat blev han 1. juni 1776 udnævnt til medicus provincialis på Sjælland med bolig i Næstved. Også her fik man glæde af hans utrættelige virketrang, idet han var den drivende kraft bag oprettelsen af et patriotisk selskab i Næstved, men først, da han i 1783 var blevet stadsfysikus i København, kunne hans evner nå fuld udfoldelse. Han satte især sine kræfter ind på at få forbedret de fattiges kår, og han satte sit kraftige præg på den nye fattiglov 1799, ligesom han fik gennemført betydelige reformer på Almindeligt Hospital. Han døde midt i sit virke i København i 1801, kort før han skulle have været udnævnt til viceborgmester. Umiddelbart før sin afrejse fra Viborg havde han i maj 1776 solgt bogtrykkeriet med tilhørende privilegium, forråd af skrifter, papirer, redskaber m. v. til broderen Christoffer Heerfordt Mangor. Prisen oplyses ikke, i skødet hedder det kun, at »min kære Broder har gjort mig fornøjelig Betaling«. Allerede i slutningen af april var C. H. Mangor begyndt at forberede sig på overtagelsen af trykkeriet, idet han for 200 rdl. havde købt en afbrændt byggeplads af apoteker Andreas Nielsen. Den var beliggende på sydsiden af Mathiasgade over for Hjultorvet mellem købmand Naamen Lassens og grovsmed Niels Mouritsens gårde og strakte sig i den anden ende ned mod Bradepanden. Her lod han opføre en rummelig ejendom bestående af et 23 fag langt forhus med port mod gaden, i én etage og med tegltag, to sidehuse med stråtag og to andre stråtede småhuse i gården. I hovedbygningen var der foruden beboelseslejligheden plads til bogtrykkeriet og til bolig for en svend og en dreng. Byggeriet var dyrt, og det blev nødvendigt for C. H. Mangor at stifte en ikke ubetydelig gæld: 1000 rigsdaler lånte han, mod sikkerhed i gården, af jom-

---

Doct. J. G. Krügers

Drømme.

Oversat af Tydsk.

Viborg, 1776.

Trykt og sælges hos E. S. Mangor.

Titelbladet til én af de bøger Christian Elovius Mangor selv oversatte: Dr. J. G. Krügers Drømme fra 1776, et i sig selv ikke særligt interessant skrift i tidens stil. Titelvignetten er derimod interessant, idet den anvendes på en lang række bøger fra trykkeriet, således f. eks. Den Viborger Samlers titelblad. Svanen forneden er Mangors våben.

fru Marie Kirstine Lihme, der var trolovet med den tidligere omtalte præst Ths. Lillelund, og 600 rdl. blev lånt, mod pant i trykkeriet, af proprietær Jespersen på Skaungård. Fra Skaungård hentede C. H. Mangor for øvrigt 3 år senere sin hustru, Ane Marie Lund, så det er tydeligt, at det er vennekredsen, der er trådt til med økonomisk bistand. Men dette slog ikke til, og han måtte låne yderligere mellem 3000 og 4000 rdl. af Brandkassens penge. For at klare udgifterne søgte han 10 års skattefrihed og frihed for borgerlige ombud. Ansøgningen blev på grund af trykkeriets nytte for byen støttet af magistraten, og den 20. august 1776 blev de ønskede friheder bevilget, dog kun for 6 år.

C. H. Mangor havde som tidligere omtalt allerede længe forestået trykkeriets drift, men nu overtog han det officielt, og den 4. november 1776 flyttede det hen i hans nyopførte gård i Matthiasgade. Foruden bogtrykkeriet drev C. H. Mangor en omfattende boghandel. Her forhandlede han, udover trykkeriets egne skrifter, bøger fra andre trykkerier og forlag. Bøgerne havde han i kommission, og til gengæld forhandlede hans bøger rundt omkring i landet, således f. eks. af boghandler Seidelin i Odense. Også Søren Gyldendal i København var han trådt i forbindelse med, men Mangor havde ikke penge nok til at betale denne for de skrifter, han fik i kommission. I stedet for måtte han i 1783 indrømme Gyldendal første prioritets panteret i trykkeriet for 800 rdl. som sikkerhed for bøgerne. Pengene skulle afdrages med 100 rdl. om året, men dette synes C. H. Mangor ikke at have været i stand til.

Et indtryk af, hvad der læstes i Viborg i de tider, kan fås gennem de mange annoncer for bogladen, som findes i Samleren. Her skal blot gives en smagsprøve fra en enkelt annonce om bøger til salg i bogladen: *Dommen over Struensee og Brandt, Mossins Huspostil, Betty: et engelsk Fruentimmers Tildragelser, Lægen (i 12 dele), Prædikener for unge Fruentimmere, Egtveds hellige Taler, Guldbergs Verdenshistorie I-II og Hyænejagten. I sandhed et blandet udvalg! I 1774*

havde de to brødre Mangor i fællesskab oprettet et såkaldt »Falstænde bibliotek«, hvor folk kunne indlevere deres gamle bøger til salg og købe andres indleverede bøger. Dette antikvariat, som man vel i dag snarere ville kalde det end et bibliotek, var allerede efter et par måneders forløb oppe på at omfatte mere end 300 bind.

Om arbejdet på bogtrykkeriet véd vi fra C. H. Mangors tid ret god besked. Den Viborger Samler fortsatte med at udkomme, men det er som om den umærkeligt forandrer karakter efterhånden, således at de oplysende, opbyggelige afsnit dels indskrænkes dels forandrer karakter i retning af det kuriøse og anekdotiske, mens nyhedsstoffet breder sig. Dette må imidlertid være faldet i folks smag, for antallet af abonnenter steg til 350, men det var dog ikke nok til at redde økonomien. I de godt 12 år, C. H. Mangor drev trykkeriet alene, udkom en lang række bøger, hvoraf en del vil kunne findes i omstående bibliografi. Af de værker, der udsendtes, er der særlig grund til at nævne tre fra Christian Elovius Mangors hånd, nemlig en oversættelse fra tysk af J. G. Krügers drømme (1776), et af hans kendteste værker, der helt frem til 1830 vedblev at komme i nye oplag: »Kort Underretning om frugtsommeliges og Barselskoners Levemaade og Pleje« (1779) og »Beretningen om Molboernes vise Gerninger og tapre Bedrifter« (1780). Endelig bør man minde om præsten Andreas Christian Krogs tidligere citerede »Samlede Efterretninger om Viborg« fra 1779. Ellers synes strømmen af gejstlige og opbyggelige skrifter at fortsætte kombineret med populær underholdningslitteratur. Der kendes fra denne periode påfaldende få store værker, i modsætning til trykkeriets første år, og dette synes for alvor at gøre sig gældende fra 1785 og fremover. Det passer godt sammen med, hvad vi fra anden side véd, nemlig at C. H. Mangor var i svære økonomiske vanskeligheder. Foruden de egentlige bøger og Samleren blev der trykt viser, lejlighedsdigte og forskellige skemaer m. v. Også om sidstnævntes karakter kan annoncerne oplyse os, således opregnes i en annonce fra 1780 følgende syv slags fortrykte skemaer, der kunne fås til købs: papir til auktions-

forretninger, papir til reserveruller over soldater, papir til de månedlige lister over ekstraskatten, som præsterne skulle indsende, papir til hovedmandtal ved årets slutning at indsende til amtstuen, trykte blanketter til markedspas til håndværksfolk, som rejser til markederne, ditto til attester for samme, der rejser fra markederne og endelig »conossementer« (fragtbreve) for afgående skippere. Som man ser, kendte også datiden til bureaukrati. Mere fornøjelige er de nytårskort, der ligeledes annonceres med: »Her paa Bogladen er at faa til Købs Nyt-Aars-Ønsker, baade til Landfolk og Fruentimmere, indrettet til at ligge i Breve og kan sendes til enhvers gode Venner; de er ellers inddelte i smaa Pakker og er meget fornøjelige at bruge i Selskabet at spille Kort med.«

Til hjælp ved det daglige arbejde havde C. H. Mangor 2 svende og 1 dreng. Desuden virkede kantor Laurits Randrup som korrektør. De to svende, der var knyttet til trykkeriet i 1780'erne var Janus Friederich Bay og Jens Theil, og da begge i længere tid havde stor betydning for trykkeriet, er det naturligt at beskæftige sig lidt med dem. Som så påfaldende mange bogtrykkere havde de begge tilknytning til den gejstlige stand: Bay var præstesøn fra Højbjerg f. 1759 og Theil degnesøn fra Gedsted f. 1754. Der var mellem de to svende en fast arbejdsdeling, idet Bay var sætter, Theil trykker. Der var også den forskel på de to, at Theil arbejdede på fast løn og boede ude i byen, mens Bay boede på et værelse ved trykkeriet, spiste hos C. H. Mangor og var aflønnet på akkord. Theil fik i fast løn 2 rdl. om ugen, men derudover fik han bestemte faste tillæg. Det største af disse var de såkaldte »udhængspenge«, hvis baggrund ikke rigtig kendes, men de beløb sig til 5 rdl. om året. Desuden fik han 2 rdl. i lysepenge, 3 mark til mortensaften og 3 mark til fastelavn, i alt 112 rdl. på et år, idet man regnede med 52 arbejdsuger. Til sammenligning tjener, at drengens løn var 6 rdl. 4 mark årligt, men dertil kom ganske vist kost og logi. Bays aflønning svingede mere. En opgørelse over hans arbejde fra sankt Hans til mikkelsdag 1788 viser, at han i dette tidsrum tjente

Om Verdens Skønhed.

En Tale holdet til mia selv, da jeg paa den første Forårs Dag var i den frie Mark, i hvilken jeg dog gierne ville, at hver sølsom Wedborger maacte bestage med mig.

Ser midt iblandt det unge oppvopende Korn, paa denne Steen vil jeg sætte mig og see mig en gang

Første side af Den Viborger Samler 20. marts 1780 med det smukke og stilrene hoved, der bevaredes i hele den tid, C. H. Mangor redigerede bladet. Den lille stump af teksten giver et indtryk af, at der ikke er tale om en avis i ordets moderne betydning.

39 rdl. 3 mark 12 skilling, men da den samtidig giver et enestående indblik i trykkeriets arbejde med en række småtryk, som ellers ikke kendes, skal hele opgørelsen bringes her:

Janus Friedenreich Bays tilgodehavende for sættearbejde:

	rdl.	mk.	sk.
Samleren med tillæg no 25-41 à 1 rdl.	17		
Lavaters værk, arkene J, K, L, M, N, O, 7 mark pr. ark	7	3	
Clubsang og ABC, 1 rdl. pr. halvark	2	3	

VISER:

Et ark til Christen Hansen i Tandruplund	1		
Boer jeg på de høje fjeld	2	8	
Skjøn ungersvend bad sin flikke	2	8	
Søren Pedersens klagesang	2	8	
Der boer en jomfru i disse lande	2	8	
Skal nu vort venskab ende få	2	8	
Soldaternes afskedssang	2	8	
Mens jeg var ung og let i sinde	2	8	
Nu har vi pløjet søen den hårde	2	8	
Dødens vise til alle stænder, 1 helt ark	1	2	

BILLEDER TIL BØNDER:

Et himmelbrev	3		
Bibelske spørgsmål	3		
Kongen og dronningen	1		

ACCIDENTIER:

Begravelsesvers over fru Skou	2		
Provst Møllers bogkatalog	1	1	
6 stk. adressesedler til Schönning		3	
2 plakater til byfogden i Randers		2	
2 hattemagersedler til Troels hattemager			8

	rdl.	mk.	sk.
Tabel til enkekassen		5	
Mandtals tabel til Randers	1		
Markedstabel til Randers	1	2	
Forordning om stavnsbåndet		2	
B og C-arket af katekismus istandgjort		1	4
Auktionstabel		1	
I alt	39	3	12

For hele året 1788 udgjorde Bays løn 107 rdl., hvorfra blev trukket 41 rdl. 4 mark som godtgørelse for kost og logi samt månedsskat, som C. H. Mangor betalte for ham. Bays kammer lå på loftet over trykkeriet og var helt pænt udstyret. Foruden en alkoveseng med gardin og røde olmerdugsdynner samt blågarnslagner var der et malet bord med to stole, en lænestol, et spejl i forgyldt ramme og 6 skilderier med glas for. Drengens kammer, som lå ved siden af, var mere spartansk, idet hele møblementet bestod af et lille træbord, en gammel stol og et sengested med blågarnslagner og gamle vår af brun og hvidstribet olmerdug.

Som ovenfor antydet var Christoffer Heerfordt Mangors økonomi vaklende, hvilket til dels synes at være forårsaget af et stort privatforbrug. I 1789 indtraf katastrofen i hans liv, både menneskeligt og økonomisk, idet hans hustru døde kun 33 år gammel. Dette betød efter datidens regler, da der hverken var livsarvinger eller forelå testamente, at skifteretten skulle tage boet under behandling. Alt blev registreret og vurderet, og det viste sig hurtigt, at Mangor var insolvent. For at undgå, at noget blev bortsolgt under hånden, blev alt forseglet. Kun trykkeriet og de mest nødvendige typer lykkedes det at holde udenfor. Skifteretten frasagde sig dog ansvaret herfor, og resolverede, at trykkeriet under de foreliggende omstændigheder ikke måtte indlade sig på andre skrifers trykning end »Den Viborger Samler«, hvis fortsættelse »for Publice skyld ansees fornøden«. Gældsposterne tår-

nede sig op, og foruden de tidligere omtalte lån i ejendommen og trykkeriet viste det sig nu også, at Christian Elovius Mangor havde 900 rdl. til gode, bogtrykkersvenden Theil havde et løntilgodehavende på ikke mindre end 322 rdl., hvoraf en del gik så langt tilbage som 1782, og Bay havde 46½ rdl. til gode. Dertil kom regningerne fra leverandørerne til trykkeri og boghandel og til det private forbrug, hvoraf vinhandlerens ikke var den mindste. I alt beløb udgiftssiden sig til 5524 rdl.

Ved registreringen får vi et glimrende øjebliksbillede af trykkeriet og det arbejde, der på netop det tidspunkt var i gang. Flere af de bøger, der omtales, synes aldrig at være blevet færdigtrykt – det gælder således en ret stor bog af den tyske pædagog Lavater, og et værk, der omtales som »Mangors Ordbog«, hvoraf forefandtes 500 ukomplette eksemplarer. Ikke alle bøger trykt på bogtrykkeriet synes at være blevet bestsellere, i det mindste fandtes der ret store restoplæg af flere, f. eks. 1350 eksemplarer af Rottbølls katekismus og 900 eksemplarer af Drakenbergs levned.

I selve bogtrykkeriet var der en række skabe og reoler med kasser med typer, der nævnes f. eks. 3 kasser »grov mittel« og 1 kasse »grov mittel antique«, der var en jernbilæggerovn og bogtrykkerpressen, som med tilbehør vurderedes til 74 rdl., der var vinkelhager af jern, messing eller træ, der var jernrammer og forskellige forme. Og så var der et fuglebur. Der har altså lydt muntre fløjt gennem trykkeriet i de glade dage, da der arbejdedes på fuld kraft, men nu var kun det tomme bur tilbage, og også det blev solgt på auktion. I trykkeriet nævnes også 16 »træskiver« med bogstaver. Tilsyneladende kunne hver skive rumme to sider sats, og af de ting, der lå under opsætning her, kan nævnes »En Vise om Bonde Stavens (!) Løsning«, et brudevers til hr. Bomholdt i Ålborg og »Torvepriserne i Viborg«. Alt i alt vurderedes bogtrykkeriet med tilbehør til 600 rdl. Sammen med bogtrykkeriet lå boghandelens lager, og her nævnes ca. 400 titler på forskellige bøger til salg foruden en mængde mindre artikler.

For at tilfredsstille kreditorerne blev hele boet stillet til auktion, men købelysten var ikke stor, og der måtte afholdes ikke mindre end fire auktioner, før det lykkedes at få et tilfredsstillende bud. Gården i Mathiasgade blev solgt til provinsialkirurg Zetlitz, og de to bogtrykkersvende købte med kammerråd Niels Ferslev til Frisholt som kautionist bogtrykkeriet for 1000 rdl. Ved opgørelsen viste boet sig at give et underskud på 980 rdl. Christoffer Heerfordt Mangor forlod Viborg og opholdt sig sine sidste år i huset hos sin svoger, provst Hasse i Fredericia. Her døde han 1815. En epoke i trykkeriets historie var forbi.

Bag købet af såvel gården som trykkeriet stod en enkelt mand, selv om hans navn endnu ikke var blevet nævnt. Det var én af de mænd, der på dette tidspunkt kastede glans over byen; han var kun 25 år gammel, men cand. jur., justitsråd og vicelandsdommer samt ejer af godset Løvenholm på Djursland. Hans navn var PETER SEVERIN FØNSS, og i tiden frem til 1805 var han én af de dominerende personligheder i Viborg, på landstinget og i snapstingsklubben. Han var jordspekulant i den helt store stil, men samtidig hjælpsom og ejegod af sig. Æresbevisning på æresbevisning blev tildelt ham, 1801 blev han adlet, 1804 kammerherre og 1805 amtmand over Randers amt. Omkring dette tidspunkt udspillede hans rolle i Viborg, selv om han først i 1812 solgte trykkeriet. Peter Severin Fønss havde da passeret højden i sin karriere, sygdom og økonomiske besværligheder tvang ham derefter nedad. 1820 afskedigedes han som amtmand, og fire år efter døde denne strålende personlighed, ensom og nedbrudt, 60 år gammel. Men vi vender tilbage til hans glansperiode i Viborg.

Kun et halvt år efter auktionen over Mangors bo overdrog Zetlitz sit skøde på gården i Mathiasgade til Peter Severin Fønss, nemlig den 24. juni 1790, og samme dag udstedtes skøde på trykkeriet til et konsortium bestående af de to bogtrykkersvende Bay og Theil, kammerråd Niels Ferslev, kantor Laurits Randrup og Peter Severin Fønss. Også bevillingsspørgsmålet var blevet løst. Ansøgningen herom var

dateret 2. marts 1790 og udfærdiget af Niels Ferslev på samtlige interessenters vegne. Det hedder heri, at konsortiet var oprettet 16. oktober 1789. Hver af deltagerne indskød en fjerdepart undtagen de to bogtrykkersvende, der tilsammen udgjorde en part. Formålet var »at redde Bogtrykkeriet fra Undergang samt konservere disse tvende fattige Kunstnere ved deres hidtil hafte Levebrød«. I ansøgningen nævnes Den Viborger Samler også direkte, og dens indhold ønskes nu udvidet til at omfatte »foruden Avertissementer og andre Publikationer, politiske og andre Efterretninger, som kan interessere Publikum, de afsagte Landstings- og Højesteretsdomme m. v. . .« imod at man nøje overholder de om skrive- og trykkefriheden eksisterende bestemmelser. (Disse kunne i parentes bemærket være ret snærende. Således hed det i en tidligere kancelliskrivelse, at der under efterretningerne ikke måtte indføres noget, som angår hoffet, staden eller andre ting Hans Majestæts riger og lande vedkommende, uden hvad som findes indført i de Berlingske Aviser). Endelig søgtes for Bay og Theil frihed for at tage borgerskab og frihed for alle personlige borgerlige byrder. Til gengæld ville interessenterne love at holde trykkeriet i forsvarlig stand og altid velbemandet samt gratis at optage kongelig bekendtgørelser og reskripter i Samleren. Den 23. april 1790 blev de nye privilegier udstedt på Christiansborg, og disse imødekom på alle punkter ansøgningen. Arbejdet kunne gå videre.

LAURITS RANDRUP blev for de næste 7 år den centrale figur på trykkeriet. Han var født 1752 på Lerkenfeldt som søn af forpagter Niels Randrup. 1774 blev han student fra Ålborg og 1781 klokker og kantor ved Søndre Sogns kirke. Samtidig virkede han som skoleholder. Han blev nu forretningsfører for trykkeriet og boghandelen samt redaktør af Samleren. I 1793 blev Ferslev udnævnt til amtmand over det nye Thisted amt, hvorefter Fønss overtog hans andel i foretagendet. I 1794 blev Bay gift og flyttede ud i byen – ved denne lejlighed har han nok haft brug for penge, og atter er Fønss trådt til. Under alle omstændigheder overtog han i løbet af 90'erne også den andel,

som de to svende havde haft. I juli 1796 blev Randrup udnævnt til kantor ved domkirken og hospitalspræst med bolig på hospitalet, og det har nok været medvirkende til, at også han året efter afhændede sin andel i trykkeriet til Fønss. Den 6. november 1797 indrykkede Randrup annonce i Samleren, at han straks fratrådte som bestyrer af trykkeriet, men at han fortsatte som regnskabsfører indtil nytår. Fønss var nu enejer af trykkeriet og kunne ansætte, hvem han ville, som dets leder.

Perioden 1789–1797 er for trykkeriet i alle måder at betragte som en overgangsperiode, og heller ikke produktionsmæssigt skete der opsigtsvækkende ting. Samleren fortsatte i sit gamle format, men kun undtagelsesvis synes den gamle opdeling i hovednummer og tillæg at være anvendt. Tager man f. eks. årgang 1797 i hånden, virker den uendelig trist og idéforladt: indholdet er lidet inspirerende, opsætningen kedelig, og selve typerne virker slidte. Et par af de bøger, der fremkom fra trykkeriet i disse år, er dog værd at bemærke. Det gælder præsten Niels Blichers topografi over Vium præstekald fra 1795, et af vore mest berømte topografiske værker, og det gælder en ung mands debutarbejde fra 1792 »Digte« af Anton Frantz Just til Strandet.

ANTON FRANTZ JUST var født i Viborg 26. februar 1776 som søn af præsten Iver Dam Just og hustru Ingeborg Foss Friedēnreich. Han var egentlig døbt Antonius Franciscus, men brugte altid selv kortformen af navnet. 1785 blev han dimitteret fra katedralskolen til universitetet, hvor han begyndte at studere teologi. Til at begynde med gik det udmærket, men senere voldte studiet ham vanskeligheder, og han afbrød det til fordel for den mere praktiske landmåleruddannelse, som han afsluttede i 1789. Det var imidlertid ikke hans tanke at forblive landmåler hele livet, så i stedet søgte han ansættelse som huslærer på hovedgården Strandet i Fjends herred. Gården ejedes på daværende tidspunkt af den 40-årige enke Regine Kristiane Jacobsdatter Lerche, som sad med fire børn, som Just skulle undervise. Der

opstod hurtigt sympati mellem enken og huslæreren, og inden året var omme, havde de indgået ægteskab med hinanden. Som ejer af den ret store gård var han nu økonomisk velfunderet, og da han tilmed begyndte at udstykke jorderne, syntes han at kunne leve et ubekymret liv med tid til at beskæftige sig med de ting, han havde mest lyst til. Og Just var en vidtspændende ånd, der lod sig føre hid og did, alt efter som lysten drev ham. »En Lyst, som jeg ikke kunne dæmpe«, skrev han i 1792, »bragte mig til at digte, og en Lyst, som jeg maaske burde have dæmpet, bestemte dem til Trykken.« Ordene er hentet fra forordet til hans første digtsamling, der som omtalt udkom 1792. Hovedparten af digtene er komiske fortællinger i Wessels stil og ganske morsomme, selv for en nutidig læser. Derudover er der et par alvorligere digte og nogle selskabsange. Netop selskabsangene er værd at nævne, fordi Just havde en særlig evne til at ryste dem ud af ærmet ved alle ønskelige lejligheder. Denne evne gjorde ham hurtigt til en skattet deltager i det viborgensiske selskabsliv og klubliv: »Snapstingets fornøjelige Maitre de Plaisir« kalder Hugo Matthiessen ham. Her mødtes han med Peter Severin Fønss, og de to jævnaldrende, festglade og velbegavede mænd, der på dette tidspunkt begge var omkring de 30 år, supplerede på udmærket vis hinanden. Just blev dog endnu nogle år boende på Strandet og arbejdede med sine litterære sysler. I 1794 kom den besynderlige lille bog »Hemmelige Efterretninger om Satans Hof«, som er en humoristisk samfundssatire. Ellers arbejdede han på en række fortællinger, der udkom i to bind 1798-99. Heri findes også hans kendteste roman »Holger Laxmands Historie«, der af Hakon Stangerup er blevet karakteriseret som måske den bedste borgerlige danske roman fra det 18. århundrede – men også den er som Justs andre værker i dag glemt.

I 1797 solgte Just Strandet, og sidst i maj finder vi ham i Viborg. Her lader han indrykke sin første annonce i Samleren, hvor han bekendtgør, at han til førstkommende termin åbner en kommissionsboghandel, hvor han anbefaler sig med »tyske eller danske Skrifter, Skole-

ANTON. FRANC. JUST.

Anton Franz Just (1776–1829) gennem en menneskealder redaktør af Den Viborger Samler og leder af trykkeriet samtidig med, at han var en flittig skribent. Det originale portræt, muligvis selvportræt, er malet i vandfarve og findes i A. F. Justs privatarkiv på Landsarkivet i Viborg.

bøger og Journaler af hvad Slags være maa«. Det har nu nok været en blandet forretning, for 3 uger efter annoncerer han igen, denne gang med »Erichsens Tobak paa Flasker faaes til Købs hos A. F. Just«. Flytningen til Viborg havde været forberedt længe, for allerede i februar 1796 havde han af landsdommer H. J. de Leth købt en gård på hjørnet af Nicolaigade og Villadsstræde. Den var bygget i egebindingsværk med tegltag, og bestod af et forhus på 12 fag og et sidehus mod nord på 17 fag, hvor der var stald, tørveskur, kuskekammer m. v. I denne gård etablerede Just sig nu med sin store familie, og herfra udfoldede han i de kommende år en livlig virksomhed.

Som tidligere omtalt fratrådte Lauritz Randrup i november 1797 som leder af trykkeriet og redaktør af Samleren. Den mand, Peter Severin Fønss nu ønskede skulle overtage posten, var ingen anden end Anton Frantz Just. Den 6. november 1797 indrykker han følgende annonce i Samleren:

»Da jeg fra nu af har overtaget Viborg Bogtrykkeries Bestyrelse, saa vil de, som maatte forlange noget trykt eller Bekendtgørelser indrykket desangaaende behage at henvende sig til mig, med Udskrift »Til Bogtrykkeriet i Viborg«.

Samlerens Læsere vil ligeledes fra nu af herefter faa et politisk Blad at læse, som jeg tror, indtil jeg anderledes vorder overbevist at være nærmest dens Hensigt som Avis. Men fra Nytaar af, agter jeg desuden med Samleren at udgive et Kvartalsskrift under Navn af »Frugtkurven«, hvert Hæfte bestaaende af 7 til 8 Ark, som for dem, der tegner sig inden Aarets Udgang, koster 1 Rdl. aarligt. Ligesom jeg kun i det Tilfælde, at et tilstrækkeligt Antal Abonnenter melder sig kan udgive det; saa indbydes og alle de, som maatte ville behage til dets Udgave at understøtte det ved Stykker af almenyttigt Indhold.«

A. F. Just.

Det fremgår heraf med al ønskelig tydelighed, at Christian Elovius Mangors oprindelige plan om Samleren som et oplysende tidsskrift nu er endeligt opgivet. Dens afløser »Frugtkurven« blev p. g. a. mang-

lende tilslutning aldrig til noget, men fra årgang 1798 er »Den Viborger Samler« en regulær avis. I det ydre manifesterede dette sig i, at Just skiftede til kvartformat, og opsætningen blev tospaltet. Indholdsmæssigt kendetegnedes forandringen især ved, at hvert nummer fik en fast orienterende artikel om udenrigspolitiske forhold. Som redaktør var Just fastlønnet af P. S. Fønss med 150 rdl. årligt, fra 1804 med 200 rdl. Da han overtog redaktionen, var der 309 abonnenter, og selv om antallet steg noget, var det ikke voldsomt; i 1810 var der således 361. Der kan imidlertid ikke være tvivl om, at Just var en både dygtig og original redaktør af Samleren.

Inden for samme periode gennemgik trykkeriet en betydelig udvikling. Det er så heldigt, at Justs regnskaber, som han hvert år tilsendte Fønss til godkendelse, er bevaret fra næsten hele den periode, han bestyrede trykkeriet for ham. I de første år gav trykkeriet underskud. I regnskabsåret 1798/99 (1. juli–30 juni) var indtægterne 1075 rdl., udgifterne 1249, altså et underskud på 174 rdl., og året efter var det endnu værre, nemlig et underskud på 240 rdl., men derefter gik det fremad. I 1800/01 var overskuddet ganske vist kun 10 rdl., men i 1805/06 beløb indtægterne sig til 1513 rdl., udgifterne til 1359 rdl., altså 154 rdl. i overskud. I 1808/09 opnåede han sit bedste år med et overskud på 310 rdl. Omsætningen var mere end fordoblet, idet indtægterne i 1810–/11 udgjorde 2834 rdl., udgifterne 2697 rdl. Årsagen til de første års underskud var frem for alt, at det var nødvendigt at udskifte en del typer, som var nedslidte. Allerede i november 1797 er Just i forbindelse med Deneckes enke i Altona, hvor han bestiller 100 pund nye typer, i februar 1798 omtales 108 pund runde corpus fraktur sammesteds fra, og i juni 1798 betaler han boghandler Hammerich i Altona 120 rdl. for nye typer. Den kasserede skrift blev sendt til Randers, hvorfra den med skib gik til Hamborg eller Altona. I februar 1799 betaler han skriftstøber Andrés i Altona 50 rdl. for nye typer, og dette gentager sig i juni samme år. Ved den lejlighed bemærker han i regnskabet – formentlig for at berolige Fønss – at trykkeriet nu på ganske

—————

Fra Madame Denecke i Altona forlanges: 50 Pund Petit som dette, med tilhørende Brøktal. Deriblandt foruden det sædvanlige Antal, 2 Pund Spatier og et halv Pund A., og et halv Pund C., og et halv Pund D.

150 Pund Corpus som dette, hvoriblandt, foruden det sædvanlige Quantum, maae være nok 12 Pund store Bogstaver fra A til D.

50 Pund Latinsk efter denne Prøve.

200 Pund som det trykte danske Blad Mrf. M. D. med Spatier og Udslutninger og halve Quadrater.

Skriftprøver fra trykkeriet i Viborg ved bestilling af nye typer hos skriftstøberen mad. Denecke i Altona. Køb af typer omtales flere gange i regnskaberne. Den lille lap papir fandtes ved en tilfældighed anvendt som bogmærke i en optegnelsesbog tilhørende Anton Franz Just i dennes omfangsrige privatarkiv på Landsarkivet i Viborg. Originalen måler 7,3 på den lange og 4,5 cm på den korte led.

lidt nær er fuldstændig forsynet med nye typer. Dette var dog ikke helt tilfældet, for i det næste regnskabsår betales til Andrés i Altona 110 rdl. for nogle i Berlin støbte latinske typer og 197 rdl. til Hammerich for nogle hos Unger i Berlin støbte didotske typer, hvilket var en særlig fin skrifttype. Vi skal derefter helt frem til december 1804, før der igen købes nye typer i større omfang. Denne gang gælder det petit, som leveres fra skriftstøber Popp i København, der fremover synes at være hovedleverandør til trykkeriet, i 1807 for ikke mindre end 214 rdl. Et lille glimt af de urolige tider får vi, da Just med ærgrelse noterer i regnskabet 1809, at han må betale for en pakke, som Popp

året før havde sendt til ham med ageposten, men som var blevet opsnappet af englænderne.

De øvrige poster, der vejer tungt på udgiftssiden, er indkøb af papir og udbetaling af arbejds løn. Papiret hjemkøbes enten i baller fra papirfabrikken i Engelholm i Sverige eller i mindre partier til særlige arbejder. En udredning af arbejds lønnen er mere kompliceret, idet arbejdsstyrken på trykkeriet varierede, samtidig med at lønnen svingede. Til at begynde med var der kun de to svende Bay og Theil samt læredrengen Harder. Denne var formentlig en bror til guldsmed Thomas Pauli Harder. Han fik kost og logi hos Bay mod en årlig godtgørelse på 60 rdl. Begge svendene var nu på ugeløn, og denne beløb sig til 2 rdl. 3 mark til hver, men da det i maj 1798 blev nødvendigt at antage endnu en svend, Billeskov, lykkedes det at få denne til en ugeløn af 2 rdl. Bay var i disse år temmelig meget syg, og i disse perioder fik han som regel udbetalt 1 rdl. om ugen fra Just, ligesom han fik en frakke til 7 rdl. for bedre at kunne udholde den lange vej til trykkeriet om vinteren. Man mærker her Justs gode hjerte og hans medfølelse over for den syge bogtrykkersvend, der i omkring 20 år havde været knyttet til trykkeriet. I 1799 blev Harder svend, ved hvilken lejlighed Just måtte betale 7 rdl. til stemplet papir og traktement ved svendegildet samt ikke mindre end 35 rdl. til hans udstyr. I sommeren 1799 antoges en ny læredreng, og i maj 1800 endnu én, nemlig Frederik Frijsenberg.

Der er flere grunde til at dvæle lidt ved den nye læredreng fra sommeren 1799. Han var bondesøn fra Seest ved Kolding, født 1789 og døbt RASMUS POULSEN DONS. Efter faderens død ægtede moderen Karl Hartvig v. Stöcken, som nogen tid efter blev udnævnt til konsumtionsforvalter i Holstebro. Den lille Rasmus var kun fyldt ti år, da hans stedfar sluttede kontrakt med Just om hans optagelse i huset hos denne som læredreng. I lærekontrakten hedder det, at han skal stå i lære i 6 år og oplæres i alt det til bogtrykkerkunsten fornødne, ligesom han i samme tid skal nyde fri kost, logi og vask. Foræl-

drene skal holde ham ved klæder, dog den daglige »arbejdskjole« undtaget, som bogtrykkeriet skal forsyne ham med, og når han bliver udlært, skal det udstyre ham med »en anstændig ny Karleklædning, Støvler og Linned«. Han skal under læretiden forpligte sig til at udføre alt bogtrykkerarbejde, undtagen dog at gå ærinder for svendene og omdele Samleren i Viborg. Efter udstået læretid skal han tjene et år som svend i trykkeriet. Bogtrykkeriet forpligter sig til gengæld til at lade ham konfirmere – dog uden at betale nye klæder i den anledning. Sådan var vilkårene for en bogtrykkerlærling omkring år 1800, og om nogen pengeløn var der ikke tale. Det fremgår dog af regnskaberne, at han undertiden fik en mindre belønning i penge for ekstraarbejde om søndagen og udvist flid. Just har uden tvivl behandlet den unge mand godt, for denne følte sig senere i livet nært knyttet til ham og kom til at betyde meget for ham på hans ældre dage.

I februar 1800 døde bogtrykkersvenden Janus Friedenreich Bay, knap 41 år gammel, og efterlod sig et meget fattigt bo. Hans enke, Marie Elisabeth Zabell, ægtede nogen tid efter den ovenfor omtalte guldsmed Thomas Pauli Harder, der også havde tilknytning til trykkeriet, idet han lavede det nye »hoved« til Samleren og skar træsnit til flere af Justs bøger. Efter Bays død knyttedes en ny svend ved navn Dollerup til trykkeriet. I øvrigt skal de vekslende svende og læredrenge ikke alle nævnes her, men i 1805, da Dons og Frijsenberg blev udlærte, kom Thomas Theil i lære. Han havde tidligere hjulpet til i trykkeriet, og allerede i 1808 var han udlært. Svendelønnen var nu 3 rdl. om ugen, men for at holde den på det niveau måtte Just selv give dem kost og logi i sit hus for kun 5 mark om ugen, idet han dog sørgede for at modregne sit tab med Fønss. Nogen fordel for trykkeriet har det altså ikke været. Ind imellem ses rejsende svende at have besøgt trykkeriet, og som et kuriosum kan det nævnes, at Just i 1808 betalte jøden Soldin ekstra for at opsætte nogle hebræiske typer, også citerer på græsk ses af og til i bøgerne. Det tjener til trykkeriets ære, at man har kunnet påtage sig sådanne opgaver.

Siden juni 1792 havde trykkeriet haft hjemme i et lokale i Graven, hvor der tidligere havde været spindeskole, men 1. november 1798 flyttede det til Justs gård. Ved denne lejlighed lod Just maler Findrup forgylde og male et bogtrykkerskilt, som under megen festivitas blev bragt hjem og ophængt. Her i dette hus fik trykkeriet nu sit hjemsted i over 100 år. Ejendommen, i hvis nordlænge trykkeriet blev anbragt, er tidligere beskrevet som en bindingsværksgård med tegltag, og dette udseende beholdt den uforandret. Da grunden til ejendommen strakte sig til Ibsgade, fik den nummer her, således at trykkeriets adresse var Ibsgade 74. Ellers omtales den hyppigt som liggende i »Storkereden«, som var den folkelige betegnelse for det sidste stykke af Nikolaigade op mod bispegårdshaven. Det var en god og solid ejendom, som ved brandforsikringen i 1803 blev takseret til 2940 rigsdaler.

En meget væsentlig del af trykkeriets indtægter kom til stadighed fra abonnenter og annoncører i Den Viborger Samler, men også trykningen af de mange skemaer og formularer til embedsmænd og godsejere i Randers, Viborg og Thisted amter betød meget i den samlede omsætning. Og endelig var der bøgerne. Her var Just så ubetinget sin egen bedste kunde, og der kom i årene, hvor han bestyrede trykkeriet for Fønss, en sand strøm af bøger fra hans hånd foruden de mange lejlighedsdigte og pjecer. Af de sidste er der især grund til at nævne flere antiengelske digte og pjecer, som han udgav efter kampene i 1801 og 1807. Eksempler herpå er »Søslaget ved København den 2. April 1801, dets Aarsag og Virkning«, som hurtigt blev solgt i 3000 eksemplarer, og »Historie om Engellands Overfald paa det fredelige og neutrale Danmark i Aaret 1807« fra 1808. Selv om han ikke sagde skønlitteraturen helt farvel, er det dog tydeligt, at han efterhånden mere helligede sig den oplysende virksomhed, hvor især børnene og ungdommen havde hans interesse. I juni 1800 udkom hans »Håndbog for den læsende Ungdom« i 2000 eksemplarer, som blev solgt på ti uger, og allerede i december samme år forelå et nyt oplag på 2000. I

T, P. Harder fecit

Træsnit af guldsmed Thomas Pauli Harder forestillende ivrige børn, der har smidt deres legetøj for at høre oplæsning af A. F. Justs bog »Haandbog for den læsende Ungdom«. Træsnittet findes i 4. udgave, der udsendes i 1812, men endnu i 1840'erne vedblev der at komme nye oplag af den.

alt kom der 11 oplag af denne hans største publikumssucces, der endnu i 1800-tallets sidste halvdel var meget udbredt på landsbyskolerne i Jylland. I 1800 kom også hans »Grundtegnning af Europa og kort Beskrivelse af Landene«, og i de følgende år kom adskillige landkort fra trykkeriet. 1801 udkom ABC for begyndere med træsnit af Thomas Pauli Harder og 1802 den store Naturhistorie om dyrene med over 100 træsnit af Harder. Om hans praktiske sans vidner »Haandbog for dem, som ej er Hestelæger«, »Afhandling om de i Danmark voksende Pilearter« og »Nyeste Bondepraktika«. Hans sproglige sysler gav sig udslag i »Vejledning til Dansk Sproglære og Retskrivning« fra 1810. Helt havde han dog ikke opgivet det skønlitterære: i 1803 udkom »Historien om Doktoren, der opvakte Døde« og »Historier om Spøgelser, Dværge etc.«. Af trykkeriets øvrige produktion kan nævnes, at der jævnligt blev trykt viser til de omvandrende visekræmmere Jens Albrechtsen fra Thy og Maren Christensdatter. Biskoppen lod de årlige synodalberetninger trykke hos Just, og adskillige præster fremkom med prædikener og opbyggelige bøger på hans forlag og trykkeri. I 1807 blev 4000 eksemplarer af Cramers berømte regnebog trykt der, og samme år lod Justs svigersøn, amtsprovst Bendix fremstille 500 eksemplarer af sin »Anvisning til Kartoflers Dyrkning for Klitboerne«. Det var grødefulde år for bogtrykkeriet i Viborg og lykkelige år for Just. I 1803 var han blevet forligskommissær, 1811 landvæsenkommissær, og samme år fik han titel af kammerråd.

Trykkeriet var nu en fuldt bæredygtig virksomhed, hvad der med al ønskelig tydelighed fremgår af regnskabet for 1810/11, som i samdræget form tog sig således ud:

	Indtægt.	Drags.	181	5	8
Juni 9	Salgsbet. 8 i Randers 10 Reger. Brevkuffen til Indtægtskommissionen a 79		6	4	
17	Prin. Auktionsbetalt 20 Reger. Justits Indtægts a 39 1/2		11	4	
16	Just. Indtægtsbet. Gaardbyg. for Afsand Kjøbenhavn 3. Okt. 2000 Rtbl. 11 ad. 10		115		
17	Kjørsand Kjørsmand 8 Reger. Brevk. overs. a 39 1/2		4	4	
21	Just. Indtægt. Skibe 3 Ark. Udtæ. omsløbet om Skibe og Livs- Auktionsbet. for Skibe og Livs- Guldalage 22 1/2		32	4	
Aug. 1	Auktionsbetalt 4 Reger. Indtægtsbet. for 1 Rtbl. 1/2		4	3	
2	Prin. Auktionsbetalt 20 Reger. Indtægtsbet. a 29 i 20 Rtbl. 10 ad. de Reger. Indtægtsbet. 10 Rtbl.		24	1	
14	Just. Indtægt. Skibe 4 Reger. skibe a 30 1/2		3	2	
15	Skibe a 6 Rtbl. 1/2 Ark. Indtægtsbet.		6	3	
14	Hausen Afsand: Randers 3 Reger. Indtægtsbet. skibe a 1		3		
20	Skibe a 2 Rtbl. 1/2 Ark. Indtægtsbet. a 29 1/2		2	5	8
23	Købte 1200 Rtbl. Indtægtsbet. de Skibe og Livs- 1 1/2 Ark. for Indtægtsbet. for Indtægtsbet. og Skibe a 21 Rtbl.		50		
Nov. 2	Indtægtsbetalt 11 Reger. Indtægtsbet. 29 1/2		5	2	8
			~~100~~		8

En side af trykkeriets originale regnskab ført med Justs håndskrift: regnskabsåret 1808-09, indtægter. Man bemærker 3. opl. af Justs håndbog for den læsende ungdom og den lange række formularer og skemaer trykt til embedsmænd i Randers, Viborg, Skive og Thisted. Original på Landsarkivet i Viborg.

INDTÆGTER:

	Rdl.	Mk.	Sk.
Den Viborger Samler:			
Abonnement	527	3	
Avertissementer	695	2	10
I alt Samleren	1222	5	10
Formularer og småtryk	948	5	2
Viser: 8 bøger til Maren Christensdatter og 10 bøger til kludekræmmer Friis	15	2	
Justs egne værker:			
3. opl. Naturhistorie over dyrene	412	3	
43 Danmarkskort	10		
Justs værker i alt	422	3	
Andre bøger:			
Rhod: Regnskab f. enkepensionsselskabet	3		
Biskop Bloch: Synodalact 1810	22	-	
Byfoged Selmer: Auktionskatalog over Kjeldgårds auction	45	-	
Rektor Degen: Latinsk eksamensprogram	58	-	
Biskop Bloch: Indbydelse til Viborg stifts vevfærdsselskab	15	-	
Provst Leth: 500 omvendelsesvers	5	-	
Katalog over justitsråd Wissings indbo . .	77	-	
Bøger i alt	225		
Summa indtægter 1.7.1810 – 30.6.1811 . .	2834	3	12

UDGIFTER:

	Rdl.	Mk.	Sk.
Arbejdsløen:			
Ugeløn 12 rdl. 8 sk. + till. 629 rdl. 1 mk. 8 sk.			
Udlæg for kost til svendene 260 rdl.			
Tøj til læredrengene . . . . . 51 rdl. 3 mk.			
Justs egen løn . . . . . 232 rdl.			
I alt arbejdsløen	1172	4	8
Andre håndværkere:			
Snedker . . . . . 29 rdl. 3 mk. 14 sk.			
Bødker . . . . . 17 rdl. 3 mk.			
Gravør . . . . . 26 rdl. 3 mk.			
I alt andre håndværkere	73	3	14
Papir:			
10 baller trykpapir fra Engelholm . . . . . 493 rdl.			
Andre papirindkøb . . . . . 540 rdl. 2 mk. 15 sk.			
I alt papir	1033	2	15
Husleje, lys og brændsel	150		
Skatter og assurance	18	3	12
Tyske aviser til redaktionen	25	5	10
Andre aviser, herunder forsendelse af Samleren	74	5	7
Diverse	148		12
Summa udgifter 1.7.1810 – 30.6.1811	2697	2	14

Dette giver et samlet overskud på 137 rdl. 14 skilling.

Det kan næppe undre, at Just var interesseret i at få foden under eget bord, da Fønss gerne ville afvikle sin virksomhed i Viborg, og fra 1. juli 1811 overtog han driften for egen regning. En række formaliteter ved overdragelsen så man stort på, og købesummen kendes ikke, men nogle år efter nævnes, at Just har en ikke tinglyst gæld til Fønss på 2000 rdl., som kan stamme fra overdragelsen. Den 1. september 1812 blev der udstedt nye privilegier lydende på Justs navn. Samme år tog han sin søstersøn Anton Chr. Fogh i huset for at oplære ham som bogtrykker med en fremtidig overtagelse af trykkeriet for øje.

Fremtiden tegnede lyst, men de følgende års vanskelige økonomiske forhold i forbindelse med efterhånden mere fremtrædende periodiske depressioner hos Just bevirkede, at det kom til at gå helt anderledes. Glemmes må heller ikke, at bogtrykkeriet i Viborg ikke længere var ene på markedet i Midtjylland. Århus havde fået sit trykkeri i 1787, og siden midten af 1790'erne var det vokset støt. I 1810 oprettede Søren Wissing Elmenhoff bogtrykkeri og avis i Randers, og da Fønss gik af som amtmand, ophørte leverancerne af tryksager fra Viborg hertil. Just skulle dog endnu opleve nogle gode år. I 1813 blev han stempelpapirsforhandler, hvilket gav ham mange penge mellem hænderne til at arbejde med. Omsætningen steg endnu nogle år: i 1815 var indtægterne således 4355 rdl. Også af Den Viborger Samler var der sket en betydelig udvidelse, idet den fra 1812 udkom 2 gange, fra 1816 tre gange om ugen. I 1817 var det på 20. år, at Just redigerede bladet, og i dette års første nummer fremsætter han sine tanker i forbindelse med årsskiftet og sit nytårsønske for byens borgere: Vær tilfredse med Tiden! Brug den. Lad den være din! Man kan ikke sige andet, end at han selv havde efterlevet dette motto.

Da Just skrev disse linier, har han formentlig allerede været klar over, at hans økonomi var mere end vaklende. Han begyndte at sælge nogle af sine jorder, og den 3. marts 1817 optog han Rasmus Poulsen

Syvende Klasse

indeholder de fodhændede rævende Pattedyr eller Pungedyrene; de kaldes fodhændede fordi Tømmeltaaen paa Bagfodderne staar langt fra de andre og har ingen Negl. De kaldes og Didelpher, hertil høre:

§ 1. Sarigen eller Pungerotten.

Sarigerne opholde sig i Amerika, ere Kobdyr og give en slem Stank fra sig; Hunnerne af de 3 første Arter, have Poser under Bugen, der omgive deres Brystvorter og deri putte de Ungerne, der saasnart de ere fødte ere ganske udannede og see ud som en Balmød og beholde dem der, til de kunne gaae og see, de sue sig strax fast til Vorterne og hænae ved dem til de ere udvoxne; og møder der Ungerne siden nogen Fare, slip de ind i disse Punge, der ved Hjælp af Muskler slutte sig sammen om dem. De følgende have ingen Poser; men tage deres Unger paa Ryggen, bære deres lange Hale; ver Ryggen og Ungerne sno derpaa deres Hale fast om Moderens, og sidde trygge paa hendes Ryg. De have alle lange Haler besatte med skjælgagtige Ringe, som tjene

Guldsmed Thomas Pauli Harder (1781–1842) leverede adskillige træsnit til trykkeriet i Viborg, til A. F. Justs Naturhistorie om Dyrene fra 1802 således ikke mindre end 107 billeder, hvoraf adskillige bærer præg af, at han aldrig har set de pågældende dyr. Hans naive billeder har dog en ganske egenartet charme.

Dons, der i mellemtiden havde etableret sig som købmand i byen, som kompagnon, idet han solgte halvdelen af trykkeriet til ham for 1400 rdl. sølv. Efter kontrakten skulle Just stadig forestå redaktionen og sætningen af Samleren, mens Dons overtog opsynet med svendene. I kontrakten blev der dog indført den klausul, at hvis Dons ville afhænde sin andel i trykkeriet, skulle den først tilbydes Anton Chr. Fogh, der nu var udlært, og som forestod arbejdet i officinet. Salget af halvdelen af trykkeriet kunne imidlertid ikke redde Just, og i april samme år måtte han anmelde sit bo som konkurs, idet han ikke var i stand til at udrede godt 8000 rdl., som han skyldte for stempelpapir. En kommission blev nedsat til at behandle sagen, og i løbet af efteråret 1817 gik hovedparten af hans ejendele til auktion. Heldigvis var der blandt køberne én, der ville ham det vel, hans svigersøn, amtsprovsten i Vestervig PETER CHRISTIAN BENDIX. Da Justs indbo blev solgt sidst i august, var det Bendix, der købte det meste, og da gården ved Storkereden skulle sælges, var det igen Bendix, der bød højest. Indboet overlod han til Just til fri benyttelse, så længe han levede, og da hans bud på gården ikke var højt nok til at dække de indestående prioriteter på i alt 1800 rdl., fik Just også lov til at beholde den. Den 10. november 1818 kom endelig Justs andel i trykkeriet til auktion. Bendix bød 1400 rdl. og overtog Justs halvdel af trykkeriet ved skøde af 22. juli 1819. Når det trak så længe ud, skyldes det, at hverken Fønss eller Just havde sørget for at få formaliteterne med konsortiet Randrup, Theil og Bay i orden, således at disse endnu formelt havde rettigheder over for trykkeriet, som de eller deres arvinger nu gav afkald på. Bendix oprettede nu kontrakt med sin svigerfar, således at han fortsatte sit arbejde, men udbyttet af hans andel skulle deles på den måde, at Just fik én trediedel af overskuddet, Bendix resten. Takket være Bendix kunne Just altså blive siddende i sin gamle gård og fortsætte foretagendet, og da han tilmed i 1819 fik stillingen som forstander for Viborg og Gjørup hospitaler med en årlig gage på 150 rdl., skulle fremtiden atter være sikret.

Fra 1819 findes en vurdering af trykkeriet, der giver et godt indblik i dets indretning og udstyr. Der fandtes i alt 32 kasser med skrifterne petit, korpus, cicero, mittel, tertia og en endnu større type. Af de fleste fandtes både fraktur og antikva både i brødskrift og kursiv. Som særligt kostbare skrifter fremtræder 4 kasser berliner korpus antikva og petit antikva. Endelig er der, som vi tidligere har kunnet konstatere, en kasse cicero hebræisk. I alt vurderedes skrifterne til 2201 rdl. Figurer og zirater af træ, messing og bly vurderedes til 150 rdl., nogle kvadrater, gennemskydningslinier samt linier til tabeller og nodepapir var ansat til 100 rdl., pressen med tilbehør til 350 rdl., diverse inventar 285 rdl., i alt 3086 rdl. plus privilegier og det, man i dag ville kalde goodwill, summa summarum 4250 rdl. De 1400 rdl., som Dons og Bendix hver havde måttet give for en halvpart i trykkeriet, må således siges at stå i et rimeligt forhold til værdien i betragtning af, at Just selv fortsatte i ledelsen.

I de for trykkeriet i det ydre så urolige år 1818–19 gik arbejdet roligt videre, ja, det gav endda et usædvanligt stort overskud, nemlig 1069 rdl. Af indtægterne på 3126 rdl. hidrørte kun de 963 rdl. fra tryksagerne, resten fra Den Viborger Samler, der havde udviklet sig til et meget lønsomt foretagende. Just sørgede for folkenes logi og bespisning samt for lys, brændsel og lokaler til trykkeriet. Der var ved årets udgang beskæftiget 3 svende, nemlig Stihler, Andreas Chr. Fogh og Henrik Chr. Simon Mohr. Sidstnævnte var svigersøn af Jens Theil, der i april 1819 var død, 65 år gammel. Registreringen af hans fattige bo giver et indtryk af en håndværkersvends ringe kår trods et helt livs flittigt arbejde. Han boede i et lille hus, 9 fag stort, med tilhørende have. Det lå bag bispegården, altså i umiddelbar nærhed af trykkeriet. Det blev vurderet til 200 rdl. I huset var der 3 rum: en dagligstue, en hjørnestue og et spisekøkken med åben skorsten. Her var desuden to borde og en øltønde, en trefod til madlavning, fire gamle jydepotter, fire træskeer og et lille fyrfad samt en ildklemme. Der var også en kobbergruekeddel og tre par tekopper samt et feltsengested. I daglig-

E. S. Jeg songer gjerne om Kongens Magt:

Det er en Ting paa den vide Jord
 Man kalder Glæde og Fryd og Sammen,
 Et vennefælligt og deligt Noer,
 Der holder Venner og Selskab sammen:
 Hun alle kvæger:
 Hun Syndem læger:
 Hun leve høit; thi hun Sorgens Stræger
 Kan flette ud.

Hun er iblant os paa denne Dag
 hvor Vinens Fylde og Sangens Løner
 Og glade Venner i muntert Lag
 Og glade Piger og glade Koner
 Sig alle ene
 Om det at mene:

Et Fødselsbæge en Skaal fortjene,
 Som drikkes ud.

Thi leve Du, som paa denne Dag
 Seer Xaret festlig paa ny oprinde;
 Sid ofte komme Din Fødselsdag!
 I muntert Venneleg Du den finde!
 Dig følge Glæde!
 Vi alle kvæde:
 Med Heid Du Fremtidens Bane træde
 Lev glad og fro!

Og leve altid til fjerne Tid
 Den Stik som Pøder af Adam sømmer,
 Og viiser man har til Druen Lid,
 Den nemlig: at artig man Glasset tømmer
 For ham som Hjænter
 Den Wiin jeg tanker
 Derefter Freden os billig Hjænter
 Vor Bettes Skaal!

A. F. Just.

Bordsang på Højvelbaarne Hr. Kammerherre Ridder Fønsses Fødselsdag den 4de Marts 1814. Trykt i Viborg hos A. F. Just, som også selv har skrevet sangen til sin ven og velynder, amtmand Peter Severin Fønss i Randers. Original på Landsarkivet i Viborg.

stuen var der to fag gardiner for vinduerne, spejl på væggen og et nürnbergerstueur samt en gammel dragkiste, et bord og to stole. Stuen blev varmet op af en bilæggerkakkellovn, som dog ikke var Theils egen, men lejet. Stuens dominerende møbel var himmelsengen, eller som den kaldes i skiftets sprog »et Tagsengested«, med et gammelt kattuns omhæng, to gamle dyner og tre gamle puder. I hjørnestuen

var der endnu et tagsengested, et skab, en kiste, et lille bord, to skilderier, to messinglysestager og en bogbinderpresse, som nok har skaffet Theil en lille bifortjeneste ved siden af arbejdet i trykkeriet. Når det indbo var fradraget, som var en del af en ugift datters udstyr, blev det resterende af skifteretten vurderet til 16 rdl. og 8 skilling. Her overfor stod en gæld i huset til katedralskolen på 240 rdl. og en gæld til Fønss på 199 rdl. Også her har den hjælpsomme mand altså trådt til og ydet bistand, når det kneb. Skifteretten indså det umulige i at få gælden dækket, så man frafaldt krav om skifte, og enken fik lov at blive siddende, til hun døde i 1826.

Vi har ikke regnskaberne for trykkeriets drift i de følgende år. Kun regnskabet 1824–25 er bevaret, og det udviser et overskud på 525 rdl. Der er stadig tre svende beskæftiget, foruden Mohr og Fogh en svend ved navn Oppenhagen. I redaktionsarbejdet med Samleren var Just utrættelig, men ellers begrænsede hans tidligere så frodige ånd sig nu til at arbejde med særdeles jordnære ting: 1819 udgav han Anvisning for Kuske . . . tillige med Underretning om Malkekøers Røgt og Pleje, i 1824 en bog om hundesygen. Af trykkeriets øvrige arbejder fra disse år kan nævnes, at de lærde mænd ved katedralskolen begynder at udgive forskellige oversættelser fra de klassiske sprog, men mest kendt er dog nok adjunkt N. V. Dorphs »Rotvælsk Lexikon«, der behandler taternes mærkelige sprog. Sit eget sprog om de vanskelige tider taler Thomas Wissing Heegaards bog fra 1821: »O' du bedrøvede 11.te Juni; det er Snapstingets Jeremiade for og af Klokker Heegaard, den salige Kredits Minde helliget.«

De gode år varede ikke ved. Det første slag, der ramte Just, var hans gamle velynder og beskytter, Peter Feverin Fønss' død i juli 1824. Foruden den personlige smerte ved tabet måtte han opleve, at skifteretten gjorde krav på en gammel gæld i Justs ejendom, som Fønss aldrig selv havde villet indkræve. Just kunne ikke indløse den, og nu blev ejendommen igen sat til auktion. Nytårsaftensdag 1825 blev den tilstået Rasmus Poulsen Dons. Det næste slag indtraf 13.

januar 1826, da Justs hustru Regine Kristiane Lerche døde, 77 år gammel, men her indså skifteretten dog, at det var umuligt at gøre noget. I Samleren satte Just hende et smukt minde.

Med købet af ejendommen var Dons nu den virkelige besidder af trykkeriet, hvilket blev bekræftet, da amtsprovst Bendix også tilskødede ham sin andel. Men Dons var ikke til sinds at jage sin gamle læremester på porten. Tværtimod oprettede han kontrakt med ham 3. marts 1826, hvorefter Just fortsat skulle blive boende, redigere Samleren og sørge for svendenes forplejning mod en samlet betaling af 850 rdl. om året. Men Justs åndelige kræfter var på retur, og han magtede ikke længere at overskue hospitalsregnskaberne. I 1828 viste der sig at være et betydeligt underskud, og nu måtte hans sidste personlige ejendele til auktion, herunder hans store bogsamling på over 800 bind og restoplagene af hans egne skrifter, bl. a. 32 eksemplarer af digtene 1792. Hans forlagsskrifter og rettigheder blev alle købt af Dons, som hermed fuldstændig havde overtaget virksomheden. Den 21. maj 1828 bar Den Viborger Samler efter 30 år for sidste gang navnet A. F. Just. I februar 1829 oprettede han en aftægtskontrakt med Dons, og kort tid efter flyttede han til Mogensgade, hvor han døde 6. maj samme år, 63 år gammel »nedbøjet på Sjæl og Legeme«. Hans søstersøn, Andreas Chr. Fogh, kom ikke til at føre trykkeriet videre. Han havde nu nedsat sig som bogtrykker og udgiver af Skanderborg Amtsavis i Horsens, og her skrev han sine »Mindetanker ved Kammerraad A. F. Justs Grav i Viborg«, hvor det blandt andet hedder:

Hist ingen giftig Braad kan saare mer dit Hjerte,
 som slog saa varmt for alt, hvad ædelt var,
 der gerne lindrede sin Broders Nød og Smerte,
 thi ingen Nag i Hjertets Grundvold bar.
 Saa hvil da, Gode, lunt i Gravens dunkle Gemme!
 Erindringsblomst sig om din Urne snor;
 thi aldrig skal jeg dig, din lyse Aand forglemme,
 din fromme Sjæl, som nu i Himlen bor.

Dons var ganske vist udlært bogtrykker, men han havde mange andre gøremål i Viborg. Foruden sin købmandshandel drev han brændevinsbrænderi og landbrug; han var medstifter af Viborg by og omegns Sparekasse i 1828, og han var stempelpapirsforhandler samtidig med, at han selv tog sig af den til trykkeriet knyttede boghandel. Der er ikke noget at sige til, at han ikke også kunne overkomme redaktionen af Samleren. Fra 28. maj 1828 blev denne varetaget af cand. phil. Emilius Jørgen Nerenst, der var født i København 1795, og som hidtil havde ernæret sig som huslærer. Han synes ikke at have tilført avisen væsentlige nye impulser. Som faktor ved trykkeriet virkede sidst i 1830'erne Laurits Christian Hans Hannibal Wissing, der var født i Ålborg 1814.

Det vigtigste nye arbejdsområde, som trykkeriet i denne periode optog, var fremstillingen af de mange tryksager i forbindelse med indførelsen af stænderforsamlinger. Den nørrejske stænderforsamling fik til huse i Viborg, og det var derfor praktisk, at trykkeriet her fik arbejdet. Foruden den meget omfattende Stændertidende medførte det en del andre tryksager, såsom bønner, prædikener og salmer ved forsamlingernes åbning og stridsskrifter foranlediget af forhandlingerne. Et eksempel på sidstnævnte er P. W. Stockholms »Hr. Stænderdeputeret Hansen tilrettevist i Anledning af hans Angreb paa den Danske Gejstlighed«. Strømmen af bøger tog dette tiår væsentligt til, og der er næppe tvivl om, at trykkeriet har kunnet forrente sig i denne periode.

I 1838 døde Dons, der var ugift, og skifteretten tog straks boet under behandling. Det blev en langvarig affære, og først i 1844 kunne det endelig slutes. Da man af hensyn til Stændertidende ikke kunne standse virksomheden, blev ledelsen overdraget til den ovenfor nævnte Wissing, som ved auktionen året efter købte såvel trykkeriet som ejendommen for en samlet sum af 1399 rdl., hvilket må have været langt under dets virkelige værdi. Kort før havde Nerenst på grund af

sygdom trukket sig tilbage som redaktør, hvorefter Wissing selv havde overtaget redaktionen i samarbejde med adjunkt Jacob Frederik Reisz.

Det var nye tider, der begyndte.

Hann Wissing.

Fra Wissings periode 1839 til 1971

Den Kongelig allernaadigst alene privilegerede Viborger Samler indeholder i nummer 82 af 66. årgang, den 26. juni 1838, følgende med sort ramme forsynede lokale tekst, der utvivlsomt er forfattet af Samler-redaktøren E. Nerenst:

»Efter langvarige smertelige Lidelser paa et flere Maaneders Sygeleie bortkaldtes igaar herfra til et bedre Liv en af vore meest agtede og elskede Medborgere, Stiftsbogtrykker Rasmus Poulsen Dons, 49½ Aar gammel. Hans lyse Aand, hans ægte Humanitet, hans ubestikkelige Retskaffenhed erhvervede ham her i Livet Alles Agtelse og Venskab og sikrer ham nu et hædret Minde. Denne Overbeviisning være en Trøst for hans trofaste Venner, for hans kjærlige Brødre, og for hans mere end fiirsindstyveaarige Moder, naar det sørgelige Budskab herfra naaer hende. Fred med hans Støv.«

Som man ser, bærer Rasmus Poulsen Dons titlen stiftsbogtrykker. Men i den 66. årgang af den Viborger Samler leder man i øvrigt for-gæves efter begrebet Viborg Stiftsbogtrykkeri. På trykkestedets plads i bladet oplyses: »Redigeret af E. Nerenst, trykt og forlagt af R. P. Dons.« Den 29. juni 1838 ændres denne tekst således: »Redigeret af E. Nerenst – Udgivet af det donsiske Officin.« Dette må udlægges således, at trykkeri og avis drives for boet efter stiftsbogtrykkeren, indtil en ny indehaver af privilegierne kan overtage virksomheden.

I øvrigt præges bladet ikke synderligt af stiftsbogtrykkerens død. Den 1. juli – 6 dage efter dødsfaldet – optræder den officielle døds-annonce af følgende ordlyd:

»Stiftsbogtrykker Rasmus Poulsen Dons er ikke mere! Roligt indslumrede han efter nogen Tids Sygeleie sidste Mandag Eftermiddag

Stående

for

Forhandlingerne

ved

Provindsialstænderne

for

Norre-Jylland.

1te Række: Journal over de daglige Forhandlinger.

1836.

Biborg.

Trykt hos og forlagt af H. P. Pons.

Titelblad til første hæfte af Stændertidende 1836. Økonomisk betød det uhyre meget for trykkeriet, at man sikrede sig denne udgivelse i kamp med andre og større trykkerier.

Kl. 6½, i sit Alders 49½ Aar. – Hans Tab er uerstatteligt for Mange, og seent ville de hede Taarer stilles, der nu rinder ved hans Bortgang. – Dette Sorgens Budskab maae jeg som den uforglemmelige Afdødes herværende nærmeste Paarørende bringe til fraværende Slægtinges og Venners Kundskab.

Viborg, den 29de Juni 1838.«

J. C. Stylsvig, født Poulsen.

Dagen efter, den 2. juli, finder begravelsen sted og refereres kort således:

»Idag stededes de jordiske Levninger af den afdøde Bogtrykker Dons til Jorden: En talrig Skare af hans efterlevende Venner, Indbudne og Uindbudne, fulgte ham til det sidste Hvilested. Hs. H. Hr. Stiftsprovst, Ridder Schjødte skildrede i Sørgetalen med rørende Veltalenhed den Afdødes ædle Hjerte, hans daadrige Vandel og hans Fortjenester af det Samfund, hvori han havde levet. Talens Virkning paa den Afdødes mange omkring Graven staaende Venner var umiskjendelig, og mangt et taarefyldt Øie bevidnede, hvor dybt Sandheden i Talerens Skildring rørte Hjerterne.«

Viborg Stiftsbogtrykkeri havde mistet sin chef; men arbejdet i det donsiske officin gik videre. På bakkehældet neden for Stalknechts domkirke og bispegård, nær ved Søbommen og med storslået udsigt til lyngbakkerne øst for Nørresø lå som Nedergade nr. 74 det gamle bogtrykkeri, hvis rette betegnelse fortsat var Det kongeligt allernaadigst privilegerede Stiftsbogtrykkeri.

Mod Nedergade lå den hyggeligt anlagte have. Dens udstrækning var nogenlunde præcis, hvad funkisejendommen, Ibsgade 9, nu omfatter. Bogtrykkerejendommens hovedbygning var den af arkitekt Poul Erik Jensen nu ejede ejendom, Sct. Villadsstræde 1, og hovedindgangen til Stiftsbogtrykkeriets kontor og redaktion af den Viborger Samler var i østgavlen, hvor arkitekt Jensen har indgang til privatlejligheden. Den øverste ende af huset mod Sct. Villadsstræde er dog

en nyere tilbygning, udført efter at man har nedrevet sidefløjen mod Sct. Nicolaigade, hvor det egentlige Stiftsofficin havde til huse.

En tredie fløj, der nærmest var udhus, lå vest for haven vinkelret på hovedbygningen, men var ikke sammenbygget med denne. Alle bygningerne var oprindelig i bindingsværk, og dele af bindingsværksvægge er endnu bevaret i arkitekt Jensens privatlejlighed.

Om selve officinets beskaffenhed røbes en del gennem følgende lille opsats i Viborger Samleren, den 14. marts 1839:

»Viborg, den 13. Marts. Idag har Posten endeligen medbragt Sagregistret over Tidenden for Østifternes Provincialstænders Forhandlinger samt denne Tidendes Titel. Saaledes ere over 5 Maaneder hængaaede til denne Tidendes Tilendebringelse, og enhver Upartisk vil ved at betænke, at Berlingerne vare i Besiddelse af en Hurtigpresse og kunde fra Kjøbenhavn erholde den fornødne Arbeidskraft, hvorimod det viborgske Bogtrykkeri, der under Eierens Sygdom og i Slutningen af Juni Maaned paafulgte Død bestyredes af Faktor Wissing, maatte behjælpe sig med simple Presser og fra forskellige Steder samlede Arbeidere, indsee det Ugrundede i de berlingske Pralier.«

For helt at forstå baggrunden for denne opsats må man vide, at for Viborg-officinet havde det været afgørende, at man kunne trykke og udsende »Nørre-Jyllands Stændertidende« med omhyggelige referater af forhandlingerne ved de jyske provincialstænders forsamlinger i Viborg. Det havde kostet Dons stort besvær at få draget dette arbejde til sit bogtrykkeri, og under hans sygdom havde redaktør Nerenst bistået ham med en omfattende korrespondance om dette spørgsmål. Sagen var, at det berlingske bogtrykkeri forsøgte at kapre dette arbejde ved siden af arbejdet med forhandlingerne ved Østifternes Provincialstænder. Og ved Dons' død forsøgte man atter at drage dette ikke ubetydelige arbejde til hovedstaden. Heraf den slet dulgte harme i opsatsen i Viborger Samleren.

Men samtidig giver opsatsen den ikke uvæsentlige oplysning, at det viborgensiske bogtrykkeri »måtte behjælpe sig« med simple pres-

ser – og, hvad der stemmer godt med de oplysninger, man kan hente sig ved at læse listerne over de rejsende, der ankom med dagvognene fra Randers og Århus – man måtte forud for provincialstændernes forsamlinger hente arbejdskraft til trykkeriet fra mange forskellige provinsbyer i Jylland og på Fyn.

Det ser således ud til, at der i Dons' sidste tid som ejer og efter den vurdering fra 1819, der er omtalt ovenfor, er indkøbt en enkelt »simpel« presse og muligvis også en smule mere skrift. Men regner man med det slid, der i årenes løb er gået på trykkeriets udstyr, vil vurderingssummen fra 1819: 4250 rdl. nok stadig have rimelig gyldighed.

Den i ovenstående opsats omtalte faktor Wissing optræder i en annonce så sent som 20. marts 1838 under betegnelsen typograf. Faktor er han øjensynlig først blevet, da Dons' sygdom har taget en alvorlig vending. Om samme LAURIDS CHRISTIAN HANS HANNIBAL WISSING vides i øvrigt kun lidt før hans Viborgperiode. Han er født i Ålborg den 24. november 1814 som søn af konsumtionsbetjent Hans Kruse Wissing og Else Cathrine Linde. Det er rimeligt at antage, at han er udlært ved Ålborg Stiftsbogtrykkeri, og måske er også han oprindelig kommet til Viborg i forbindelse med udgivelsen af »Tidende for Forhandlingerne ved Provincialstænderne for Nørre-Jylland« i 1836.

I så fald har han benyttet tiden i Viborg godt. Straks efter, at han er blevet overdraget at føre trykkeriet videre for boet, er han parat til at melde sig som køber af ejendommen i Nedergade og søger ligeledes at opnå privilegiet efter Dons.

Allerede året 1839 bliver betydningsfuldt for H. Wissing, som han underskriver sig: Den 4. april 1839 indeholder Viborger Samleren følgende korte, men betydningsfulde meddelelse: »Under 12. Marts er der meddelt Typograph L. C. H. H. Wissing Bevilling til at drive Bogtrykkerie i Viborg samt at udgive Viborg Stifts politiske og Avertissements-Tidende.« – Den 27. maj ses følgende meddelelse: »At Un-

Bogtr. Laurids C. H. H. Wissing, f. i Ålborg 24. nov. 1814, d. i Viborg 25. maj 1896.

dertegnede, paa Grund af Hr. Nerenst's Sygdom, indtil videre have paataget sig Redaktionen af »Viborg Samler«, saaledes at jeg, Reisz, redigere det udenlandske, og jeg, Wissing, de indenlandske Efterretninger, bringes herved til Samlerens ærede Abonnenters Kundskab. Viborg, den 22de Mai 1839. – Reisz. – Wissing.« – Den 25. juli købte Wissing trykkeriet og ejendommen i Nedergade for henholdsvis 879 og 520 rigsbankdaler. Utvivlsomt et godt og billigt køb. – Og endelig meddeler avisen: »Løverdagen den 14de December 1839: Viborg Kirkenyheder for November Maaned. Domkirkens Sogn. Copulerede. Den 6te November: Stiftsbogtrykker L. E. H. H. Wissing og Jomfru Hansine E. M. Valeur.« – Endelig bør det noteres, at Wissing og Reisz fra 1. juli 1839 gav avisen navnet Viborg Stiftstidende, og at den samtidig begyndte at udkomme fire gange om ugen.

Men der ligger mere bag disse lakoniske meddelelser end som så. Når redaktør Nerenst fratræder på grund af sygdom, er det næppe sygdommen alene, der må bære ansvaret for hans fratrædelse. Den 11. februar 1839 kan man i Samleren læse følgende:

»I No. 38 af Kjøbenhavnsposten læses følgende Inserat: »Paa Grund af Dødsfald er i denne Tid Bogtrykkeriet i Viborg tilfals, og med dette agtes tillige afhændet Privilegiet til Udgivelsen af Viborger Samler. Vi have oftere udtalt os om Ønskeligheden af en uafhængig og dygtig Provindsjournalistik. At denne nu overhoved vil fremmes i samme Grad, som en selvstændig Communalforfatning udvikler sig, er vel ikke usandsynligt, og at Intelligentsens Tilstand i de forskellige Byer maatte antages at være et vigtigt Moment heri, er vel unegteligt; men dette synes imidlertid ikke ganske at have været Tilfældet hidtil. Hvad Intelligents angaar, bør vel saaledes Viborg betragtes som en af de Byer, der staar høist; men medens de fleste større Provindsstæders Blade i Løbet af de senere Aar have gjort ikke ubetydelige Skridt fremad, synes Viborger Samler at have foretrukket at styre sine Fjed i modsat Retning. Dens Forlægger har stedse baaret Omsorg for, at dens ydre Udstyrelse var saa tarvelig, som det anstændigvis var mu-

ligt, og dens Redakteur synes at have havt al for megen Takt til at ville forstyrre Harmonien ved at lade den indre Udstyrelse danne nogen Modsætning til den ydre. Denne Harmoni turde imidlertid let forstyrres, hvis den nye Erhverver af Privilegiet, som vi ville haabe, ikke skulde hylde sin Formands Anskuelse: en forandret Redaction vilde da blive fornøden, og en saadan har sikkert Bladets Publicum allerede i lang Tid med Længsel seet imøde.«

Nerenst må naturligvis tage til genmæle. Først henviser han til, at privilegierne ikke er en handelsvare. Dernæst søger han at påpege de vanskeligheder, man i redaktionel henseende har haft at kæmpe med. Der har været for få abonnenter, postgangen fra Randers har været yderst uregelmæssig, og der har kun stået en enkelt udenlandsk avis (Neue Zeitung) til redaktionens rådighed. Endelig påpeges det, at Samlerens ejer gennem de seneste år selv har besørget de indenlandske artikler for at fremme arbejdet.

Det ser i første omgang ud, som om Nerenst har held til at afvise angrebet, idet der ikke straks dukker noget nyt angreb op. Men den 21. april 1839 bryder uvejret for alvor løs. I et næsten to spalter langt »Oplysninger til Hrr. Redacteur Nerenst's Selvforsvar« bliver sagen taget op. Artiklen er underskrevet, og hr. v. Støcken, Nibstrup pr. Ålborg, præsenterer sig i artiklens indledning som bror til afdøde stiftsbogtrykker Dons. Det drejer sig om landmanden og politikeren Carl Christian von Støcken (1799–1874), en yngre halvbror til Dons.

Nerenst får at vide, at han ikke skal prøve at kaste skylden for sine egne forsømmeligheder på den afdøde, at det er kendt, at kun langmodighed hos Dons har afholdt ham fra for længe siden at afskedige Nerenst for udvist ligegyldighed og forsømmelse, hvilket von Støcken hævder at have bevis for.

Det lange og voldsomme angreb gør sin tydelige indflydelse på Nerenst, der naturligvis ikke i første omgang har været klar over, hvem han polemiserede mod. Han skriver et beklagende svar, hvor han tilbagekalder en del af de oplysninger, han har fremsat, som urigtige og

i øvrigt undskylder, at hidsigheden er løbet af med ham. Kort efter melder Nerenst sig syg og erstattes af Reisz.

Jacob Friederich Reisz blev født i København den 27. maj 1791 som søn af hofkandestøber Ephraim Reisz. 1810 tog han filologisk eksamen, studerede derefter filosofi og jura samtidig med, at han underviste i sprog, historie og geografi. 29. august 1815 udnævntes han til adjunkt ved Viborg katedralskole, hvor han i 1855 blev overlærer. Han skal have været en ivrig og kundskabsrig lærer, der ikke sparede nogen anstrengelser for at hjælpe sine elever. Hans hustru, Birgitte Agate Szybrowsky, var født i København den 28. januar 1792 og datter af bundtmager Daniel Szybrowsky, en nær ven af hofkandestøberen. Reisz døde i Viborg den 13. november 1860.

Den jomfru Hansine E. M. Valeur, som stiftsbogtrykker Wissing gifter sig med den 6. november 1839, var datter af apoteker Peter Valeur, Viborg Svaneapotek, der lige til 1877 var det eneste apotek i Viborg. Hun var født i Viborg den 21. marts 1813 og døde den 4. september 1885.

Det er i det foregående nævnt, at skiftet efter Dons blev en langsommelig affære, idet det først i 1844 kunne endelig afsluttes. Dette skyldes, at det ved flere auktioner viste sig umuligt at opnå blot nogenlunde antagelige bud. Men at skifteretssager i den tid ofte trak længe ud fremgår af en notits i Viborg Stiftstidende fra februar 1840: »Som et Beviis paa hvor langsomt det endnu gaaer i vort kjære Danmark med Skiftevæsenet, og til Roes for vor nuværende Byfoged og Borgermester, Hr. Selmer, anføres, at denne i sin Constitutionstid sluttede de sidste Dage af Aaret 1839 Skiftet efter den her i Byen i Begyndelsen af Aaret 1811 afdøde Justitsraad Wissing, hvilket Skifte til liden Fordeel for Creditorerne saaledes har henstaaet under Behandling i næsten 29, siger ni og tyve Aar.«

Men den del af boet, der vedrørte Stiftsbogtrykkeriet var altså færdigbehandlet allerede 1839, og den nye Stiftsbogtrykker kunne som nygift begynde at udfolde sit rige initiativ.

Dons havde i 1834 afstået sin boghandel til Viborgs første egentlige boghandler, P. C. Kabell. Man har indtrykket af, at der fortsat består et nært forhold mellem Stiftsbogtrykkeriet og boghandler Kabell, for han er én af de flittigste annoncører både i Samleren og senere i Viborg Stiftstidende. Herved får den, der nøje har gransket de gamle årgange af avisen, et godt indblik i også Stiftsbogtrykkeriets virksomhed. For der udgår næppe et lejlighedsdigt end sige en bog fra den viborgske presse, uden at den øjeblikkelig annonceres af boghandler Kabell. At tingene, også når det gjaldt udgivelser, tog sin tid, ses af, at der i et tillægsblad til Samlerens udgave den 8. april 1838 indrykkes en Subskriptionsannonce fra »Forlægger Kabell« for værket F. C. Carstens: »Beskrivelse over Alheden, dens Colonisation samt den Tilstand, i hvilken Colonierne nu efter 80 Aars Forløb befinde sig.« Først sent i 1839 udkommer værket, naturligvis trykt i Viborg Stiftsbogtrykkeri. Til held for trykkeriet er N. C. Morville ikke ganske tilfreds med bogen og giver sin utilfredshed luft i et nyt skrift, der udkommer 1840: »Berigtigelser ved de af Hr. Pastor Carstens udgivne Bemærkninger over Alheden og dens Colonier.« Kort efter udgiver Carstens en ny berigtigelse!

Bogstrømmen fra Viborgpressen fortsætter tilsyneladende usvækket. Men det ses ikke, at noget større eller betydeligere værk er udgået fra Stiftsbogtrykkeriet i de første år under Wissings ledelse. Det mest bemærkelsesværdige skrift er nok det i 1840 udkomne J. Ch. W. Funch: »7 Aar i Nordgrønland.«

Men det skulle snart vise sig, at Viborg med sin nye Stiftsbogtrykker havde fået en mand, hvis initiativer ikke blot var rettet mod hans egen virksomhed eller hans eget fag. Man måtte snart opdage, at man tillige havde fået en borger, der interesserede sig stærkt for samfundsspørgsmål, for fattiges og nødlidendes vel – og som gerne så, at Viborg blev den kulturby, den ofte nok havde haft ord for at være.

Efter at avisen fra 1. juli 1839 havde taget navneforandring til Viborg Stiftstidende, udkom den i et lidt større format og på kendeligt

bedre papir. Det indenlandske og rent lokale stof, som Wissing selv redigerede, bar præg af hans interesser. Han var ikke bange for at afgive plads, så lokale poeter kunne komme til orde. Ved større festligheder i Viborg blev afsunget stribevis af sange forfattet til lejligheden. Fandt Wissing, at de måske havde bud til et større publikum, kunne man være sikker på at finde dem i Stiftstidende få dage efter. Kunne man forene både det faglige og det poetiske, var der dobbelt grund til at afgive plads. Det skete f. eks. i juni 1840, hvor man i næsten alle byer i Danmark afholdt mindefester for Gutenberg, og hvor redaktør Wissing med synlig stolthed bringer følgende digt af Sten Steensen Blicher:

Bogtrykkunstens 400-aarige Jubelfest

Nu er det fjerde Seculum henrunden
Fra hiin Dag, da i Syden blev opfundet
Den Sortekunst, den Faustiske Magie,
Det Guttenbergske Talerør, hvori
Een Mund tilraaber Millioner
Paa engang udi alle Zoner.

»En Sortekunst?« – Ja, men som gjorde lyst
Hvor før var mørkt; som, hvor der før var tyst,
Her ret bragt Liv i Talen –
Den hele Verden er jo Høresalen.

Dyrt var det skrevne Bogstav, seent det gik;
Kun Riig og Lærd den Sjæleføde fik.
Men da paa anden Viis de Tydske dækket Bordet,
For Hvermand daglig Kost blev Ordet.
Hver Kundskabsgren om hele Jorden vidt
Fremblomstrede – derfor er Sort paa Hvidt.

Hiin sorte Mand, som Krigens Pulver laved,
Og derved gammel Vaabenkunst begravet,

Som Den, der laved Trykkersværten.
 Og han, som nys udfandt at bruge Dampen,
 Hvorved, saa haabe Vi, skal stilles Kampen
 Imellem Lys og Mørke, Ret og Magt,
 Han har de Guttenbergske Frugter bragt
 Til alle Verdens Torve let og snart –
 Da først fik Tankerne tilbørlig Fart.
 Udødlig Ære for dem Alle!
 Hvem vi med Skjel Velgjørere maae kalde;
 Men størst for dem, der Pressen har opfundet;
 Ved den er Intet tabt, men Alting vundet.

I juli 1840 besøgte kongen, dronningen og kronprinsen Viborg. Viborg Stiftstidendes daværende huspoet, Niels Thorson, fik overladt hele forsiden af Viborg Stiftstidende til et hyldestdigt i tidens bedste, mest svulstige stil. Men Wissing fandt, at ud over dette og en sang, som stiftsprovst Schjødte havde forfattet til afsyngelse om aftenen på torvet uden for stiftsamtmændsboligen, hvor de kongelige gæster logerede, – måtte der udsendes et tillægsblad med sange: Rector Hasselbalchs »Høi og festlig er den Glæde«, afsunget ved majestæternes besøg på katedralskolen, cand. theol. Kühnells »Overalt med reen, uskrømtet Glæde« ved besøget i Borgerskolen, stiftsprovst Schjødtes »Velkommen hid fra Sjelunds Bøgeskove« og sammes »Ei sjunken er i Glemsels Nat« afsunget henholdsvis ved den kongelige festdiné og ved de kongeliges besøg i kryptkirken. Jo, poesien havde en sand beskytter i Wissing!

Endnu stærkere var stiftsbogtrykkerens interesse for skuespilkunsten. Han forsømte aldrig at notere, når et af de omrejsende teaterselskaber nærmere sig Viborg. Han var en kyndig anmelder af de opførte stykker – og han glemte aldrig at revse byens borgere, såfremt de ikke tilstrækkelig talstærke mødte frem til de givne forestillinger. Men der kunne også blive en smule forretning på denne interesse. En

beskeden annonce: »Sangene til »Capriciosa« og »Emilies Hjertebanken« faaes for 8 sk paa Bogtrykkeriet – hvorefter borgerskabets unge døtre kunne påføre sig selv en klædelig hjertebanken ved at lære sig teksterne og nynne de yndede sange.

Et teaterselskab kunne imidlertid være sikker på en bredere omtale fra Wissings pen end noget andet. Når det Wimmerske selskab var i byen, blev der ikke sparet på foromtale, anmeldelser eller gribende appeller til publikum. Men i dette tilfælde var det ikke blot teaterinteressen, der var den drivende kraft i anstrengelserne. Karakterskuespiller og teaterdirektør Matthias Wimmer, gift med skuespillerinde Christiane Bromann, havde en stor børneflok at forsørge. Wissing så, at han kunne yde lidt i retning af en barmhjertighedsgerning mod familien Wimmer ved at adoptere et af børnene. Det blev den lille søn, Frederik, der var født i Århus den 29. januar 1840.

Frederik Wissing har været en personlighed, der bed sig fast i andre menneskers bevidsthed. Vi er i den heldige situation, at vi i den jubilæumsudgave af Viborg Stiftstidende, som redaktør Angelo udsendte i 1898, altså ved avisens 125 års jubilæum, har en levende skildring af Frederik Wissing, skrevet af en af hans skolekammerater under mærket V. H. Herunder skjuler sig Viggo Joachim Coelestinus Hindberg, søn af pastor E. G. A. Hindberg. Om Frederik Wissing hedder det i Hindbergs lange artikel, betitlet »Spredte Minder: Efterat jeg har talt om Originaler blandt Lærerne, kan jeg ved en Ideassociation, som »Viborg Stiftstidende«s Jubilæumsdag fremkalder, ikke undlade at dvæle lidt ved en Original blandt Kammeraterne. Det var Avisens daværende Redaktør Wissings Adoptiv søn, Frederik Wissing, en Søn af den paa hin Tid ansete og dygtige Provinskarakterskuespiller Wimmer. Hvad der karakteriserede ham var dels en magisk Tiltrækningskraft over for det smukke Kjøen, og dog skal det siges til hans Ære, at hans let vundne erotiske Sejre ikke gjorde ham til nogen Don Juan, og dels en aldeles overvældende Svada, der maaske ogsaa havde sin bestikkende Virkning paa de Skjønne. Hans Svada

var en alt andet end logisk ordnet Talestrøm; den indeholdt kun Kaskader af Vrøvl, men ubegribeligt morsomt og Taleren bevidst Vrøvl, der fik Tilhørerne til at vride sig af Latter. Han blev særlig i Studenterforeningen bekendt som Taler og gik under Navnet »Vrøvle-Wissing«. Han studerede Theologi, blev i 1864 Reserveofficer i Artilleriet. Efter at have giftet sig drog han til Viborg og etablerede et Pigeinstitut, men døde allerede 1872 af en snigende Brystsygdom. Hvis han havde levet, var »Viborg Stiftstidende« sandsynligvis gaaet over til ham.«

For at give eksempler på, at det kulturelle liv i Viborg, som stiftsbogtrykker Wissing ivrigt søgte at opmuntre, ikke stod så ringe til endda, skal der yderligere fra samme artikel citeres følgende:

»Den bureaukratiske Aand, som raadede over Byen, medførte, at Selskabslivet var finere og vel ogsaa aandrigere end i andre Provinsbyer. I de Tider vaagede man langt strængere over Formen end nu tildags. At røge Tobak i Værelser, hvor der var Damer tilstede, faldt aldrig Nogen ind. I vore Tider kan det stundom hænde, at Damerne ved deres Cigarer eller Cigaretter fordrive Herrerne, om end ikke saa meget ved Røgen som ved Synet af de dampende Gratier. Konversationen var vel paa Grund af de vaagnende Frihedsideer og de truende Oprørsskyer, som trak op nede fra Hertugdømmerne, for en Del politisk; men det var ingen Realpolitik, kun utopiske Drømme om Danskhedens Sejr over den paa Løgn og Svig byggede Schleswig-Holsteinisme og Frihedens Sejr over forældede monarkiske Ideer. Væsentligt vare Samtaleemnerne – som forresten overalt i de daværende dannede Kredse – de store Digtere og deres Værker, Skuespilkunsten og dens Udøvere, samt Musikken. Der eksisterede i min Barndom en ikke ringe Musiksands, og denne Kunst havde adskillige Dyrkere. Jeg erindrer endnu med vemodig Glæde de mangfoldige lykkelige Aftener, naar der holdtes musikalske Soireer i mine Forældres Hus. Min Moder var efter den Tids Maalestok en fuldendt Virtuosit baade paa Pianoforte og Harpe. Hun akkompagnerede altid de Virtuoser, der

50 Rdl.

Litra A.

Obligation

N^o

fra

Foreningen for Hypotheklaan i Landeindomme
I NØRREJYLLAND.

Bestyrelsen for Foreningen for Hypotheklaan i Landeindomme i Nørrejylland

gjør vitterligt: at Ihændeaveren af nærværende Obligation har et retligt Krav paa Foreningen for den Sum 50 Rdl., skriver Halv Tredstindstyve Rigsdaler Rigmønt rede Sølve, som aarligen forrentes med 4, er Fire pro Cento, hvilken Rente udbetales med Halvdelen eller To pro Cento i hvert Aars 11te Juni og 11te December Termin paa Foreningens Contoir i Viborg, eller hos dens Commissionairer i Kjøbenhavn og andre danske Kjøbstæder, samt i Hamborg, imod Aflevering af den til hver Termin svarende Rentecoupon.

Denne Obligation er uopsigelig fra Creditors Side, men bliver udbetalt med orenstaaende fulde paalydende Beløb i Rigsdaler Rigmønt rede Sølve efter den nuværende danske Møntfod, naar den af Foreningens Bestyrelse udtrækkes overensstemmende med Statuterne, og saaledes forfalder til Betaling.

Til Betryggelse for denne Obligations paalydende Sum er givet Foreningen Pant med solidarisk Ansvarlighed i Landeindomme i Nørrejylland, der ved retlig udmeldte, sagkyndige Mænd ere edelig taxerede til sand Værdi i Handel og Vandel, og saaledes, at der af denne sande Værdi i intet Tilfælde er udlånt over $\frac{2}{3}$ Dele.

Statuterne ere confirmerede af Indenrigsministeriet under 23de Febr. 1859 i Henhold til Loven af 20de Juni 1850 og 21de Novbr. 1851.

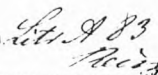
Denne Obligation er kun gyldig mod Foreningen, naar den er paategnet af Bogholderen om at være noteret i Bøgerne.

Viborg, den 11te Juni 1859.

Sat i Circulation fra 11te Juni 1859 og noteret i Aegtebogen folio

50 Rdl. kane Obligation ider Rentesopass. 1111 11te Junier 1859. - 114 Rentesop. Forandling indom 11te Junier 1859. 1111 11te Junier 1859.

som sjældne Fugle en enkelt Gang gjæstede Byen. I Hjemmet blev hendes Pianospil ofte ledsaget af Fløjtespil af Fængselsinspektør Rosenfalk og Violinspil af Etatsraad, Stiftsfysikus Lind. Den vokale Musik, saavel Soloer, Duetter og flerstemmige Sange udførtes af Fru Tang, Overretsassessor Tangs Hustru, en stor og klangfuld Mezzo-Sopran, Overlærer Wolle, en Baryton af første Rang, Overretsassessor, Baron Bretton og min Fader (Pastor Hindberg). Her gjorde jeg som Dreng det første Bekjendtskab med Mestere som Mozart, Beethoven, Haydn, Rossini, Boildieu, Weyse og Kuhlau.«

Både pastor Hindberg og den nævnte overlærer Wolle var hjemmenvante i stiftsbogtrykkeriet. Af E. G. A. Hindberg tryktes i 1843 hans prædiken i domkirken den 16. juli med hans mindeord over stiftsprovst L. Schjødte – og i 1845 kom hans »Opbyggelsesbog i Trængsler indeholdende Taler ved Confirmations- og Communionshandlinger i Viborg Tugthus«. Overlærer Wolle var først og fremmest lærebogsforfatter. I 1845 udsendtes »Materialier til at indøve den Tyske Formlære«, i 1846 kom to bøger, »Regler og Bestemmelser for det Danske Sprogs Orthographie samt for Interpunktion« og »Om Opgaver til Udarbeidelse i Modersmaalet ved Examen artium og de udvidede Skolers Afgangsexamen«. 1851 udsendtes »Kort Oversigt over den Tydske Syntax« og et mere litterært præget værk: »Et Par Komedier.« Endelig kom i 1853 »Kortfattet Dansk Grammatik«. Størst succes har han vist haft med den i 1845 udsendte »Materialier«, idet det ses, at den allerede i 1852 opnåede sit 3. oplag.

I det hele kom der i 1840'erne et væld af titler fra trykkeriet i Viborg. Men stiftsbogtrykker Wissing havde også vidst at sikre sig en virkelig kvalificeret medhjælp. I de fem første år af 40'erne var førstekraften typograf P. Nielsen, der overkom meget. Han oprettede i 1846 eget bogtrykkeri i Århus, og både han og Wissing viste sig som foregangsmænd ved samtidig i 1849 at anskaffe hurtigpresser til deres trykkerier. At det har været kvalitetsmaskiner, understreger redaktør Angelo i 1898, da han gør opmærksom på, at ikke blot avisen har ju-

bilæum, men også den hurtigpresse, hvorpå jubilæumsudgaven er trykt. Men Wissing havde allerede 5 år tidligere, i 1844, anskaffet en ny jernhåndpresse af bedste kvalitet. Den eksisterer endnu, og interesserede vil kunne betragte den ved et besøg i bogtrykkerens hus i købstadsmuseet »Den gamle by« i Århus.

Med juli måned 1855 ændrer avisen karakter. Titlen, der hidtil har været Viborg Stifts-Tidende, ændres til Viborg Stiftstidende og Adresse-Avis. Samtidig sker den første større ændring af formatet, idet siden forøges fra to- til trespaltet.

Interessant er det at følge, hvorledes stiftsbogtrykkeren i løbet af få år formår at placere sig som en særdeles velagtet borger i Viborg. Byen var – for atter at citere V. J. C. Hindberg – »Bureaukratiets Sæde, og Embedsstanden var i hine Absolutismens sidste Dage en Stormagt i Staten. Standen var sig sin Betydning bevidst, og Byens Borgere vare enige i at anerkjende dens sociale Overlegenhed. Byens Borgere bøje de sig i Ærbødighed for dens Embedsmænd, og disse modtog deres Hyldest som noget Selvfølgeligt. Hertil kommer, at her var ingen Pengemagnater, som ved arrogant og luxuriøs Optræden kunde for-dunkle Bureaukratiets Prestige.«

Men nye tider var allerede på vej. Et lille kuriøst eksempel kan fremføres. Mandag den 26. januar 1846 indeholder avisen en lille redaktionel notits af følgende ordlyd: »Da Flere ogsaa her i Viborg ere blevne enige om, ligesom i Kbhavn og Randers, ikke at tage Hatten af for Nogen, naar de hilse, men blot føre Haanden til samme, beder man, at det ærede Publicum ikke vil ansee denne Maneer for Uhøflighed.«

Wissing fik dog også bureaukratiet at mærke. I februar 1846 og igen i maj 1847 prøver den stedlige politimester i sin egenskab af censor at vise sin magt ved at nedlægge forbud mod offentliggørelsen af et par annoncer. Det sker under påberåbelse af § 10 i Wissings privilegium, hvor skrevet står, at censor skal påse, at intet skadeligt eller upassende indrykkes i bladet. Wissing, der for det første ikke kan se,

at der i annoncerne var noget skadeligt og langt mindre upassende, og for det andet hurtigt mærker, at han har borgerskabet bag sig, lader sig ikke tilfreds med politimesterens afgørelse og lader sagen gå til amtmanden. Da dette ikke hjælper, lader han i begge tilfælde tryksagerne indsende til det kongelige danske Kancelli, og i juni 1847 foreligger der – til lige stor glæde for Wissing og mange af Viborgs borgere – en skrivelse fra Kancelliet, hvor det meddeles, at man ikke finder tilstrækkelig grund til at stadfæste det skete forbud, og at det omtvistede må trykkes.

Allerede tidligt i sin tid som redaktør af det indenlandske og lokale stof viste Wissing sin evne til at se, hvor en hurtig indsats var nødvendig for at hjælpe mennesker i nød. Ofte tilbyder han at varetage indsamlinger til nødlidte. Med krigen i 1848 mangedobler han sin indsats, og borgerne i Viborg følger hans patriotiske sindelag og hjælper ham i mange henseender med at gennemføre de forehavender, han finder nødvendige.

Sammen med medborgere interesserede han sig for plantningssagen, fik oprettet planteskole, hvorfra planter uddeltes, og selv var han ved sin have i Nedergade et lysende eksempel for sine medborgere.

Han var med til at stifte Viborg fængselselskab og beklædte i en årrække formandsposten.

Da man begyndte at afholde valg til det nye folketing, var Wissing ivrig optaget af at få folk til at deltage i valgene, og selv var han stiller for den kandidat, Viborg fik valgt. Nogen egentlig partipolitisk indsats ydede han af gode grunde ikke, men han deltog ivrigt i møder og gav sine synspunkter til kende. Da partipolitikken holdt sit indtog i Danmark, var Wissing allerede for gammel til at nære ønske om at yde nogen egentlig indsats. Når Viborg Stiftstidende alligevel blev en konservativ avis, var det dog hans indstilling i hans seneste år som ejer af bladet, der satte præg på det, selv om det blev efterfølgeren, redaktør Angelo, der helt og holdent prægede det som partipolitisk organ.

For sin store indsats i foreningslivet hædredes Wissing ved at udnævnes til æresmedlem af Viborg Amts Landøkonomiske Forening og af Viborg Borger- og Håndværkerforening. Netop disse to udnævnelser fortæller, hvor vidtfavnende hans interesser og hans indsats var.

Hans mange interesser tog mere og mere af hans tid, og stiftsbogtrykkeriets anseelse var fortsat så stor, at han ikke i de seneste år anså det for nødvendigt at investere alt for meget i nyanskaffelser.

Den 31. december 1872 kunne man på forsiden af Viborg Stiftstidende se følgende lille opsats: »Nærværende Numer afslutter Avisens 100de Aargang, og i det vi herved bringe vor Tak til de mange, der paa forskellig Maade har støttet vor Virksomhed – som nu omfatter et Tidsrum af cirka 34 Aar – haabe vi paa Fortsættelse i denne Retning og ønske sluttelig vore Læsere et glædeligt Nytaar.« På anden måde markeredes de hundrede år ikke. Stiftsbogtrykkeren var ved at være træt.

Tre år senere, med udgangen af 1875, solgte Wissing trykkeri og avis til S. H. ANGELO og trak sig tilbage fra sine mange gøremål for at nyde sit otium i den gamle stiftsstad, som han følte sig så stærkt knyttet til. Kun i bestyrelserne for Velgørenhedsforeningen og for Børneasylet blev han siddende til sin død. I maj 1896 rantes han af lungebetændelse og døde den 25. maj, 82 år gammel.

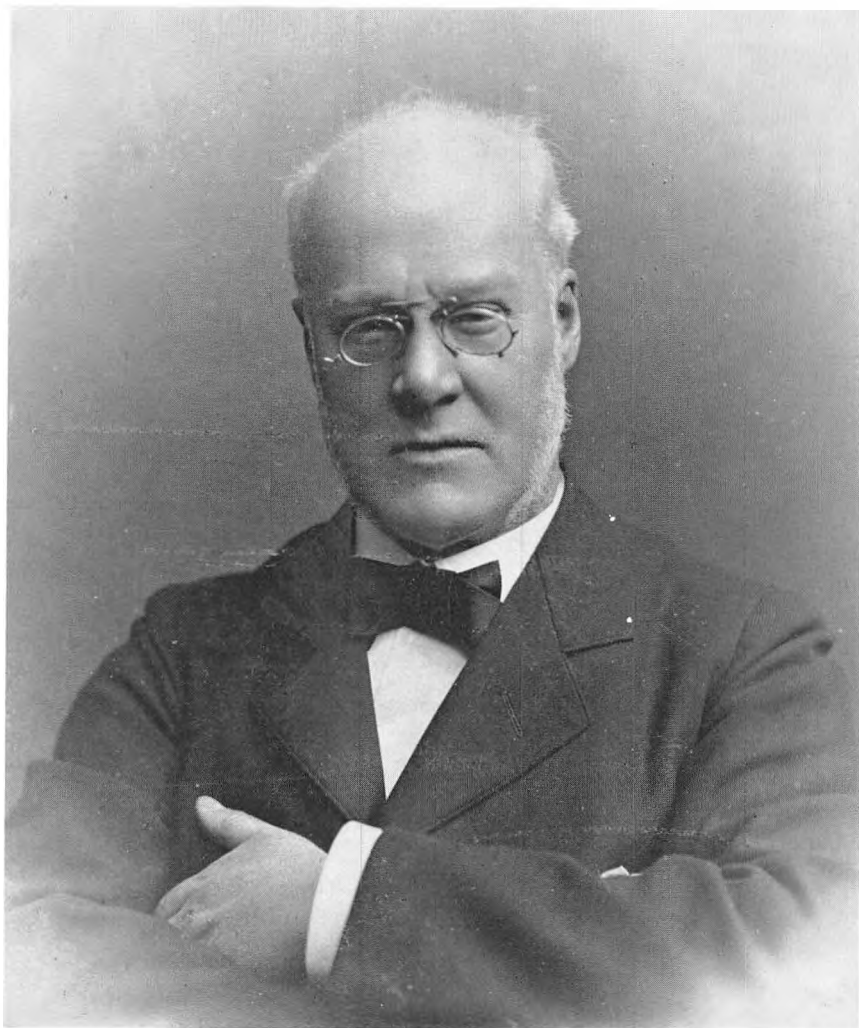
I det almindelige borgerskabs øjne havde H. Wissing først og fremmest været stiftsbogtrykkeren. Hans efterfølger blev på samme måde først og fremmest redaktøren. Fra nu af var det i første række Viborg Stiftstidende, det gjaldt. Det ærværdige stiftsbogtrykkeri kom i stadig højere grad til at fungere som accidenstrykkeri, og dets rolle som trykkestedet i Viborg var snart udspillet, bl. a. fordi tiden var inde, hvor flere andre trykkerier blev oprettet.

Den mand, der nu overtog ledelsen af avis og trykkeri efter Wissing, havde en lang og afvekslende uddannelse bag sig. Sophus Hammond Angelo var født den 10. december 1839 på Tranquebar. Hans far, W. L. T. Angelo, var kaptajn og øverstkommanderende over de

danske tropper på Tranquebar, der jo dengang var dansk koloni. Moderen hed Lorentze og var født Borgen. Familien vendte hjem til Danmark i 1842 og bosatte sig i København. Her tog S. H. Angelo dansk juridisk eksamen i 1860. Efter endt eksamen kom han første gang til Viborg som fuldmægtig ved overrettens justitskontor. I 1862 blev han sekondløjtnant i infanteriets krigsreserve, og i 1864 var han adjutant ved 11. regiments 2. bataljon. Som sådan deltog han i kampene ved Sankelmark og Vejle. Her udviste han så stor tapperhed og åndsnær-værelse, at han indstilledes til ridderkorset, en udmærkelse, han til-deltes nogle år senere. Efter krigen begyndte hans interesse for dansk pressevæsen. Det gav sig udslag i, at han fik stilling som medarbejder ved Erik Bøghs dagblad »Folkets Avis«. Han gjorde tilløb til at vende tilbage til juraen og blev 1868 fuldmægtig ved herredsfogeden i Nakskov. I 1870 giftede han sig med en datter af maleren Martinus C. W. Rørbye, Therese, hvis mor var Rose Frederikke f. Schiøtt. Samtidig forpagtede Angelo og overtog redaktionen af Nakskov Avis, som han drev, til han mod slutningen af 1875 købte Viborg Stifts-bogtrykkeri og Viborg Stiftstidende til overtagelse 1. januar 1876.

Som menneskelig type var redaktøren også en ganske anden end forgængeren, stiftsbogtrykkeren. Redaktør Angelo var respekteret i sin by, men han blev aldrig nogen populær mand, hverken i byen eller i det opland, hvor han i kraft af sit politiske virke ofte kom. Det lå hans natur fjernt at gøre sig anstrengelser for at virke behagelig, end sige at indsmigre sig. Adskillige, der opsøgte redaktøren på hans kontor, fik det indtryk med sig, at han var brysk og undertiden måske uvenlig. Han havde ord for at være en natur, der først og fremmest ville være sig selv uden skelen til, om hans optræden passede i de foreliggende omstændigheder. Ligeledes anså han det for en menneske-ret at have lov at give udtryk for sine meninger – ikke mindst, hvis det drejede sig om en politisk opfattelse – uden hensyn til, om det passede med den offentlige mening, det være sig i byen eller hos landboerne.

Red. Sophus Hammond Angelo, f. 10. dec. 1839 på Tranquebar, d. 10. nov. 1926 i Kbh.

En sådan grundholdning kan være farlig for den, der ønsker at udøve en partipolitisk gerning, og var det ikke mindst i Angelos tid, hvor de politiske brydninger var stærkere end nogen sinde senere i dansk politisk liv. Redaktøren var fuldblods, uforsonlig og stivsindet Estrupper. Men det må retfærdigvis tilføjes, at han tillige på bunden af sin sjæl var en frisindet mand. Angelo havde ikke været længe i Viborg, hvor konservatismen havde en højborg, før han markerede sin stilling. Mærkeligt nok var han ikke den redaktørtype, der først og fremmest fremsatte sine synspunkter i sit eget blad. Han skrev i virkeligheden yderst sjældent. Kun ved højtidelige lejligheder, men så til gengæld med vægt.

Redaktør Angelo blev hurtigt formand for Højreforeningen i Viborg og senere formand for Viborg amts 2. valgkreds. På formandsposten viste hans gamle lydighed, som var ham indprentet i hans militærtid, sig som et selvfølgelig træk. Men det kom til at koste ham en alvorlig strid. I 80'erne og 90'erne repræsenteredes højre i folketinget af Viborgkandidaten Klein, der ikke i alle spørgsmål var ortodoks nok for højres ledelse i København. Da Klein blev opstillet, følte Angelo sig overbevist om, at Klein var en fuldgod konservativ mand og absolut egnet som højres folketingsmand. Men hovedledelsen i København havde en fornemmelse af, at Klein med Christen Bergs tilslutning blev støttet af venstrefolk. Man krævede derfor, at Angelo og hans avis i stedet skulle støtte herredsfoged Fabers kandidatur. Resultatet blev det for konservatismen ulykkelige, at Viborgkredsen i 1888 og 1890 opstillede både Klein og Faber. Angelo fulgte af pligtfølelse parolen fra København, selv om han ikke over for den egenrådige ledelse lagde skjul på, at resultatet kun ville bringe partiet tab og gavne venstre. Resultatet blev, at den konservative Viborgkreds blev slået i stykker, og dønningerne af striden var mærkbare helt op mod 1930'erne. En søn af redaktør Angelo, redaktør Holger R. Angelo, har om sin fars rolle i denne strid udtalt: »I dette forhold havde man i virkeligheden min far som karakter i en nøddeskal. Han tilhørte

Den gamle trykkerigård i Nicolaigade. Malet 1947 af malermester og kunstmaler Jensenius Jacobsen, født i Viborg 22. december 1883, død samme sted 24. oktober 1955.

det konservative parti, han fandt, at dette parti bar sig ravruskende forkert ad, men han drømte ikke et øjeblik om at undlade at følge partiet, når ledelsen havde truffet sin beslutning.«

At de politiske stridigheder virkelig på den tid var skelsættende, og at kløften mellem venstre og højre i egentligste forstand formåede at sætte skel mellem mennesker, viste sig derved, at det for såvel håndværkere som handlende i Viborg kunne være en prekær og tilmed økonomisk farlig sag at være erklæret venstremand. Nærede man ønske om at føle sin virksomhed betrygget i en by af Viborgs indstilling og temperament, skulle man ikke vove sig uden for de veje eller linier, der var afstukket af konservatismen.

At stiftsbogtrykkeriet stadig ikke var nogen stor virksomhed, fremgår af nogle erindringer, som direktør Aage Munksgaard nedfældede i 1948:

»Inden jeg blev 7 Aar, blev jeg ansat som Kordreng ved Viborg Domkirke, og den yngste Kordrengs Job var bl. a. at hente Fortegnelsen hos Byens Præster over de Salmer, der skulde synges, bringe dem til Organisten, gamle Professor Amberg, og derfra til Kantoren, gamle Meldahl, for at de kunde se, om der var nye Ting paa »Programmet«. Derefter gik Turen til Viborg Stiftstidende, som den Gang havde til Huse i den gamle, fredede Ejendom i Sct. Villadsstræde, hvor nu Grosserer Petrus Christensen bor. Huset saa omtrent ud som nu; men hvor den store Funkisbygning paa Hjørnet ved Sct. Ibsgade nu ligger, havde Redaktøren en dejlig Have med mange Frugttræer, omgivet af et Stengærde og et frønnet Plankeværk. Indgangen til Redaktionen var i Hovedbygningens Østgavl. Jeg havde den største Respekt for Stiftstidende og kendte Redaktør Angelo som en flittig Kirkegænger, og det var med bævende Hjerte, at jeg meget forsigtigt bankede paa Døren, og tre Gange maatte jeg banke paa, inden der blev sagt »Kom ind!« Jeg glemmer aldrig mit første Indtryk fra Stiftstidendes Redaktion. Selveste Redaktøren stod ved sin Skrivepult, iført ulastelig Diplommatfrakke, men Kalot paa Hovedet og guldindfattede Lorgnetter.

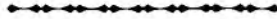
Interiør fra håndsetteriet i Angelos trykkeri i »Storkereden«. Længst til højre gamle faktor Klausen, i midten ved vinduerne Edm. Petersen og Ehlert, i midten ved kakkelloven Gottschalck. I venstre side står fire ordnet på række som en diagonal. De to midterste er Wohlert og Thor Straten. Bagved sidstnævnte skimtes i døren Bruno Ditzel. Tre lader sig ikke identificere.

Redaktøren skrev stadig videre, indtil han var færdig med det Afsnit, han var i Færd med, hvorefter han vendte sig om og sagde: »Du er en ny Dreng, hvad hedder du?« Jeg nævnede saa mit Navn, og selv om Redaktøren saa streng ud, var han venlig og hjertelig, saa han straks vandt min Tillid. Han var ikke en Mand af mange Ord; men allerede næste Gang, jeg kom der, sagde han: »Er det dig, Aage! Hvad skal vi synge i Morgen?« Han læste derefter Salmenumrene igennem og kendte sin Salmebog saa godt, at han straks vidste, hvad der skulle synges. Derefter lød Ordren: »Over til Klausen,« den gamle Faktor ved Stiftstidende, hvorefter jeg vandrede over Gaarden til Trykkeriet, der laa i en lang, lav Bygning mod Sct. Nicolaigade. Han fik saa Salmenumrene, men var ikke saa interesseret i dem og afleverede dem derfor straks til Førstemanden i Trykkeriet, den stoute Bassanger Gottschalck, der senere afløste Klausen som Faktor. Gottschalck viste større Interesse for Salmerne, og det var mig en Gaade, hvordan han samtidig med, at han læste Manuskriptet igennem, satte en anden Tekst. Fingrene gik rapt fra Rum til Rum i Sættekassen. Desuden var der af Typografer Ehlert, Viborg Stiftstidendes senere Forretningsfører Peter Schmidt, en Trykker og et Par Lærlinge. Hvordan det lille tekniske Personale kunde overkomme at lave en hel Avis, forstaar man ikke, naar man i Dag ser Stiftstidendes Trykkeri med Sættemaskiner og stort Personale.«

Fra anden side har vi en lille skildring af forholdene på Viborg Stiftsbogtrykkeri, som læredrengen oplevede dem. Maskinsætter Bruno Ditzel, Ålborg, meddeler i en levnedsskildring til nationalmuseets 3. afd. bl. a. følgende:

»I Januar 1903 kom jeg i Typograflære paa Viborg Stiftstidende med en 5-aarig Læretid. Lønnen var 5 Kr. det første Aar, 6 Kr. de tre efterfølgende og 7 Kr. det sidste Aar. De første Aar, saalænge jeg var yngste Lærling, var meget anstrengende, idet jeg skulle møde Kl. 5½ for at skaffe Varme i Lokalerne til Kl. 7½, inden Typograferne begyndte, feje Gulve, rense Spytbakkerne og banke Sivmaatter. Naar

Viborg Stiftsbogtrykkeris personale fotograferet 1893 uden for indgangen til trykkeriet i hjørnet af gården. Fra venstre ses: førstesætteren Gottschalck, Ehlert, Sørensen, Wohler, gamle faktor Klausen, maskinmester Møller og Edv. Pedersen. Herudover tre ikke identificerede lærlinge. Et personale på i alt 10 mand.

dette var endt, skulle jeg hente Redaktør Angelos Post paa Postkontoret, hvorefter det faglige Arbejde begyndte – afbrudt af at passe Kakkellovne og bære Ildebrændsel ind. Fra 12–13½ var der Middagspause, men i denne Tid maatte jeg ogsaa hente Post og paa Telegrafstationen hente Vejrberetning. Kl. 18 havde Typograferne Fyraften, men Lærlingene skulle hjælpe til i Trykkeriet med at vaske Formene af og bringe de fire Siders Sats ind i Sætteriet.

Skive Avis blev ogsaa trykt her. Først naar den var trykt Kl. 18½ og var bragt paa Banegaarden, var det tildels Fyraften. For jeg skulle nemlig ogsaa hente Posten til Redaktøren, inden jeg Kl. 19½ mødte paa Teknisk Skole de fire første Dage af Ugen. Undervisningen paa Teknisk Skole varede fra 19½ til 22. En lang Arbejdsdag for en 14 Aars Dreng; men der var ingen, der havde ondt af mig. Jeg blev antaget som Sætterlærling; men blev meget hurtigt brugt til Arbejde i Trykkeriet som Paalægger. Trykkeren var en gammel Mand, som ikke kunne holde til alt, hvorfor jeg i Overarbejdstiden maatte arbejde for ham, da Bladet ikke havde nogen Paalæggerske.

Et særligt anstrengende Arbejde havde jeg, naar Kreditforeningen skulle have sit Regnskab trykt. Naar Arkene gik gennem Maskinen første Gang, kunne den gamle Trykker nok klare det, men om Aftenen skulle Arkene trykkes paa den anden Side paa en Maade, som blev brugt i gamle Dage, idet man tog Arkene, bøjede sig ind over Maskinen og heftede Arkene i to Huller i Papirets Ryg, som var lavet ved første Trykning. Paa den Maade skulle Trykningen faa en nøjagtigere Udførelse. Ved dette Arbejde havde jeg flere Aftener besat fra Kl. 20 til 1 og 2 om Natten. Trykkeren tog naturligvis sin Betaling for Arbejdet, selv om det ikke var store Ting den Gang. Men jeg, som udførte det haarde Arbejde, fik af Trykkeren 25 Øre pr. Aften.

Til Drivkraft ved Trykkemaskinerne havde Bladet en Gasgenerator. Det var ikke altid, den var villig til at arbejde, og naar den ikke ville, kom Trykkeren ind i Sætteriet og bad om at laane to Lærlinge til at trække Maskinen, saa Avisen kunne blive trykt. Godt var det,

at Oplaget ikke var større (ca. 1200 Aviser), for det var ikke noget let Arbejde.«

Det gamle stiftsbogtrykkeri fik ikke lov at være ene på bjerget ret længe efter Angelos overtagelse af firmaet. Den 30. oktober 1877 kunne redaktør Angelo i sit blad se indrykket en annonce med overskriften: Nyt Bog- og Stenrykkeri i Viborg. Det bekendtgøres i annoncen, at F. V. Backhausen samme dag har åbnet sit bog- og stenrykkeri i bogbinder Kleins gård, Gravene nr. 20. Han anbefaler sig med udførelsen af alle, såvel større som mindre arbejder til meget billige priser. Og han har endog tryksager som lagervare: elegante vinetiketter, veksel-, anvisnings- og kvitteringsblanketter, jernbanefragtbreve, toldangivelser, stævningssedler, returgodssedler samt andre merkantile tryksager.

Den nylig tilflyttede bogtrykker var Frederik Vilhelm Emil Paulli Backhausen, der var født 1847 som søn af bogtrykker og forlagsboghandler C. W. E. Backhausen i Vejle, og som havde tre brødre, der ligeledes var udlærte som bogtrykkere. Sammen med den ene af disse brødre startede F. V. Backhausen i sine unge år bogtrykkeri i Århus. Men få år efter etablerede han sig, i 1873, som bogtrykker i Holstebro, hvor han drev accidenstrykkeri og samtidig var udgiver af »Holstebro Folkeblad«. Fire år senere afhændede han virksomheden i Holstebro, måske fordi han havde fanget en fornemmelse af, at det gamle stiftsbogtrykkeri i den sidste tid under Wissings ledelse ikke helt havde levet op til sit ry, og at den nye ejer var mere interesseret i avisen end i selve trykkerivirksomheden. Allerede i 1882 havde den nye bogtrykker formået at manifestere sin faglige dygtighed, så han så sig nødsaget til at flytte til større lokaler i Mathiasgade 34. At de to ældste bogtrykkerier i Viborg senere skulle gå op i en højere enhed, kunne ingen naturligtvis ane.

I 1878 lagdes grunden til det tredie bogtrykkeri i Viborg, omend i første omgang under beskedne former. Det var bog- og papirhandler

Niels Christensen, der indrettede sig som bogtrykker, et firma, der stadig eksisterer i Viborg og har specialiseret sig i offset-teknik.

Redaktør Angelos interesse for organisationsarbejde slog også igennem på det faglige område. Tidligt blev han medlem af bestyrelsen for højreprovinspressen, og tilmed et medlem man værdsatte højt.

Man organiserede sig overalt, hvor fælles interesser var til stede. Det turde være et af de karakteristiske træk ved sidste halvdel af forrige århundrede. Typograferne måtte også danne organisation. I København eksisterede allerede Den typografiske Forening. I 1880 samledes delegerede fra 15 jyske byer til møde i Århus med det mål i sigte at få dannet en sammenslutning af fagets folk i Jylland. Det lykkedes, og man startede Jyllands typografiske Forening, og opmuntrede ved samme lejlighed til at starte lokalafdelinger rundt om i provinsbyerne. Karakteristisk for den nye organisation var det i øvrigt, at den bestod af såvel principaler som arbejdende typografer, faktorer naturligvis indbefattet. Viborgtypograferne var blandt de første, der efterkom opfordringen til at starte en lokalafdeling. Den blev en realitet allerede 1. oktober 1881. Særlig talstærk var Viborgafdelingen endnu ikke. Den bestod i al beskedenhed af følgende syv medlemmer: S. H. Angelo, F. V. Backhausen, C. C. Gottschalk, Th. Jensen, C. C. Mohr, J. Nielsen og R. Terkelsen. Den første formand for afdelingen var J. Nielsen, der dog allerede forlod Viborg samme år i december måned, hvorefter formandsposten overtoges af Th. Jensen.

Desværre eksisterer der ikke noget regnskab tilbage fra stiftsbogtrykkeriet og heller ingen abonnementsfortegnelse fra Viborg Stiftstidende. Man må derfor nødvendigvis tage fantasien – og en smule historisk granskning – til hjælp, hvis man vil finde frem til nogle af de Viborgborgere, for hvem redaktør Angelo med sin stejle konservative holdning gennem sit talerør var en slags bannerfører.

Man kan vel uden videre gå ud fra, at én, der fulgte særlig med i trykkeriets skæbne, var den helt til 1896 endnu levende H. Wissing. Han havde, da han solgte trykkeriet og avisen, købt ejendommen Mo-

gensgade 7, hvor han indlogerede sig i stuen til venstre sammen med frk. Anna Valeur, der styrede hus for ham. Ovenover – på førstesalen – boede nogle år etatsrådinde Bruun med tre ugifte døtre, Elisabeth, Reinholdine og Marie. Senere flyttede de til Asmild Brohus. Og i stuen til højre boede fra januar 1893 familien Faurholt: Overretsassessor O. P. C. Faurholt, hans hustru Marie Kirstine, født Mayntzhausen, og børnene Anna, Christian, Carl – og lidt senere Peter og Johannes. Over for Mogensgade 7 boede den navnkundige skomager Marturin Holm, der syede støvler til mange af byens bedre borgere, og i Morvilles hus boede gamle justitssekretær Morville og hans hustru. Henne i latinskolen færdedes en større flok af navnkundige lærere med rektor A. Heise og overlærer Hans Chr. Mortensen som de navnkundigste. I amtmandsgården levede kammerherre, stiftsamtmænd Skrike – og længere oppe i Sct. Hansgade havde tobakshandler Samson sin forretning. Over for amtmandsgården i Sct. Hansgade boede ved siden af apoteket, vinhandler, konsul Jensen. Han var norsk og svensk konsul og eneste konsul i Viborg. Det markeredes bl. a. ved, at han havde tre flagstænger på huset! Han havde foruden vinhandelen almindelig købmandsforretning, og i hans gård holdt altid mange landbokøretøjer, flere af dem endnu forspændt med stude. Hertil kom, at konsulen drev landbrug. Der var kostald i købmandsgården. Markerne lå ude ved Skottenborg. En anden kendt købmand på den tid var købmand Halberg på hjørnet af Mathiasgade og Hjultorvet. Helt oppe for oven i byen, over for Gamle vagt, boede den berømte bagermester Støttrup, bl. a. kendt for sine fine butterdejgskringler til 2 øre stykket. Byens borgmester, Jork, boede i Karnappaarden, i bispegården residerede biskop Svane, der netop i disse sidste årtier af århundredet var ivrigt optaget af, hvordan man fik gennemført domkirkens udsmykning – en afløsning af den midlertidige dekoration, der var udført i 1875 og 76 inden indvielsen.

For mange af disse familier bestod der tillige et mere hjerteligt forhold til redaktørfamilien i »Storkereden«. Dette skyldes ikke mindst

fruen i huset, fru Therese Angelo, der var hjertemennesket af den alt for sjældne slags, der handler impulsivt og følger sit instinkt, når en god gerning skal føres til udførelse. Men lad hendes søn, Holger, fremlægge et eksempel herpå:

»En af Mors mange unge Veninder, en Datter af daværende Stiftsprovst Helweg Larsen, Esther, blev i sin Tid gift med den unge, grønlandske præst Knud Balle. De skulde saa højt mod Nord som til Upernivik og blev derved dengang det nordligste hvide Ægtepar i Verden. Til den første Jul, de nygifte tilbragte i deres arktiske Hjem, fandt Mor ikke paa at sende dem som Hilsen de traditionelle Julegaver. Hun bestilte allerede straks om Sommeren, efter de Unges Bryllup, hos Gartner Brostrøm et stateligt Juletræ og lod ham indpakke og ekspedere det med Grønlandsdamperen til Upernivik. – Og med Juletræet fulgte alt, hvad der hørte til et dansk Juletræ: Julelys og Hjerter og Kurve med Knas og smaa Dannebrogslag. Det var der altsammen. Og desuden var der to Ting til fra Mor med Skibet til Upernivik: Det var et stort Dannebrogslag og en lille kasse med dansk Jord. Deroppe var der jo kun Sne og Is, og Mor syntes, at lidt af den danske Jord, som hun selv elskede saa højt, ogsaa skulde følge med til hendes Veninde oppe i Isen. – – For Grønlænderne var Mors Juletræ en Oplevelse: de havde jo aldrig før set et Træ. Ogsaa det følgende Aar sendte Mor sit Juletræ til Upernivik. Men da kunde hendes unge Veninde ikke modtage det. Hun laa da selv under den Jord, som Mor Aaret i Forvejen havde sendt hende.«

Det var ikke blot nye bogtrykkerier, der dukkede op i Viborg. Også nye dagblade forsøgte at gøre sig gældende. Det var naturligt, at den politiske kamp måtte føres gennem dagspressen. Samtidig med, at redaktør Angelo overtog Viborg Stiftstidende, var hele to nye dagblade under opsejling. I 1876 begyndte udgivelse af Viborg Stifts Folkeblad, der jo kom til at overleve det gamle Stiftstidende. Og samme år startede Viborg Stifts Morgenblad, der dog ikke fik nogen lang levetid, da det allerede efter 2 årgange måtte indstille. Mere livskraftig

Redaktør Angelo i døren til trykkeriet i Nicolaigade. Til højre for døren en sandstensplade, opr. ligsten, anvendt som skilt for bogtrykkeriet med C. H. Mangors navn og årstallet 1776.

var det i 1890 startede Viborg Amtstidende, der levede i 20 år til 1910. Viborg Amts Socialdemokrat udsendte sit første nummer, trykt i Viborg, den 20. september 1907. Endelig fulgte i 1912 det radikale Viborg Venstreblad, der trods svære kår levede til 1947 og således fik udsendt 36 årgange, inden den allerede da begyndende bladdød ramte det.

Redaktør Angelo var klar over, at skulle det gamle Viborg Stiftstidende klare konkurrencen mod nyopdukkede dagblade – også et blad som »Jyllandsposten«, der påbegyndte udgivelsen i 1871, kunne snart regnes for konkurrent over for nogle avislæsere – måtte der investeres i den del af trykkeriet, hvor avisen fremstilledes.

Han udvidede avisens format betydeligt, så det kom til at ligne, hvad vi i dag forstår ved et dagblad. Han anskaffede mere moderne skrifter og nye maskiner – men alt først og fremmest under hensyn til avisens krav.

Da Viborg Stiftstidende rundede de 125 år, udsendtes den 4. januar 1898 et jubilæumsnummer, hvor redaktøren selv søger at vurdere den betydning, hans blad har haft. Han fastslår i sin »spidsartikel«, at udsendelsen af det første nummer af »Den Viborger Samler«, Jyllands første dagblad, var en begivenhed af rang i hine tider – »trint om i Landet, hvor det fandt Vej, og ikke mindst i den gamle Stiftsstad, hvorfra det udgik«.

Senere i samme artikel hedder det:

»Trods de store Verdensbegivenheder, der rystede den sidste Del af Aarhundredet, blandt hvilke den franske Revolution rager op som en Gigant, findes der dog lidet af Betydning for Nutidsmennesker i disse Blade, udover daglige Husraad og filosofiske Betragtninger over Menneskenes Daarlighed, endel Ligtaler over bekendte Afdøde og Beskrivelse af fyrstelige og fornemme Personers Rejser i Landet, hvilke altid foregik med stor Pomp og Pragt. Men »Samleren« er dog i al sin ædle Simpelhed et mærkeligt Tidsbillede, et Stykke Kulturhistorie med en egen dragende Magt over den, der fordyber sig i disse gul-

Jernhåndpresse, indkøbt i 1844 af bogtrykker Wissing til Viborg Stiftsbogtrykkeri, nu opstillet i bogtrykkerens hus i købstadmuseet »Den gamle by« i Århus.

nede Blade fra en længst forsvunden Tid og Slægt, hvis Tankesæt og Livsvilkaar ere saa forskjellige fra de, der nu raader i vort Fædreland.

Først i Halvfemserne, altsaa midt i General Bonapartes navnkundige Sejrsbedrifter, der rystede Europa i dets Fuger, træffe vi spredte Meddelelser med et afdæmpet Præg af politisk Betydning, dog kun faa og smaa efter Begivenhedernes vældige Omfang; men Trangen til Kundskab voxer med den nye Tid, og allerede med det nye Aarhundrede udvider Stoffet sig, og om Slaget den 2den April findes alle Rapporter fra Skibscheferne i Defentionslinien paa Kjøbenhavns Rhed optagne i Bladet.

Og saa gik »Samleren« sin stille Gang under Censurens Baand igjennem Tiderne og tog sin Del i den store nationale Bevægelse i Fyrreerne, Frihedens første Morgengry over Landet, indtil det store Gjennembrud i 1849, da Skrankerne faldt ogsaa for Pressen, »den syvende Stormagt«, som den er kaldet, der udfoldede sig med en Kraft og i et Omfang, som man næppe havde drømt om i hine Dage.

Om Jubilaren nu har haft held til gjennem Tiderne som Led i denne »Stormagt«s Rækker efter ringe Evne at bruge Magten paa rette Maade, derom maa Læserne dømme.

Nægtes kan det ikke, at Pressens Indflydelse paa den offentlige Mening er stor; men dens Magt har i alt Fald sine Grænser, og Sandheden turde vel nærmest være den, at der bestaar et ejendommeligt Vexelforhold mellem Pressen og »den offentlige Mening«, denne den store Samtids Dom, saaledes at Pressen vel vejleder Publikum, men dog er afhængig af dettes Villie og Synsmaade. Et Samfund, større eller mindre, har vistnok netop den Presse, det fortjener.«

Skal man i dag som læser prøve at svare redaktør Nngelo, må man, måske fordi det er lettere at dømme tingene, når de er på afstand, retfærdigvis sige, at »Jubilaren« ikke havde brugt sin magt overvældende klogt. Til gengæld må man nok give redaktøren ret i, at for Viborg gjaldt det, at det som samfund havde den presse, det fortjente. Men

om den dybere mening i disse ord ville redaktøren næppe være enig med den, der i dag prøve at dømme i spørgsmålet.

Erindres må det jo unægteligt, at redaktøren forblev ortodoks i hele sin højresjæl. Han så ikke, at den politiske udvikling ikke blev stående ved Estruptidens problemstillinger. Og han overså, at der måtte komme en tid, hvor et dagblad kunne have hårdt brug for et velrenommeret trykkeri, der i økonomisk henseende kunne være en betydelig støtte for dagbladet i dets kamp for eksistensen. Og endelig lå det vel naturligvis redaktøren fjernt at indse, at han selv havde været med til at splitte de konservative kræfter, der til syvende og sidst skulle være opbakningen bag bladet i dets konkurrence med Venstrepressens repræsentant på stedet.

Måske har en ny tid tillige stillet for store krav til redaktøren, der omkring århundredskiftet ikke længere havde ungdommens kræfter over for nye opgaver. Han indså nok, at nyhedsformidlingen var trådt ind i en ny epoke. Han sørgede klogt nok for, at telefonen indtog sin selvfølgelig plads på redaktionen. Men han vrissede mod den. Han betragtede den som en »moderne Skraldemaskine«, en fredsforstyrrer, som man havde svært ved at betragte som et uundværligt gode.

Det fortælles, at det gjorde et dybt indtryk på redaktør Angelo, at han på én af sine rejser var kommet i følge med Estrup, som det ofte var hændt i årenes løb. Ved denne lejlighed skal Estrup åbent have udtalt, at det var trist for en mand, der nu stod ved afslutningen, at se sit fundamentale livsarbejde forfejlet. Og redaktør Angelo tog ved lære af denne livsvisdom. På sine gamle dage lagde han ikke skjul på, at hans politiske indsats var bristet.

Man forstår, at det faktisk var en træt redaktør, der i 1909 afhændede Viborg Stiftstidende og Viborg Stiftsbogtrykkeri til redaktør A. Ovesen.

I modsætning til stiftsbogtrykker Wissing, der købte en af Viborgs statelige ejendomme i Mogensgade og nød sit otium i den by, hvor han havde udført sit livsværk, foretrak redaktør Angelo at vende Vi-

borg ryggen. Han flyttede som en syg mand til København, hvor han fik lov at leve til den 10. november 1926. »Berlingske Tidende« skriver i sin nekrolog bl. a.: »Redaktør Angelo syntes skabt for den gamle, stilfærdigt fornemme Embedsmandsby, hvor han da ogsaa hurtigt vandt sig Venner. Der var over hans Væsen og over hele hans noble Personlighed en Duft af l'ancien regime, som harmonerede med omgivelserne. Hans kultiverede Hjem, hvor han og hans elskværdige Frue var gæstfrie Værter, stod altid aabent for de mange Venner, og »Stiftstidende« blev ledet efter Principper, der vel ikke har meget at gøre med moderne Bladteknik, men som gav den gamle Avis sin egen stilfulde Tone.«

For stiftsbogtrykkeriet var det ikke nogen fordel, at det atter blev en mand med journalistiske ambitioner, der blev den nye ejer. Redaktør A. OVESEN var født i Nakskov den 20. febr. 1885 og var i journalistisk henseende arveligt belastet, idet hans far var redaktør af »Vestlollands Avis«. Han startede dog sin karriere ved at blive ansat i Store nordiske Telegraf-Selskab, og efter at have virket de første år i Danmark gjorde han tjeneste i Newcastle, Sct. Pedersborg og London. Han oplevede under disse udenlandsophold bevægede tider i storpolitisk henseende, og dette vakte den journalistiske interesse hos ham, så han efterhånden påtog sig en ikke ringe korrespondancevirksomhed til flere danske dagblade. I 1905 vendte han hjem til Danmark, og nu anså han journalistikken for at være fremtiden for sig. Han tog afsked fra Store nordiske Telegraf-Selskab og knyttedes som redaktionssekretær til »Lolland-Falsters Stiftstidende«. Fra denne plads fik han et godt indblik i danske bladforhold, og efter fire års arbejde ved dette dagblad mente han sig velfunderet til at overtage en redaktørstol. Han købte derfor Viborg Stiftstidende – og hans første indtryk af bogtrykkeriet i »Storkereden« overbeviste ham om to ting. Der var ingen muligheder for udvidelser, og beliggenheden svarede ikke til mere moderne krav om, at en virksomhed måtte være placeret, hvor mennesker færdes.

Ejendommen Mathiasgade 24 rummede Stiftsbogtrykkeriet og Stiftstidende 1910-1930.

Han søgte derfor straks at orientere sig i byen efter mulighed for at kunne flytte det gamle stiftsbogtrykkeri, der i over hundrede år havde haft til huse i den idylliske ejendom i Sct. Villadsstræde. Det lykkedes ham hurtigt at finde egnede lokaler. Kontorer og trykkeri flyttede til større og bedre indrettede lokaler i Mathiasgade 24. Stiftsbogtrykkeriet var hermed blevet en strøgforretning.

Redaktør Ovesen markerede sig hurtigt i byen. Han havde som sin tidligere forgænger i redaktørstolen stærke interesser for teaterlivet. Det førte bl. a. til, at han, ung og fuld af initiativ, satte sig i spidsen for en flok unge viborgensere, der i et par år efter 1917 ydede kraftig bidrag til teaterlivet i Viborg. De dristede sig til at leje Viborg teater og etablerede teaterforestillinger på lige vilkår og i tilsvarende målestok som de tournerende teaterselskaber. Byens borgere sluttede smukt op om det nye initiativ, og både ældre og mere moderne teaterstykker vakte borgernes glæde – selv en mindre opera af Mozart turde man binde an med!

Han indså også, at der måtte ske fornyelse af Viborg Stiftstidende. Han udvidede bladet, så det kom afvekslende i syv- og ottespaltet format, men fortsat kom den daglige avis dog som fire-sidet. Som den forrige ejer savnede Ovesen dog forståelse for betydningen af, at trykkeriets kapacitet måtte udnyttes mest rationelt, hvilket vil sige, at han savnede evnen til at skaffe selve trykkeriet tilstrækkeligt med arbejde ud over, hvad fremstillingen af avisen kunne give. Vanskelighederne ved at skaffe sådant arbejde var naturligvis vokset, fordi stadig flere bogtrykkerier etableredes, og nogle af de trykkerier, der var etableret inden århundredskiftet, havde fået godt ry og arbejdet sig godt ind i byen.

Allerede 1918 indså Ovesen, at stiftsbogtrykkeriet og Viborg Stiftstidende var for vanskelig en opgave for den, der skulle stå alene om at løse den. Han erfarede også, at den gamle splittelse inden for de konservative kredse i byen stadig ikke var helet, og den naturlige støtte, han sikkert havde påregnet herfra, udeblev delvis.

Der var dog konservative kredse i Viborg, der tydeligt indså, at det for deres tanker og idealer ville være fatalt, om ikke det konservative talerør i byen fortsat kunne bestå. Da man erfarede, at Ovesen omgikkes med planer om at skille sig af med virksomheden, trådte man sammen for at drøfte oprettelsen af et aktieselskab, som kunne overtage bladvirksomheden.

Dette aktieselskab blev hurtigt en realitet, og i 1918 solgte Ovesen trykkeri og bladvirksomhed til aktieselskabet. Anton Ovesen rejste året efter til København. Han havde fået tilbudt en stilling som kon-torchef i Arbejdsgiverforeningen. Helt slap han ikke journalistikken. Til sin død i august 1940 var han redaktør af fagbladet »Lerindu-strien«.

Det nye aktieselskab hed A/S VIBORG STIFTSTIDENDE – og alene heri lå tydeligt angivet, at det endnu mere end tidligere var blad-virksomheden, det drejede sig om. Man kunne med en vis historisk ret sige, at hermed var i virkeligheden det gamle stiftsbogtrykkeri lik-videret. Men der blev dog så meget accidenstrykkeri tilbage også i de kommende år, at navnet Stiftsbogtrykkeriet fortsat bruges på en række mindre tryksager.

Aktieselskabets første bestyrelse bestod af følgende kendte konser-vative mænd fra Viborg og byens opland: Formanden for selskabet, fabrikant C. Piper, motorsagkyndig Holger Brems, kreditforenings-fuldmægtig P. L. Pedersen, smedemester Balthazar Madsen, Skals, og gårdejer Andreas Andersen, Ulriksdal, Viborg vestermark.

Aktieselskabets bestyrelse var sig bevidst, at bladet herefter skulle virke for en nærmere kontakt med befolkningen i byen – men også i hele Viborg amt. Man begyndte at forstå, at skulle højres tanker overleve, måtte bladvirksomheden gøre sin del af arbejdet, og man så sig derfor godt om efter en redaktør, der kunne varetage disse opgaver.

Denne mand fandt man i redaktør Johannes Nielsen. Han var født den 13. marts 1874 på Frederiksberg, hvor faderen var sporvognsfører.

Han viste i skolen så gode evner, at det besluttedes, at han skulle have lov til at blive student. Han kom på Birkerød kostskole, hvor han tog studentereksamen 1892. Året efter tog han den filosofiske prøve og erhvervede titlen cand. phil. Han var herefter en årrække beskæftiget med lærervirksomhed, indtil det lidt efter lidt gik op for ham, at han gerne ville skrive. I august 1899 ansattes han som redaktionssekretær ved »Næstved Avis«, hvor han hurtigt gjorde sig gældende som en sproglig behersker af sit stof, og allerede 1901 blev han udnævnt til medredaktør af bladet.

I september 1909 flyttede han til »Lolland-Falsters Stiftstidende«, hvor han blev redaktionssekretær, indtil han 1914 blev redaktør af dette blad, hvad han var, da han kaldtes til Viborg.

I Viborg kom han til at sætte sit umiskendelige præg på »Viborg Stiftstidende« i 20 år. Han var vokset op under indtryk af, hvordan dansk moderne politik blev udformet og havde fulgt denne politik gennem dens første år. Han havde evnen til at erindre politiske begivenheder i de mindste detaljer, ligesom udsagn fra møder og samtaler satte sig fast i hans hukommelse. Dette betød, at ingen politisk situation var ham fremmed. Han havde let ved i velformede artikler at trække hovedlinier op i politiske spørgsmål, og lige så let faldt det ham at kommentere politiske begivenheder sagligt, uden personlig meningstilkendegivelse, men altid i et sobert, klart og smukt sprog. Først og fremmest stod der respekt om hans navn på grund af hans redelighed. Han havde sine helt afgjorte meninger, som han fastholdt; men han fældede aldrig en uretfærdig dom hverken over meningsfæller eller over politiske modstandere. Da han indtog sin plads i redaktørstolen i Viborg, var han allerede kendt for at være den, der i 1915 foreslog navnet Det konservative Folkeparti, da det gamle højre ønskede at skifte navn.

I god forståelse med bestyrelsen for aktieselskabet sørgede redaktør Johannes Nielsen for, at der til avisen blev indkøbt nye maskiner.

Samtidig gik bladet, som det første i Viborg, over til et moderne ottesidet format, hvorved stofmængden øgedes betydeligt.

I dag kan man uden at træde nogen for nær sige, at den indsats, der blev ydet under redaktør Johannes Niensens lederskab, ikke blev lønnet efter fortjeneste. Der var fortsat i konservative kredse i Viborg amt alt for ringe forståelse for, at skulle man bevare et konservativt organ, måtte der ydes ofre, især økonomiske. Det var man ikke særlig villig til. Man troede fuldt og fast på, at en indsats fra bladets side alene kunne tage kampen op mod det snart meget stærke Viborg Stifts Folkeblad, der såvel i teknisk henseende, som hvad angår journaliststab, stod langt bedre rustet end Viborg Stiftstidende.

Det kan derfor ikke være urimeligt, at man i anledning af stiftsbogtrykkeriets 200 års dag ofrer nogen plads på to personligheder, der prægede avisen på den tid, hvor selve trykkerivirksomheden var svundet ind til en næsten ubetydelig faktor i bladhuset.

En af de ting, redaktør Johannes Nielsen bør huskes for, var, at han knyttede en sand digter til sin avis, forfatteren, lektor Niels Jeppesen. Og ingen er mere velegnet til at karakterisere redaktøren, end netop han er. Derfor skal også nogle af de ord, som Niels Jeppesen anvendte i sin hyldestartikel til den gamle redaktør, da Viborg Stiftstidende i 1948 fejrede sit 175 års jubilæum, gentages i dette skrift:

»Det var en ædel Personlighed, som ledede Viborg Stiftstidende i 20 Aar. Naar nogen spurgte ham, hvordan han kunde redigere et konservativt Blad, svarede han med et lunt Smil: »Der skal jo nogen til det værste«. Folkelig var han som Skribent og Menneske. Frisk og forstandig skrev han – især om Politik og Skuespilkunst, redelig og rummelig var han som Redaktør, respekteret af alle Partier for usvigelig Loyalitet og stiltfærdig Beskedenhed.

Men han var og blev Sjællænder, længtes efter de skyggefulde Bøgeskove – Havet brød han sig slet ikke om – og vel ogsaa efter de mindre stridbare Sind. Han mindede i Grunden om to andre lidt ældre sjællandske Bondesønner, der ogsaa var »kommet til Bogen«, og

af hvilke den ene, Forfatteren Knud Hjortø, ligesom Johannes Nielsen havde maattet afbryde de filosofiske Studier, og den anden, Blicherforskeren, Lektor Hans Hansen, der heller ikke fik udrettet alt, hvad han vilde. En vis Veghed var dem alle i Kødets baaret; stille Resignation prægede dem alle til sidst. Hvor ofte omtalte Johannes Nielsen ikke Anders Thuborgs Roman »Foreløbig«, der fortæller om det Resultat, en gammel Bladmand er kommet til her i Livet. – Der var ingen Bitterhed i hans Blik, alle husker hans varme Øjne, men der var alligevel nogle Trækninger om hans Mund, der fortalte, at han forlængst havde gjort op med alle Slags Lykkedrømme. Men han kunde rigtig nok ogsaa optræde med Fasthed, især naar man krænkede det, han ansaa for rigtigt. Han ejede sine Meningers Mod, men hans Form var altid behersket. Hertil kom, at han var noget af en Dialektiker, der kunde se en Sag fra flere Sider.

Andre vil kunne skrive mere udførligt om hans Indsats i Politik og Bladvirksomhed, skønt jeg vil tro, han udrettede mest i det stille, lidt upraktisk og tilbageholdende, som han var. Jeg kan kun tænke paa ham med Tak for hver Opmuntring og Glæde, han viste mig. Det var ham, der fik mig til at skrive de Julesange, som har staaet i Viborg Stiftstidende. Og han fremhævede altid i sin Kritik, hvad der i det skrevne interesserede ham, aldrig, hvad der var ham ligegyldigt.

Johannes Nielsen var et af de Mennesker, man føler, man staar i Gæld til. Det er en Lykke at træffe en saadan Personlighed; men man føler alligevel et stille Nag, fordi man aldrig fik sagt eller vist ham, hvor meget man skyldte ham. Det vidste han sikkert ikke selv. Hans Redelighed og Retsind var saa selvfølgelig, at han ikke anede, hvilke Gaver han skænkede sine Omgivelser. Men her, hvor han udførte en stor Del af sin Manddomsgerning, vil mange mindes den stille Vandringsmand, den travle Redaktør med Blade fra Posthuset under Armen og den hjertevarme Vismand, vi har mistet, da han døde for 8 Aar siden efter en kortvarig, men betydningsfuld Virksomhed ved Berlingske Tidende i Hovedstaden.«

I det samme jubilæumsnummer findes en karakteristik af forfatteren Niels Jeppesen som bladets medarbejder, hvorfra følgende linier skal citeres:

»For Lektor Niels Jeppesen ved Viborg Katedralskole har det gennem 33 Aar hørt med til Hverdagens Kampe at være Medarbejder ved Viborg Stiftstidende. Arbejdet i sig selv har næppe budt ham større Kampe. Man har tvært imod Indtrykket af, at Niels Jeppesen til Tider arbejder endog meget hurtigt og let. En opgave, der blev stillet i de første Morgentimer, var gerne løst om Formiddagen – ofte vist endog i en enkelt Mellemtime i Undervisningen paa Katedralskolen.

Ser man bort fra de rent lyriske Bidrag, Lektor Niels Jeppesen har ydet sit Blad, falder Resten af hans Virksomhed i to Hovedafsnit: Kritikerens og Kommentatorens.

Kritikeren er ubønhørlig i sine Krav. Han kender Litteraturens Love, kender Sliddet og Kampen, der skal til, før Stoffet føjer sig i den sande, kunstnerisk Form. Derfor har han Ret til at være ubønhørlig og streng. Han har i Tide taget Bestik af den Vej, han finder, er den rette for Litteraturen at følge. Derfor er han ikke et Øjeblik i Tvivl. Hans Kritik er indstillet paa at holde Forfatterne til Vejen. Den, der skejer ud, maa døje drøje Hug. Han har af sit eget Liv lært, at Autoritetstro er en farlig Sag; – derfor kan han slaa lige haardt, stille samme Krav til store Navne som til Debutanter. Han véd, at Kampen maa kæmpes uden smaalig Skelen til Gunst fra det brede Publikum. Derfor kan han være hensynsløs ærlig.

Kommentatoren fornægter ikke sit Slægtsskab med Kritikeren og Forfatteren. Dagligdags Begivenheder inden for Aandslivet har ofte ført Niels Jeppesen frem med Bidrag, der havde baade Bid og Brod. Ofte har han skrevet sig Uvenner til. Aldrig er han af den Grund gaaet paa Akkord.

Lektor Niels Jeppesen har ikke høstet mange Laurbær af sin Virksomhed ved Viborg Stiftstidende. Han har heller aldrig ventet det. Men han har vundet Respekt om sig og sin Pen. Han har udvist Vilje,

Energi og Aandskraft; han har aldrig sparet sig, naar det gjaldt at løse en Opgave, han fandt burde løses. Han har maattet kæmpe for sine Synspunkter; men Kampen har aldrig udmattet ham. Endnu i Dag kan hans Fyrighed blusse op i Luer, hvis han føler, at andre har fremsat Tanker, der ikke kan holde for en nærmere Undersøgelse. Han har ofte haft Ret – Tiden vil gøre, at han ogsaa faar det.«

For redaktør Johannes Nielsen var den sønderjyske sag en hjertesag. Han var medlem af bestyrelsen for Sønderjysk forening for Viborg og Omegn, ligesom hans erfaringer og gode råd blev til gavn gennem hans bestyrelsesindsats i den konservative vælgerforening i Viborg.

Den 1. november 1938 overtog Johannes Nielsen en betydningsfuld stilling ved Berlingske Tidende. Men her blev hans virke kun af kort varighed. Den 24. oktober 1939 døde han.

Aktieselskabets bestyrelse indså i den sidste periode under redaktør Johannes Niensens regime, at der måtte investeres yderligere i bladvirksomheden og trykkeriet. Pladsforholdene var atter for små, og man kastede øjnene på brandtomten i St. Pedersstræde 9, der ejedes af karetmager Ernst Olsen. Lejemålet i Schiblers ejendom i Mathiasgade udløb i efteråret 1930, og den 1. maj samme år erhvervede aktieselskabet grunden i St. Pedersstræde. Det blev overdraget arkitekt Fr. Jensen at udarbejde tegninger til en nybygning, hvor man fra grunden kunne tage de hensyn til trykkerivirksomheden, der var nødvendige for at udnytte forholdene rationelt. Kun en lille måned senere kunne byggeriet påbegyndes, og den 20. august var der kranssejnsning på bygningen. Den 20. oktober kunne virksomheden flytte ind i nye og betydeligt bedre lokaler. Bygningen var dog ikke færdig, og de første måneder arbejdedes der under ret primitive forhold.

Fra Johannes Niensens fratræden til maj 1939 lededes virksomheden af redaktionssekretær M. K. Nielsen, og fra 1. maj 1939 ansattes redaktør R. Bruun, Fredericia. Han fratrådte dog allerede 1. februar 1940. Herefter udnævntes redaktionssekretær M. K. Nielsen til an-

Ejendomm. Mathiasgade 34 med F. V. Backhausens forretning, trykkeri og privatejlighed.

svarshavende redaktør, og journalist Agnus Sahl fik overdraget posten som forretningsfører. Fra 1944 blev Sahl tillige medredaktør.

Man må sige, at havde det været bestyrelsens agt at vælge to ledere, der på mange måder supplerede hinanden, var valget ualmindelig heldigt. Redaktør M. K. Nielsen, der havde arbejdet under redaktør Johannes Nielsen, lignede på mange punkter sin gamle chef. Han hægede om det sproglige, var velorienteret i politiske spørgsmål; men var tilsyneladende ikke særlig personlig engageret i konservativ politik. Medredaktøren Agnus Sahl var en impulsiv natur, en mand, der fostrede mange ideer, og som journalist en stor arbejdskraft, når det drejede sig om emner, hvor han følte sig på hjemmebane. Han havde et fantastisk personkendskab, hvilket bevirkede, at han til enhver tid kunne sætte sig til skrivemaskinen og i løbet af et meget kort tidsrum nedfælde en nekrolog. Mange af Sahls nekrologer har sikkert været til megen trøst for sørgende efterladte, omend de som historisk kilde-materiale må henregnes til det mindre pålidelige. Han havde også i sin daglige færden en meget udtalt evne til at se de lyseste sider ved sine medmennesker og de problemer, han blev stillet overfor. Det sidste var simpelt hen en nødvendighed i en stor del af hans arbejde for Viborg Stiftsbogtrykkeri.

Der skal derfor også tilkomme Agnus Sahl en stor del af æren for, at aktieselskabets bestyrelse indså, at pladsforholdene atter var ved at være for små. Men vigtigere var det, at Sahls arbejde som forretningsfører fik åbnet hans øjne for, at skulle bladet have en chance for at overleve, måtte stiftsbogtrykkeriet atter bringes til den gamle ære og værdighed og atter være en forretning, der kunne støtte det efterhånden noget skrantende bladforetagende.

Første led i udvidelsesplanerne fuldførtes ved, at ejendommen i St. Pedersstræde solgtes til guldsmed Svend Israelsen og prokurist Gustav Hansen, dog således, at aktieselskabets virksomheder kunne forblive i ejendommen til 1954.

Aktieselskabet Viborg Stiftstidendes ejendom, St. Sct. Pedersstræde 9, der opførtes i 1930.

Næste trin i udviklingen kunne ikke klares på lokal basis. Det konservative Folkeparti var nået til også på landsbasis at interessere sig for en konservativ presse. Det blev derfor det lokale aktieselskab, støttet af Det konservative Folkeparti, repræsenteret ved dets hovedkasserer Einar P. Foss, der 1. december 1944 købte F. V. Backhausens ejendom og bogtrykkeri, Sct. Mathiasgade 34.

Det er allerede tidligere fortalt, hvordan F. V. Backhausen hurtigt drev sin i 1877 startede forretning i Gravene frem, så han allerede i 1882 måtte flytte virksomheden til større forhold i Mathiasgade 34. Her fortsatte fremgangen. Han købte nye maskiner og udvidede trykkeriet på flere måder, og med sit initiativ og store faglige dygtighed lykkedes det ham på få år at arbejde sin virksomhed frem til at være byens største bogtrykkeri med en kundekreds, der strakte sig over store dele af landet. Han oprettede af hensyn til de mange institutioner i Viborg et særligt blanketforlag, som dog i 1905 blev afhændet til et københavnsk firma. Flere gange måtte Backhausens udvide sin virksomhed, og i årenes løb udgik mange virkelig smukke bøger fra hans officin, ikke mindst takket være hans personlige, faglige dygtighed og udprægede kunstneriske sans. Både bogtrykker Backhausen, der var præget af gammel slægtkultur, og hans hustru Catharine Else Backhausen, der var viborgenser, datter af stolemager Chr. Bauerradt, var afholdt og respekteret i den gamle stiftsby, og deres hyggelige hjem var samlingssted for en stor vennekreds.

I 1915 døde bogtrykker Backhausen. Fruen, der blev bistået af en datter, tandlæge, fru Grete Engel, gift med pastor Fr. Engel, København, drev forretning og bogtrykkeri videre til 1918. Da overtoges virksomheden af bogtrykker F. V. Rasmussen, der drev virksomheden, til Viborg Stiftstidende overtog den i 1944.

Hermed var sammensmeltningen af de to ældste bogtrykkerier i Viborg en kendsgerning. Planerne gik videre ud på, at når tiderne ændrede sig så meget, at der var mulighed for at bygge, ville man sløjfe

den gamle ejendom, Sct. Mathiasgade 34, og på grunden opføre et moderne bladhus.

Fra 1. november 1945 overdrog aktieselskabet ledelse af trykkeriet til Axel Jensen. Han var født i Øster Vedsted ved Ribe og lærte faget ved Ribe Stiftsbogtrykkeri. I 1936 ansattes han ved Fyens Stiftsbogtrykkeri i Odense, hvorfra han hentedes til Viborg. Fra 1. februar 1948 var Axel Jensen produktionschef ved forlaget Arnkrone i Odense, men allerede 2 år senere vendte han tilbage til sin gamle stilling i Viborg.

Der gik imidlertid flere år, inden byggesituationen bedrede sig så meget, at man kunne begynde at tænke på at bygge bladhus i Mathiasgade, og i disse år forværredes situationen så meget for det ærværdige Viborg Stiftstidende, at andre redningsaktioner kom på tale. Man indså, at man blev nødt til at nedlægge bladets egen trykkeriafdeling, og den 1. april 1952 flyttedes trykningen af Viborg Stiftstidende til Herning. Det skete dog ikke uden hårde kampe. Men man var blevet økonomisk afhængig af støtten fra Det konservative Folkeparti og måtte indordne sig under, hvad Einar P. Foss fandt var forsvarlig økonomi.

I 1955 var den forværede situation blevet akut. Man ønsker dels at ophæve aktieselskabet, dels at afhænde stiftsbogtrykkeriet og F. V. Backhausens trykkeri. Som købere melder sig typograf IVAN JØRGENSEN og hustru GUNHILD JØRGENSEN, Allingåbro. Begge var på dette tidspunkt ansat ved Gunhild Jørgensens far, den navnkundige bogtrykker og bladudgiver A. L. Pedersen, Allingåbro.

Bogtrykker A. L. Pedersen, der var født 1884, var en af fagets foregangsmænd. Han var den første formand for Dansk bogtrykker- og presseforening, der stiftedes i Viborg 1917 på initiativ af A. L. Pedersen og bogtrykker Jochum Nielsen, Hadsten. A. L. Pedersen sad i svendeprovekommissionen, var medlem af den kollegiale ret, formand for Randers amts håndværkerforening, formand for Teknisk skole, Handelsskolen og Realskolen, sad i sognerådet i mere end 25 år og

var en lang periode sognerådsformand, hvortil kunne tilføjes endnu en lang række tillidshverv. Han døde 1964, 81 år gammel.

Hos faderen stod Gunhild Jørgensen, der er født den 25. november 1913, to år i lære som sætter, tog derefter kontoruddannelse, samt journalistuddannelse på Herning avis og vendte hjem for at lede kontoret i faderens virksomhed i de følgende 10 år.

Gunhild Jørgensens slægt har i øvrigt tilknytning til Viborg, idet hendes tip tip oldefar på farmors side var skorstensfejer Otto Adolph Friderich Enghausen, der var født i Wandsbeck 1757. Han blev gift i Viborg Graabrødrekirke i 1789 med Anna Elisabeth Hjort, der var født i Viborg. De ejede et hus i Mogensgade, som de købte af skomagermester Anders Vinther for 180 rdl.

Fra sin tidlige ungdom har Gunhild Jørgensen været interesseret i politik og blev i 1936 medlem af K.U.s bestyrelse i Herning. Siden har hun været med i Det konservative Folkepartis organisatoriske arbejde samt været folketingskandidat 1947–1955 i Hornsletkredsen, i 1957 i Kjellerupkredsen og 1960–1970 i Grenåkredsen. Desuden har hun i en årrække været i hovedbestyrelsen for Folkeligt Oplysnings Forbund.

Før den endelige ophævelse af aktieselskabet Viborg Stiftstidende måtte et krav, som et stort firma i Skive havde, opfyldes. Man var derfor nødt til at sætte ejendommen Mathiasgade 34 til tvangsauktion. På grund af forskellige omstændigheder var en af de interesserede konservative støtter i Viborg, billedhugger Kaj W. Nielsen, nødt til at byde ejendommen hjem ved auktionen. Det blev således med ham og før omtalte Einar P. Foss, at Ivan og Gunhild Jørgensen måtte afslutte handelen om bogtrykkeriet. Det var en lidt indviklet affære. De måtte overtage ejendommen Mathiasgade 34, alt hvad aktieselskabet Viborg Stiftstidende ejede af maskiner, inventar og varelager i såvel Mathiasgade 34 som i Sct. Pedersstræde. Men endvidere måtte de forpligte sig til at udgive Viborg Stiftstidende fra 1. august 1955 »som hidtil og i overensstemmelse med den af Det konservative Folkeparti

Bogtrykker Gunhild Jørgensen, født i Allingaabro 25. november 1913 – indehaver af Viborg Stiftsbogtrykkeri siden 1. august 1955.

drevne politik«. Og bladet skulle fortsat trykkes i Herning, selv om Gunhild Jørgensen overtog redaktionen.

Om det sidste forhold var der oprettet en særlig kontrakt. Denne ønskede Gunhild Jørgensen ikke at forny længere end til 1958, hvorefter Agnus Sahl overtog redaktionen, indtil det sidste nummer af Viborg Stiftstidende udkom den 31. december 1962.

Gunhild Jørgensen har siden 1. november 1961 drevet det jubilerende firma alene. Hermed er det gamle Viborg Stiftsbogtrykkeri vendt tilbage til sin oprindelige status som privat bogtrykkeri med én ejer. Under Gunhild Jørgensens ledelse er der sket endog meget betydelige fremskridt. Som nævnt havde hun de faglige forudsætninger fra den uddannelse, som hendes far ønskede, hun skulle have. Men faglig dygtighed er i dag ikke tilstrækkeligt. Man må tillige have et udpræget forretningstalent. At Gunhild Jørgensen også har haft dette, fremgår af den kendsgerning, at hun alene har realiseret en stor del af de planer, som allerede aktieselskabet Viborg Stiftstidende satte deres lid til, men ikke formåede at gennemføre. I 1966 lod hun sine tanker omsætte i tegninger af en ny ejendom på Mathiasgade. 1. april 1967 begyndtes nedrivningen af den gamle ejendom. Alt var tilrettelagt, så virksomheden også i selve byggeperioden kunne fungere uafhængigt af byggeriet. Papirhandelen var midlertidig flyttet til forretningslokaler i Sct. Pedersstræde, og selve trykkeribygningerne blev ikke berørt af nedrivning og nybyggeri. I august 1968 kunne den nye bygning tages i brug. Flere forretninger virker som et butikscentrum i mindre stil. På førstesalen findes den nu stærkt udvidede papirhandel, og fra mellemetagen er der direkte adgang til trykkeriets kontorlokaler og bogbinderiafdeling. På anden sal er indrettet restaurationslokaler, indtil nu benyttet som diskotek – og i øverste etage har Gunhild Jørgensen indrettet sin privatlejlighed, rummelig og moderne. Fra store altaner er der, især mod syd, en storartet udsigt over byen og den nærmeste omegn.

Som det blandt andet vil fremgå af den bibliografi, der findes andet steds i dette skrift, har bogtrykkeriet i Gunhild Jørgensens tid løst betydelige opgaver. At de samtidig er løst, så de har vakt fagfolks og kenderes opmærksomhed, turde det vel være overflødigt at bemærke.

Bogtrykkeriet, der fejrer den ærværdige alder af 200 år, er således gennem de seneste 10 år nået frem til et stade, så både de ældste ejere af stiftsbogtrykkeriet og gamle F. V. Backhausen på jubilæumsdagen må kunne nikke anerkendende til den nuværende ejer.

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'F. V. Backhausen', written in a cursive style with a long horizontal flourish at the end.

I. J. N.

Thomas Lillelund,

Sogne-Præst for Marslev og Tilst Menigheder,
hans

Sende-Brev

til

hans forrige

Tilhørere

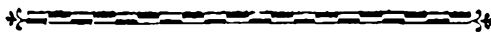
i Ulstrup og Gundested Sogne.

Disse til en ærbdig Berømmelse,

Hans nu værende Sognefolk til et gyldig Exempel,

begge til desto bequemere Brug

i Trykken udgivet.

Biborg, 1773.

trykt i det Kongelige privilegerede Bogtrykkerie
af C. S. Mangor.

Titelblad til Thomas Lillelunds Sende-Brev til hans forrige Tilhørere i Ulstrup og Gunde-
sted Sogne. Første side af den lille bog findes gengivet side 56. Titelbladet er typisk
for trykkeriets første år udelukkende med anvendelse af forskellige skriftstørrelser
til udsmykning.

Forsøg til en bibliografi – Et udvalg af skrifter trykt i Viborg Stiftsbogtrykkeri 1771-1944 og hos F. V. Backhausens Eftf. Viborg Stiftsbogtrykkeri 1944-1971

Formålet med denne bibliografi – rummende et udvalg af bøger, småtryk og periodiske publikationer, fremstillet gennem 200 år i Viborgs ældste bogtrykkeri og hos detses arvtager – er, foruden og i første række at meddele faktiske oplysninger til supplerung af de to foregående afsnit, at give et indtryk af, hvilke litterære genrer der har været repræsenteret i de to trykkeriers produktion, hvilke forfattere der har fået trykt deres arbejder her, og hvilke emner der har været behandlet i deres bøger etc.; bibliografien skulle dermed være et bidrag til såvel litterær- som lokalhistorien.

Intensiteten af bogarbejdet i de to trykkerier har – som det også vil fremgå af de foregående to afsnit – været stærkt svingende gennem de to hundrede år. Til belysning heraf skal anføres flg. tal på titler, medtaget i listen, fordelt på 50-år:

1772-1821	33
1822-1871	25
1872-1921	8
1922-1971	65
I alt 1772-1971	<u>131</u>

For tidsrummet 1772-1830 kendes – fra Det kgl. Biblioteks nedennævnte forarbejder til en Bibliografi over danske Provinstryk 1482-1830 – trykkeriets totale antal bogarbejder så nogenlunde; det andrager ca. 300. For samme periode er i bibliografien medtaget 44 numre eller 15 pct. Inden for tidsrummet 1772-1830 er højdepunkterne i øvrigt C. H. Mangors periode 1772-89 og P. S. Fønss' encherredømme 1797-1811, da der blev fremstillet henholdsvis ca. 65 og ca. 90 titler i trykkeriet. For perioderne efter 1830 kendes det totale antal bogarbejder *ikke*, men det ligger næppe væsentligt over det i bibliografien anførte. Vi kan dermed fastslå, at 200-års jubilæet fejres i en ny fremgangperiode for virksomheden, idet bibliografien alene for 10-året 1942-51 medtager 23 og for 20-året 1952-71 30 titler.

Bibliografien bygger på en gennemgang af flg. materiale: Det kgl. Biblioteks forarbejder til en Bibliografi over danske Provinstryk 1482-1830, ved dr. phil. Erik Dal og bibliotekar Grethe Larsen, som jeg takker for at have fået adgang til. – H. Ehrencron-Müller: Forfatterleksikon omfattende Danmark ... indtil 1814, bd. 1-12, 1924-35. – Samme: Supplement 1831-1840 til Bibliotheca Danica. 1948. – Th. H. Erslew: Almindeligt dansk Forfatterlexikon (til 1868), bd. 1-3 og supplement, bd. 1-3, 1843-58. – Dansk bog fortegnelse 1841 ff. – Henri Hansen: Litteratur om Viborg, 1948 med maskinskrrevne supplementer i Viborg Centralbibliotek. – Viborg Centralbiblioteks lokalsamling samt en udskrivning af Viborg-tryk i diverse bibliotekskataloger ved museumsinspektør Harald Ditzel og vicebibliotekar Lise Gad, for hvilken bistand jeg takker.

1772-76 DET KGL. PRIVILIGEREDE
BOGTRYKKERI ell. C. E. MANGOR

1. *Brinchmann, Andreas*: Den sande Juule-Glædes ulyksalige Foragtere. En Præken paa anden Juule-Dag 1771, 1772.

Forf. var 1761-72 hører ved Viborg latinskole og 1772-93 sognepræst i Bredsten i Vejle amt.

1a. *Iversen, Laurids*: Cantata, opført ved Viborg Latinske Skoles høitidelige Indvielse d. 14. Oct. 1772. Fol.

2. *Just, Iver Dam*: Grundig og fuldstændig Anviisning til Havevæsenet: I. om en Frugthave, II. om en Blomster-Have, III. om en Kiøkken-Have. 1772-74.

Forf. var 1771-88 sognepræst i Vammen-Lindum-Bigum ved Viborg, jfr. s. 54.

3. *Rothe, Caspar Peter*: Den danske Søe-Heldt, Vice-Admiral Peter Tordenskiolds Levnet og Bedrifter, med Kaabere. 2. oplag, forandret og forbedret. 1772-73. 1.-3. bd., 958 s.

1. udg. udkom i Kbh. 1747-50.

Forf. var 1758-84 by- og herredsfoged i Skive og fra 1761 tillige landsdommer i Nørrejylland, jfr. s. 51.

3a. *Rottbøll, Christian Michael*: Programma in solemnem inaugurationem scholae Viburgensis. 1772. Fol.

Nr. 1a og dette skrift er foranlediget af latinskolens endelige overtagelse af bygningen i St. Mogensgade, den nuværende kommunale administrationsbygning, hvor skolen havde til huse lige til 1926.

Iversen var kantor og lærer ved skolen i 34 år. - C. M. Rottbøll var fra 1766 sognepræst ved Trinitatis kirke i Kbh.,

blev 1767 dr. theol. og var 1770-80 biskop i Viborg. Han var en overordentlig energisk tilsynsførende med latinskolen, jfr. Carl E. Jørgensen: Viborg katedralskoles historie, 1960, s. 55 ff.

4. *Den Viborger Samler*: 1773-1839. Årgang 1-67. Fortsat som: *Viborg Stiftstidende*. 1839-1961. Årgang 67-189.

Jfr. s. 57 ff. og talrige andre steder i det foregående.

5. *Rottbøll, Christian Michael*: Den rette Betaling for Guds ubetalelige Velgierninger, forestillet paa Takke- og Bedefesten den 1. dec. 1773 for Søndre Sogns eller Sortebrødre Kirkes Menighed i Viborg. 1773, 112 s., jfr. s. 54.

6. *Stauning, Jørgen*: Korte Anmærkninger over enkelte Steder af det gamle og nye Testaments Boger, tagne af Østerlandenes, Grækernes og Romernes saavel som andre Folkcarthers Alderdomme og Skikke. Ålborg og Viborg 1773-74, 372 s.

1. del, 1. stk. trykt hos Holtzberg i Ålborg 1773, 1. del, 2.-3. stk. (s. 191-372) i Viborg 1774.

Forf. var 1765-75 res. kapellan ved Frue kirke i Århus og derefter sognepræst forskelligt steder, senest 1799-1814 i Stege.

7. *Den ældgamle Normand Christian Jacobsen Drakenbergs Levnets-Beskrivelse*. Tilligemed den [af Peter Ephr. Monrad] over ham holdte Liigprædiken og hans kobberstukne Portrait. 1774, 94 s. ill.

Udg. af C. E. Mangor, hovedsagelig efter manuskript af P. Mønster. Faksimiletryk, udg. af Sophus E. Johnsen, Århus, 1924; findes også i engelsk, hollandsk, svensk og tysk udg. - Jfr. s. 55.

8. *Stauning, Jørgen*: Kort Beskrivelse over Grønland. 1775.

Et udtog af Crantz's samt Hans og Poul Egedes beretninger fra Grønland.

1776-89 C. H. MANGOR

9. *Krüger, J. G.*: Drømme. Oversat af tydsk [af C. E. Mangor]. 1776, 578 s.

10. *Rottbøll, Christian Michael*: Tale i Anledning af Indføds-Retten, holden den 12. Febr. paa den Latinske Skole i Viborg. Hvortil er føiet det forudsendte Latinske Indbydelses-Skrift. 1776.

10a. *Hiersing, J.*: Schola Viburgensis alumnis suis nobilitata sive De claris Viburgensibus. 1777.

Indbydelsesskrift til eksamen i Viborg latinskole. Forf. var skolens rektor 1776-83.

11. *Krog, Andreas Christian*: Samlede Efterretninger om Viborg Bye i ældre og nyere Tider. 1779, 246 s.

Pagineret sammen med denne *Morten Støttrup*: Kort Udtog af de bekiendte Støttrupers Historie og de i Anledning af dem foraarsagede Uroeligheder. Uddragne af et Manuskript. 1779, 26 s.

Forf. var 1774-79 residerende kapellan ved Gråbrødre kirke i Viborg, fra sidstnævnte år præst i Norge.

12. *Mangor, C. E.*: Kort Underretning om Frugtsommeliges og Barselkoners Levemaade og Pleie. 1779.

2. oplag 1794 og 3. oplag 1830, begge i København.

13. *Beretning om de vidtbekiendte Molboers vise Gjeringer og tapre Bedrifter 177?*, 2. oplag forøget og forbedret 1780.

Begge oplag udkom anonyme og er nu forsvundne; C. E. Mangor har givet anledning til arbejdets fremkomst og er muligvis selv udgiver af det. - Er senere kommet i talrige udgaver og oplag.

14. *Grønlund, David*: Historisk Efterretning om de i Ribe By for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker. 1780.

Forf. var 1747-77 sognepræst ved St. Cathrine kirke i Ribe.

15. *Fortegnelse over afgang* sal. *Hr. Biskop Rottbølls* efterladte *Bogsamling*, som ved offentlig Auction bortsælges i Viborg Bispegaard den 28. Junii og følgende Dage 1781. 1781, 76 s.

1790-97 P. S. FØNSS M. FL.

16. *Baden, Gustav Ludvig*: Tab af Oldtidens Agt for Tingene ved Gjestligheds og Adels Indflydelse, som Aarsag til den Fritagelse fra personlig Møde ved Retten som Vidner, Kristian den Femtes Danske Lovs I B. I 3. K. 4. Art. giver den fornemme. Og denne Friheds lovpasende Anvendelse. Et juridisk Forsøg. 1792.

Forf. var byfoged i Lemvig og herredsfoged i Skodborg-Vandfuld herreder 1790-94.

17. *Just, Anton Frantz*: Digte. 1792.

Forf.s debut, jfr. s. 72.

18. *Blicher, Niels*: Topographie over Vium Præstekald. 1795, 299 s.

Uden trykkeriangivelse.

Genudg. med forord og noter af Søren Vasegaard, 1924.

Forf. var 1779-96 sognepræst i Vium-Lysgård syd for Viborg, derefter i Randlev-Bjergager syd for Århus.

1797–1811 P. S. FØNSS

19. *Just, A. F.*: Fortællinger. 1798–99. Bd. 1–2.

Jfr. s. 72.

20. *Just, Anton Frantz*: Nyeste Bondepraktika til Nytte for Landmænd og Agerdyrkere. 1798.

3. opl. Viborg, 1801. 4. opl. sst., 1803.

21. *Just, Anton Frantz*: Grundtegning af Europa og kort Beskrivelse over dens Lande. Viborg, 1800.

Tilsvarende blade med farvelagte, i træsnit af Viborg-guldsmeden, Thomas Pauli Harder, skårne kort, udkom over hele *Jordkloden* (1803), *Danmark* (1806) og *Norge* (1806).

22. *Just, Anton Frantz*: Haandbog for den læsende Ungdom. 1800.

Udkom i 13 opl., det sidste 1841. Jfr. s. 80.

23. *Just, Anton Frantz*: ABC for Begyndere. 1801.

Med træsnit af T. P. Harder.

24. *Aagaard, Knud*: Physisk Oeconomisk og topographisk Beskrivelse over Thy i Thisted Amt. 1802.

Forf. var 1799–1806 sognepræst i Skjoldborg i Thy, 1806–32 i Agerskov i Nordslesvig, provst 1829.

25. *Just, Anton Frantz*: Naturhistorie om Dyrene. Et Udtog til Nytte for Begyndere og Menigmand, med 107 Afbildninger paa Dyrene. 1802.

Træsnit af T. P. Harder. Udkom i 5 opl., det sidste 1834.

26. *Nørre-Jyllands Themis*: Et Tidsskrift. Udg. af Thomas Eichel Bartholin. 1805–06. Hft. 1–4, fortløbende pag.

Juridisk tidsskrift, udg. af Th. E. Bartholin (1755–1809), der var assessor i Viborg overret.

27. *Cramer, Chr.*: Arithmetica tyronica eller grundig Vejviisning practice at lære ald fornøden Huus- og Handels-Regning, fremsat ved en nye og fordeelagtig Læremaade. 16. Gang oplagt af Hans Chr. Cramer. 1806.

Forf. var klokker og underdegn ved domkirken i Århus 1741–64. Bogen udkom første gang i København 1735 og kom i 22 oplag, senest i København 1827. En ændret udg. kom i København 1840. Hans Chr. Cramer var en søn, der ligeledes var klokker og underdegn ved Århus domkirke og udgav en række oplag af faderens bog.

27a. *Schøler, N. P.*: Om Rugsædens Fordærvelse og Aarsagen dertil, samt Midler derimod. 1806. 29 s.

Forf. var 1797–1851 skolelærer og kirkesanger i Hammel ved Frijsenborg og var en kendt foregangsmand på landbrugsområdene.

28. *Bendix, Peter Chr.*: Kort Veiledning til at avle Kartofler i Thy-Lands Sandklitter. 1807.

Forf., der 1799–1833 var sognepræst i Vestervig-Agger i Thy og amtsprovst, var svigerfar til A. F. Just, jfr. s. 88.

29. *Årsskrift for Viborg katedralskole*. 1807–10, 1812, 1816–17, 1819–23, 1825–30, 1836–37, 1840–63, 1865–1939, 1941 ff.

Forud for disse indbydelsesskrifter 1753–54, 1769 og 1772 (1a, 3a), 1776 (10) og 1777. Særlige indbydelsesskrifter til reformationsfester 1817 og 1836.

ne med Jonge, en bits Ost-Vallie, og en Ost-Pærse ic., som alt for omtrent 3 Aar siden af nye er anskaffet, en Del Rids- og Kjørsesi, med meget andet mere, som her for Videtøstigheds Skyld ei kan anfæres; Thi ville Liebhaberne behøvelig bemeldte Liber indfinde sig, da Auctions-Conditionerne bliver de sædvanlige. Gruballegaard d. 6 Sept 1780.

Siden mit Bogtrykkeries Oprettelse fra 1773, til dette Aar 1780, ere hos mig trykte følgende, deels fremmed, deels eget Forlag, som als faaes her for høfvede Præter-

- No. 1. Admiral Tordenfiolds Levers Beskrivelse i 8vo, 3 Deele med Kobber og sammes Portrait paa Skrivpapir 2 Ndr. 1 Mk., indbundet i E. V. B. 15 Mk.
2. J. D. Justes grundige og fuldstændige Anvisning til Haverensener, hvorefter en Krugt og Blomster-Have best kan anlægges, samt Efterretning om de medicinske Urter, som enhver kan arse, og dithos seier 3 Kobberer, hvorefter de saa kaldede Juraerter og kenslige Enstue skal anlægges, 3 Deele i Octavo. 1 Ndr. 4 Mk. paa Trykpapir, og indbundet i E. V. Bind 2 Ndr.
3. Denslens Taler, oversat ved Hr. S. Middelboe, og indeholder den naturlige og aabenbarede Religions Ketsvar i Samtaler, paa Trykp. 2 Mk. 8 s. og i E. V. Bind 3 Mk. 8 s.
4. J. Staunings Aimagtsninger over enkelte Stæder i det gamle og nye Testaments Bøger, 2den Deel paa Trykp. 2 Mk. 8 s.
5. Kort Beskrivelse over Grønland, som indeholder Landets Beskaffenhed, J. skeis Skikke, Efterretning om Dyr, Kugle, Fiske, o. s. v. paa Trykpap. 2 Mk. 8 s., i E. V. B. 3 Mk. 8 s.
6. Efterretning om Dronning Charolines Mathildes Frue Didemoders uheldige Skiebne med Greven af Rissnissamark, paa Tryksav. 2 Mk. i E. V. 3 Mk.
7. J. G. Kthærs Dæmme, oversat af det Ledske, paa Trykp. 5 Mk. 8 s., og i E. V. B. 1 Ndr. 12 s.
8. Hr. Biskop Rottbells Prædiken paa den anordnede Bøvedag 1ste Decembris 1773, hestret paa Trykp. 1 Mk.
9. Tale holden d. 12 Februaril, da Indføds-Retten blev kellig holdet 1 Mk.
10. Samling af de Psalmer, som bruges ved Skriftemaal her i Viborg, tilfiget med den Døn, som opføres 6 s.

I september og oktober 1780 findes i Den Viborger Samler to fortegnelser på i alt 17 numre over skrifter trykt mellem 1773 og 1780 i Viborg. Fortegnelsen er ikke fuldstændig, men dækker formentlig de på lager værende bøger.

De ældre årgange med titlen: Program for ... eller: Indbydelsesskrift til ...

Fra 1879 trykt hos F. V. Backhausen, senere hos Jens Thomsen, dennes efterfølger og Bak Larsen & Co.

De ældste årsskrifter indeholder i reglen afhandlinger, artikler eller lign. af skolens rektorer og lærere.

1811–17 A. F. JUST

I denne periode bestod trykkeriets arbejde fortrinsvis i genoptryk af tidligere udsendte skrifter, mest Just' egne.

1817–25 A. F. JUST OG R. P. DONS

30. *Heegaard, Thomas Wissing*: O! Du bedravede 11te Juni, det er: Snapstingets Jerimiade for og af Klokker Heegaard. Den salige Credits Minde helliget. 1821, 8 s.

Forf. var 1809–29 klokker og kantor ved Viborg domkirke og udsendte 1824 digtsamlingen »Rimposen«.

31. *Catalog over afdøde Kammerherre Sehesteds Bøger* i forskellige Sprog og Videnskaber, samt over Musicalier for forskellige Instrumenter saa og nogle Landkort, som bortsælges ved Auction Torsdagen den 11te April og følgende Dage førstkommende. 1822, 84 s.

Kammerherre *Niels Sehested* (1756–1821) til Rydhave m. m. var 1789–1813 stiftamtmand i Viborg og ejede en betydelig bogsamling, jfr. Fra Viborg Amt, bd. 28, 1960, s. 190 f.

32. *Møller, Jens*: Prædikener og Lejlig-hedstaler. Eget forlag, 1822.

Forf. var 1821–63 sognepræst til Grinderslev-Grønning i Salling, provst, medlem af Viborg amtsråd og af stænderforsamlingen 1844 og 1846. Flittig skribent og én af sin tids fremtrædende gejstlige.

33. *Dorph, N. V.*: Rotvelsk Lexikon eller Ordbog i det saakaldte Kjeltringlatin, d. e. det hemmelige Sprog, som tales af de i Jylland omreisende Zigeunere eller Natmandsfolk. 1824.

N. V. Dorph var 1809–27 adjunkt og overlærer ved Viborg katedralskole, var 1829–33 rektor i Horsens og 1856 direktør for Det kgl. Teater. Han har besørget en række udgaver og oversættelser af klassikerne m. m.

34. *Blicher, St. St.*: Stormnatten den 3die og 4de Febr. 1825, et Dig. U. a. 16 s.

Var foranlediget af og omhandlede en stormflod, der nævnte nat ødelagde store dele af den slesvigske vestkyst, ligesom digtet solgtes til fordel for de vandlidte, jfr. St. St. Blicher: Samlede Skrifter. Udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, bd. 7. 1921, s. 156–66 og s. 256–57.

35. *Jørgensen, Stephan*: Marcus Tullius Cicero om Alderdommen. Efter den latinske Original. 1825.

Forf. var 1805–26 assessor i Lands-overretten for Nørrejylland i Viborg, etatsråd.

1825–39 R. P. DONS

36. *Blicher, St. St.*: Sneklokken. Nytaarsgave for 1826, U. a. 182 s.

Indeholder overvejende tidligere trykte digte, blandt dem Stormnatten, jfr. oven-

for, men også enkelte nye, jfr. St. St. Blicher: Samlede Skrifter, bd. 7, 1921, s. 196–205 og s. 260. – Stormnatten og Snekløkken er de eneste selvstændige arbejder, som Blicher, der i efteråret 1825 forlod Thorning for at blive præst i Spentrup, har fået trykt i Viborg. Han har dog i årene 1821–26 leveret en del indlæg og lejlighedsdigte til Den Viborger Samler, jfr. noterne til ovennævnte bind af Samlede Skrifter.

37. *Fjelstrup, Søren Aug.*: Forsøg til en Haandbog for den danske Landmand, indeholdende Koens, Faarets og Svinets hensigtsmæssige Behandling og Pleje. 1826.

Forf. var én af samtidens kendteste landmænd, 1809–59 ejer af Sindinggård ved Herning, landvæsenkommissær, etatsråd og m. m.

38. *Fortegnelse over endeel, Kammerraad A. F. Just tilhørende Bøger* [i forskellige Sprog og Videnskaber, hvori blandt nogle meget sjældne] saavel som alle Kammeraad Just's udgivne Skrifter [.....] tidig Forlagsret og den nuværende Beholdning af sam [.....] Begjæring af vedkommende Forligs- og Udlægshav [.....] bortsolgte ved Auction, som afholdes i Bogtrykkeriegaa[rden i] Viborg *Fredagen den 24de April 1829*, Formidd[ag] og følgende Dage (1829).

Efter et defekt eksemplar, jfr. i øvrigt s. 92.

39. *Kruse, Lauritz*: De danske Sofficierer og Dødsdansen. To originale Fortællinger. 1827.

Originaludg. Kbh. 1826.

Lauritz Kruse (1778–1839), der efter 1820 levede i Hamburg og Paris, var én af sin samtids mest produktive forfattere

af enhver art af dramatiske arbejder samt – og med større held – af fortællinger og romaner. Han har indlagt sig stor fortjeneste som oversætter af skønlitteratur til og fra fransk og tysk.

40. *Schjødt, Laurits*: Prædikener holdne i Viborg Domkirke. 1830–33. Bd. 1–3.

Forf. var 1827–43 sognepræst ved Viborg domkirke og stiftsprovst. Har udg. en række prædikensamlinger, der alle blev trykt i Viborg Stiftsbogtrykkeri.

41. *Bülow, F. von*: Bemærkninger Viborg Tugt- og Forbedrings-Huus samt Viborg Byes Arrester angaaende. Viborg, 1831. 67 s.

Forf. var 1818–36 herredsfoged og -skriver i Fjends-Nørlyng herreder med bopæl i Viborg.

42. *Møller, Jens*: Forsøg til en oeconomic-statistisk Beskrivelse over Danmarks geistlige Embeder. 1.–8. hft. Viborg og Kbh., 1835–44.

Første arbejde i sin art. Ang. forf. jfr. nr. 32. – 1. hft. behandler Viborg stift.

43. *Tidende for Forhandlingerne ved Provindsialstænderne for Nørrejylland*, 1836–48. 7 bd.

Dækker stændermøderne 1836, 1838, 1840, 1842, 1844, 1846 og 1848, jfr. s. 94.

44. *Wulff, Hans [Andr.]*: Oversigt over de Skatter, Byrder og Paalæg, der ere udredte af Kjøbstædbeboerne og Landmænd paa det frie og ufrie Hartkorn i Nørrejylland For Aaret 1834. 1837. Fol.

H. A. Wulff (1764–1850) var én i samtiden kendt landmand og politiker. Han ejede V. Nebel mølle og var bl. a. stænderdeputeret 1836–44.

1839–75 H. WISSING

45. *Carstens, Fr. Carl*: Bemærkninger over Alheden og dens Colonier. 1839, 137 s.

Forf. var 1832–45 sognepræst til Frederiks-Karup på Alheden.

Til bogen udgav amtsforvalter i Viborg og forvalter for kolonierne på Alheden N. C. Morville s. a. 16 sider med berigtigelser, til hvilke Carstens igen s. a. udsendte 16 s. bemærkninger, til hvilke Morville atter udsendte et svar s. a.

46. *Funch, J. C. W.*: Syv Aar i Nord-Grønland. 1840.

Forf. var 1829–37 missionær i Grønland og 1838–49 sognepræst til Tostrup-Roum nord for Viborg.

47. *Dirckinck-Holmfeld, Constant friherre*. Bemærkninger til Udkastet til en ny Anordning angaaende Trykkefriheden. 1844, 42 s.

Forf. var tyskfødt, han var amtsskriver med titel af amtmænd i Lauenburg 1829–40 og blev 1840 dr. jur. Levede siden som fri forf. og udfoldede et omfattende politisk og statsretsligt forfatterskab.

48. *Schjødte, Laurits*: Efterladte Prædikener. Med Forfatterens Portrait. 1844.

Jfr. nr. 40.

49. *Hindberg, E. G. A.*: Opbyggelsesbog i Fængsler, indeholdende Taler ved Confirmation og Communion-Handlinger i Viborg Tugthus. 1845, 48 s.

Forf. var 1839–47 res. kapellan ved Viborg domkirke samt præst ved tugthuset og hospitalet i Viborg og 1847–64 sognepræst ved Søndre sogns kirke samt stadig præst ved tugthuset.

50. *Ursin, M. R.*: Stiftsstadens Viborg.

En topographisk, historisk og statistisk Beskrivelse med tilhørende Grundtegn. Kbh. Reitzel, 1849, 325 s.

Forf. var fra 1833 sognepræst ved Søndre sogns kirke og 1843–55 ved domkirken i Viborg samt stiftsprovst. – Hans bog er et af de betydeligste arbejder i ældre dansk topografisk litteratur.

51. *Beretning om Kreditforeningen af jyske Landejendomsbesiddere* i det 1. regnskabsaar fra 1. December 1851–31. Marts 19–. Aflagt af Direktionen til Repræsentantskabet. 1852– .

Skiftende titler. – Foreningens navn fra 1971: Jyllands Kreditforening.

Kreditforeningen har fra den første dag været og er stadig én af bogtrykkeriets største kunder.

52. *Wolle, Emil*: Kortfattet dansk Grammatik, indrettet til Brug saavel for lærde Skoler som for Borger- og Almueskoler. 1853.

2. oplag 1857, 3. oplag 1861 og 4. oplag 1865, de to første trykt i Viborg, det sidste i Kbh.

Forf. blev 1843 adjunkt og var 1861–70 overlærer ved Viborg katedralskole, jfr. s. 110.

53. *Laub, [Otto] og [E. G. A.] Hindberg*: Ved Indvielsen af Viborg Fængselskirke den 18de December 1864. [1865]. 24 s.

Prædikener holdt ved indvielsen.

O. Laub var biskop i Viborg 1854–78, ang. E. G. A. Hindberg se nr. 49.

54. *Ligningen over Formue og Leilighed i Viborg* for Aaret 1865– . 1865–.

1865–74 og 1878–82 trykt i Viborg Stiftsbogtrykkeri.

—————◆◆◆◆◆—————

Digte
af
Anton Franz Just
til
Strandet

—————

A. C. Seehusen fecit.

En af de kønneste og usædvanligste forsider på et Viborg-tryk, nemlig A. F. Justs digte fra 1792. Kobberstikket er udført af Johan Christoph Seehusen (1762–1824), der ligeledes har udført et stik til Justs »Nyttaarsgave for Damer« fra samme år.

55. *Morville, Georg*: Om Træplantning i Hederne. 1866.

Forf. (1817–1904) var fra 1852 overretsprokurator og fra 1876 justitssekretær ved overretten i Viborg. Han var én af hedesagens foregangsmænd og medstifter af Det danske Hedeselskab i 1866.

56. *Årsberetning om Viborg Amts landøkonomiske Forenings Virksomhed* i 1871–82. 1872–83.

1883 ff. trykt i F. V. Backhausens Bogtrykkeri.

57. *Feddersen, Arthur*: Viborg og Omegn, en kortfattet Fører for Fremmede. Niels Christensens Forlag. 1872, 16 s. kort.

Forf. var 1861–85 adjunkt ved Viborg katedralskole, sen. bl. a. konsulent for Dansk Fiskeriforening; én af vore mest fremtrædende fiskerikyndige.

1875–1909 S. H. ANGELO

58. *Hundrup, F. E.*: Lærerstaden ved Viborg Katedralskole efter trykte og haandskrevne Kilder. Viborg, 1875. 132 s.

Forf. var 1844–66 overlærer ved Roskilde katedralskole; har udg. en lang række værker med biografiske oplysninger om lærerstaden ved en række af landets latinskoler.

59. *Den trettende almindelige danske Landmandsforsamling i Viborg d. 29. Juni til 3. Juli 1875*. Beretning om Forhandlingerne, Foredragene, Udstillingerne m. m., som Erindringsord til Landmandsforsamlingens Medlemmer samlet og aftrykt af Landmandsforsamlingens Sekretær. 1877. 420 s.

60. *Regulativ og Reglementer m. m. for Viborg Fattiggæard*. [1885]. 17 s.

61. *Katalog over Viborg Amts Industri- og Landbrugsudstilling i Viborg 1887*. [1887]. 46 s. kort.

Kort over udstillingsterrænet på omslagets bagside.

62. *Fundatsmæssige Bestemmelser for Legater og Stiftelser*, hvis Kapitaler administreres af Viborg Byraad. 1894. 36 s. Tillæg. 1907. 36 s.

63. *Smith, Martin*: Ved Cathinka Aalkjær, Marie Jensen og Vilh. Aalkjærs Jordefærd d. 11 Jan. 1897. 1897. 8 s.

Forf. var 1892–1926 sognepræst ved Søndre sogns kirke i Viborg.

64. (*Christensen, Niels*): 1878–1902. Viborg Skydeselskab gennem 25 Aar. 1902. 48 s.

1909–18 A. OVESEN

Fra denne periode kendes ingen tryk.

1918–44

A/S VIBORG STIFTSTIDENDE

65. *Videbech, Poul*: Dansk røde Kors. Foredrag holdt paa Viborg tekniske Skole ved Afslutningsfesten den 6. Maj 1923. 1923. 16 s.

Forf. var 1908–25 overlæge ved Viborg garnisonssygehus og 1922 grundlægger af Dansk Røde Kors' Folkekuranstalt i Hald ved Viborg.

66. *Jeppesen, Niels*: Aftensangbog fra 25 Aar ved Viborg Katedralskole. [1940]. 32 s.

Stiftsstadēn

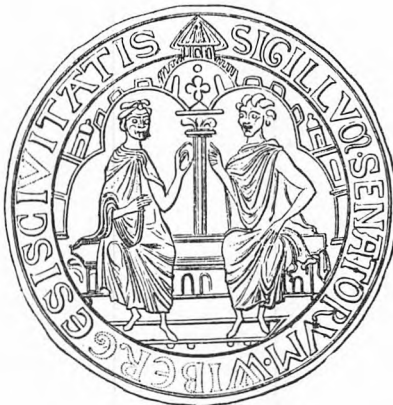

En topographisk, historisk og statistisk Beskrivelse
 med tilhørende Grundtegning

ved

M. N. Ursin.

Kjøbenhavn, hos Universitetsboghandler C. A. Reigel.

Trykt i Viborg Stiftsbogtrykkerie
1849.

10. dec. 1849 indrykker boghdl. P. C. Kabell en annonce, der forkynder, at fra pressen i Viborg er udkommen »Stiftsstadēn v. M. N. Ursin. Pris »overalt i Danmark« hefter 3 rbd. 24. dec. bringer bogtr. Wissing en kritisk anmeldelse fra Berl. Tid., der »ere overbeviste om at dette Værk snart vil indtage en høi Plads i Litteratorers Agtelse«.

Lejlighedssange.

Forf. var fra 1915 adjunkt, 1929–50 lektor ved Viborg katedralskole og mangeårig medarbejder ved Viborg Stiftstidende, jfr. s. 139 f.

67. *Nielsen, M. K.*: Viborg Stiftstidende. Avis gennem 168 Aar. 1940. [24 s.].

Udg i anledning af 500-året for opfindelsen af bogtrykkerkunsten.

Forf. var redaktør af »Viborg Stiftstidende« 1940–55.

68. *Friis, Niels*: Militærmusikken. Blade af dens Historie. Minder om dens Mænd. 1941. 49 s. ill.

Særtryk af Viborg Stiftstidende.

Forf. er organist-uddannet og redaktør ved »Berlingske Tidende«.

69. *Jeppesen, Niels*: Nogle Julesange. Schous Boghandels Forl., 1941. 32 s.

1944–55 F. V. BACKHAUSENS EFTF., VIBORG STIFTSBOGTRYKKERI

70. *Fra Viborg Amt*. Årbog udg. af Historisk samfund for Viborg Amt. 1944–46, 1948–62, 1964–65, 1967, 1969–70. Bd. 13–35.

Årbogen begyndte at udkomme i 1929. – Redaktører: 1944–48: M. E. Gulddal og Kr. Pedersen, 1949: M. E. Gulddal og Johan Hvidtfeldt, 1950–54: M. E. Gulddal, Johan Hvidtfeldt og Henning Paulsen, 1955: M. E. Gulddal og Henning Paulsen, 1956: M. E. Gulddal, O. Løye og Henning Paulsen, 1957: O. Løye og Henning Høirup, 1958–62: Aage Bonde, Henning Høirup og O. Løye, 1964–67: Aage Bonde, Jens Holmgaard og O. Løye, 1969: E. Levin Nielsen og 1970:

Hans H. Worsøe, Aage Bonde og Jens Holmgaard.

Bd. 34, 1969 foreligger også under titlen: *Middelalderstudier. Bidrag 1* (til Viborgegnens topografi og historie). Udg. af Viborg Stiftsmuseum, 1970.

71. *Munk, N. P. J.*: Viborgegnens Kirker. Nørlyng Herred. Viborg Stiftstidendes forlag, [1945]. 53 s.

Særtryk af artikler i »Viborg Stiftstidende«.

Forf. er overofficiant i Viborg, historisk skribent

72. *Ballund Jensen, H.*: Halvtreds Udflugter i Viborgs Omegn. Med mange Illustrationer og Kort. Udg. af Turistforeningen for Viborg og Omegn. 1946. 244 s. ill.

72a. *Ballund Jensen, H.*: Anton Frantz Just. En gammel Viborg-Forfatter og -Redaktør, 1766–1829. Særtryk af Viborg Stiftstidende. 1946. 24 s.

Foredrag holdt i Biblioteksforeningen for Viborg og Omegn den 17. jan. 1946. Trykt i 225 eksemplarer.

Forf. er fhv. sparekassebogholder i Viborg, lokalhistorisk skribent.

73. *Lassen, Signe og Peter Skovgaard* (*Udg.*): Ellens Versebog. Med Tegninger af Joakim Skovgaard. P. Skovgaards forlag. 1946. 68 s. ill.

74. *Lauritsen, Emil A. V. og K. V. Andersen* (*Red.*): Viborgkredsens konservative Ungdomsforening. K. U. 1921–2. – September – 1946. Viborg, 1946. 63 s. ill.

75. *Beretning om Skovgaard-Museet i Viborg* 1947/48 – 1948/50, 1960/61 – 1962/66. 1948–66. 4 bd., ill.

Også 1937/38, 1943/44. – I de mellem-liggende år uds. duplikeret, jfr. nr. 106.

Omslagstitel: Fra Skovgaard-Museet.

76. *Steinrud, J.*: Om at sige Gud Tak. Prædiken ved Radiotransmission af Højmessen i Viborg Domkirke Søndag den 7. Septbr. 1947. [1947]. [6 s.].

Forf. var 1951–54 residerende kapellan ved Viborg domkirke, derefter sognepræst i Nyborg.

77. *Ditzel, Harald*: Aperitif og hors d'oeuvre. 1948. 58 s. ill.

Trykt i 300 (nummererede) eks., hvoraf 200 kom i handelen.

Forf. er museumsinspektør ved Skovgaard-Museet, Viborg.

78. *Hansen, Henri*: Litteratur om Viborg. Udg. af Viborg byhistoriske Arkiv. 1948. 99 s. (Viborg byhistoriske Arkiv. Publikation, 1).

Forf. var 1917–67 overbibliotekar ved Viborg Centralbibliotek.

79. *Jeppesen, Niels*: Muld og Mennesker. Digte. [Eget forlag], 1948. 46[2] s.

80. *Viborg hilser sine soldater* [1948] 36 s. ill.

Velkomsthilsner fra borgmester Egon Lauritzen og oberst P. A. Mathiassen. H. Ballund Jensen: Viborg som Købstad. Viborg som Garnisonsby. Viborg som Turistby.

81. *Ballund Jensen, H.*: Træk af Forlystelseslivet i Viborg 1800–1850. Særlig af »Viborg Stiftstidende«. 1949. 29 s. ill.

Trykt i 200 eksemplarer.

82. *Jeppesen, Niels*: Danske Toner og Minderuner fra 40 Aar. Tegninger af Johannes Bæch. Eget forlag. 1949. 95. s. ill.

83. *Bo rigtigt. Afholdshotellet i Viborg* 13.–16. Oktober 1950. [1950]. 30 s. ill.

Iflg. omslaget arrangeret af Dansk Kvindesamfund og Kunstnergildet »Sct. Kjeld«, Viborg.

84. *Ditzel, Harald*: Vaase-Vise. Ill. af Sv. E. Ihle. 1950. 8 s. ill.

Trykt i 63 eksemplarer og udsendt til venner i anledning af nytåret 1951.

85. *Lindberg Nielsen, Carl*: Sct. Kjeld af Viborg. [1950]. 18 s. ill.

Udg. af Kunstnergildet Sct. Kjeld i 800-året for Sct. Kjeld af Viborgs død 27.9.1150. Trykt i anledning af Kunstnersammenslutningen Sct. Kjelds første udstilling i jubilæumsugen 9.–16. juli 1950 og udsendt i 300 nummererede eksemplarer.

Forf. var 1942–51 arkiv. v. Landsarkivet, Viborg, sen. landsarkivar i Odense.

86. *Venskabsbyernes kunst*. Arrangeret af Viborg Kunstforening i samarbejde med Viborg byråd, Turistforeningen for Viborg og Omegn, Borgå museiforening, Borgå, Hamar kunstforening, Hamar og Kunstforeningen »Ama«, Lund på Viborg rådhus. I anledning af Viborg bys jubilæer juli 1950. [1950]. 33 s. + 12 plancher.

87. *Viborg by fra middelalder til nutid*. Udstillingen 9.–16. juli 1950. Viborgs gamle rådhus. [1950]. 55 s. ill.

Kataloget trykt i 1000 nummererede eksemplarer.

88. *Ditzel, Harald*: Fire Digte til Paa-ske. Tegninger af Sv. E. Ihle. 1951. 11 s. ill.

Udsendt til venner påsken 1951. Trykt i 63 eksemplarer.

89. *Jensen, Sigurd*. Kreditforeningen af jydsk Landejendomsbesiddere 1851–1951. Festskrift i Anledning af Foreningens 100 Aars Jubilæum. 1951. 224 s. ill.
Omslag og tegninger af Mads Stage. – Forf. er dr. phil. og stadsarkivar ved Kbh.s kommune. – Formentlig den smukkeste bog, der er fremstillet i de to bogtrykkerier.
90. *Marstrand, Vilhelm*: Asmildstenen. Kbh. og Viborg. 1951. 24 s. ill.
Særtryk af Viborg Stiftstidende 17. og 19.–20. febr. 1951 med 3 tillæg.
91. *Sparekassen i Skals*. Festskrift udsendt i Anledning af Sparekassens 75 års jubilæum. 1876 – 3. december – 1951. 1951. 118 s. ill.
Tekst af F. Elle Jensen, Frode Klavsen og Anders Giversen. Tegninger af Sv. E. Ihle.
92. *Blicher, St. St.*: Kjeltringliv. Med et Forord om de jydsk Zigeunere af Niels Th. Mortensen. Ill. af Sv. E. Ihle. 1952. 50 s. ill.
Udg. af og trykt hos F. V. Backhausens Eftf. i anledning af firmaets 75 års jubilæum 30. okt. 1952. Efterskrift om firmaets historie af Henning Paulsen.
93. *Femte Ingeniør Kompagni*. Aargang 1951. 16. maj 1951 til 25. april 1952. 1952. 132 s. ill.
94. *Ulstrup, Orla (Red.)*: Viborg KFUM. Et festskrift i anledning af foreningens 50 års jubilæum den 21. november 1952. 1952. 56 s. ill.
95. *Ditzel, Harald*: Preislers Hotel, Viborg, Danmark. [1953]. 16 s. ill.
Tegninger af Sv. E. Ihle.
- 1955–1961 VIBORG STIFTSBOG-TRYKKERI, F. V. BACKHAUSENS EFTF., v. Ivan og Gunhild Jørgensen
96. *Ditzel, Harald*: Den gamle historie. 11 træsnit. 1956. 23 s. ill.
Trykt i 111 nummererede og signerede eksemplarer.
97. *Ditzel, Harald*: Om pap. Ill. af Sv. E. Ihle. 1956. 17 s. ill.
Udg. af A/S Smiths Papfabrik, Bruunshåb og trykt på »Dysoplan« i 250 nummererede eksemplarer.
98. *Philipsen, Aage*: A. Philipsen & Co., Viborg 6. februar 1906. A. Philipsen Akts., Viborg 1. April 1950. Philipsen & Hall A/S, Viborg 1. maj 1952. 1956. 60 s. ill.
Udg. i anledning af 50-året for fabrikant Aage Philipsens etablering. – Omslagstegning af Sv. E. Ihle.
99. *Ditzel, Harald*: Pap Pyt i Pande. Ny-Clasonsborg – Bruunshaab. 1807 – 13. februar – 1957. Ill. af Sv. E. Ihle. 1957. 103 s. ill.
Udg. af A/S J. Smiths Papfabrik, Bruunshåb 13. febr. 1957. Trykt i 350 nummererede eksemplarer.
100. *Jeppesen, Niels*: Bondeliv og Bibelbog. Digte fra 50 Aar. 1957. 42 s.
101. *Prange, Knud*: Heraldisk nøgle til Nyt dansk Adelslexikon. Udg. af Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie og Dansk historisk Fællesforening. 1959, 271 s. ill.
Litteraturhenvisninger.
102. *Jørgensen, Carl E.*: Viborg katedralskoles historie. Udg. af Historisk Samfund for Viborg Amt. 1960. 174 s. ill.
Særtryk af Fra Viborg Amt 1959–60.

Mødet, der maatte holdes i fri Luft foran Raadhuset. Talerne holdtes fra dettes Altan.

Bestyrelsen og Repræsentantskabet foreslog her, at Statutternes § 79 skulde forandres saaledes, at det Antal af 30 Stemmer, som fordredes til at tage Beslutning paa en Generalforsamling, ændredes til 200 i saadanne Tilfælde, hvor der var Tale om at forkaste en af Bestyrelsen og Repræsentantskabet tagen Beslutning, idet denne, hvis et saadant Stemmetal ikke kunde afgives, skulde betragtes som vedtaget, uden at der behøvedes nogen ny Generalforsamling. Dette Forslag blev imidlertid nedstemt med stort Flertal, og Generalforsamlingen fik i det hele taget et noget uroligt Forløb, saaledes at den i de følgende Aar almindeligt omtaltes som »Fredericiaslaget«. Venstre opfattede det skete som en Sejr for Demokratiet, medens Bestyrelsens Uro over Udviklingen naturligvis øgedes yderligere.

Det er forstaaeligt, at Direktør Fasting, hvis Helbred ikke mere var godt, ønskede at trække sig tilbage, hvilket skete med Udgangen af 1886. Han havde da været knyttet til Foreningen i godt 23 Aar. Fasting

120

En side fra Kreditforeningen af jyske Landejendomsbesiddere 1851-1951. Festskrift i Anledning af Foreningens 100 Aars Jubilæum 1951.

- 1961–1971 VIBORG STIFTSBOG-TRYKKERI, F. V. BACKHAUSENS EFTF. v. Gunhild Jørgensen
103. *Gulddal, M. E.*: Steen Steensen Blicher og E Bindstouw. Ill. af Sv. E. Ihle. Lysegård, E Bindstouw, 1961. 24 s. ill.
2. oplag 1963, 3. oplag 1968.
104. *Jørgensen, Gunhild*: Mosaik. Rejse i fremmede verdener. 1962. 16 s. ill.
Privattryk af trykkeriets indehaver i anledning af julen 1962, trykt i 300 nummererede eksemplarer.
105. *Skovgaard-Museet. Katalog over udstillede arbejder*. 1.–2. ophængning 1962. [1962]. 56 s. ill.
106. *Skovgaard, Joakim*: Minder fra barndom og ungdom. Udg. af Henning Høirup. Viborg, Skovgaard-Museet, 1962. 71 s. ill.
Særtryk af Fra Skovgaard-Museet 1962, jfr. nr. 75.
107. *Spreckelsen, Otto von*: Viborg bys gadenavne. Udg. af Viborg byhistoriske Arkiv. 1962. 48 s. ill. (Viborg byhistoriske Arkiv. Publikation, 4).
Litteraturhenvisninger.
108. *Østre skole, Viborg*. 1887 – 23. august – 1962. En mosaik ved Aage Bonde og Harald Ditzel. 1962. 96 s. ill.
109. *Romansk Stenbuggerkunst i Viborg amts kirker*. Foto: Keld Helmer-Petersen. Tekst: Harald Ditzel. Historisk Samfund for Viborg Amt, 1963. 17 s., 88 plancher, register.
2. oplag 1966.
110. *Jørgensen, Gunhild*: Drømmenætter. Med tegninger af Sv. E. Ihle. 1963. [16] s. ill.
Privattryk i anledning af julen 1963, trykt i 300 nummererede eksemplarer.
111. *Jørgensen, Gunhild*: Fred og krig. Med tegninger af H. Ditzel. 1964. [16] s. ill.
Privattryk i anledning af julen 1964, trykt i 300 nummererede eksemplarer.
112. *Silkeborg Lens Jordebog* 1586. Udg. af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. Ved Poul Rasmussen. Under tilsyn af Knud Prange. (Lensregnskaber og Lensjordebøger). 13 + 168 s. 1964. (Dansk Videnskabs Forlag).
113. *Jørgensen, Gunhild*: Lokrum ved Adria. Med træsnit af Erland Knudsen Madsen. 1965. 17 upag. s. ill.
Privattryk i anledning af julen 1965, trykt i 300 nummererede eksemplarer.
114. *Billeder af Viborg amts forhistorie*. Tekst: Marianne Bro-Jørgensen. Billeder: Hans Helmer Kristensen. Historisk Samfund for Viborg Amt, 1966. 159 s. ill.
115. *Jyllands brevliste*. Landsarkivet for Nørrejylland 1891–1966. Udg. af Landsarkivet for Nørrejylland. 1966. 167 s. ill.
Tekst af P. G. Ørberg, Helle Linde, Poul Rasmussen, Knud Prange og Jens Holmgaard. Typografisk tilrettelægning ved Ib Simonsen.
116. *Jørgensen, Gunhild*: Værn og forhindring. Tegninger af Sv. E. Ihle. 1966. 16 s. ill.
Privattryk i anledning af julen 1966, trykt i 300 nummererede eksemplarer.
117. *Viborg landstings skøde- og pantebog*. 1624–37. Udg. af Udvalget for ud-

givelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. Ved Jens Holmgaard. Under tilsyn af C. Rise Hansen. Kbh.. I kommission hos Dansk Videnskabs Forlag, 1966-70. - 1645-52. Udg. af Landbohistorisk Selskab. Ved Poul Rasmussen. Under tilsyn af C. Rise Hansen. 1969-70. Hft. 1-3.

118. *Friis, Oluf*: Johs. V. Jensen og Viborg. Latinskoleårene 1890-93. Centralbiblioteket for Viborg amt. 1967. 31 s. ill. Trykt i 400 eksemplarer, hvoraf 200 nummererede. - Udg. i anledning af centralbibliotekets 50 års jubilæum 1. nov. 1967.

Forf. dr. phil. n.e. og professor i nordisk litteratur 1957-64 ved Kbh.s universitet.

119. *Jørgensen, Gunhild*: Bægeret. Tegninger af Sv. E. Ihle. 1967. 14 s. ill.

Privattryk i anledning af julen 1967, trykt i 300 nummererede eksemplarer.

120. *P. C. Skovgaard Udstilling* i 150 året for kunstnerens fødsel. 4. april - 4. september [1967], Skovgaard Museet i Viborg. Skovgaard Museets Forlag. 1967. 56 s. ill.

Katalogtekst og redaktion: H. Ditzel. Forord af H. G. Skovgaard.

121. *Ørberg, Paul G.*: Landsarkivet for Nørrejylland. *Fortid i skrift*. Vejledning til arkivets udstilling. 1967. 48 s. ill.

Forf. fra 1962 arkivar ved Landsarkivet, Viborg.

122. *Jørgensen, Gunhild*: Heksen. En naiv fortælling. Ill. af Sv. E. Ihle. 1968. 16 upag. s. ill.

Privattryk i anledning af julen 1968, trykt i 300 nummererede eksemplarer.

123. *Ehlers Olsen, Henning*: Indre Mission i Viborg gennem 100 år. I anledning af 50 års jubilæet for Hans Tausens Hus den 13. juni 1969. [1969]. 155 s. ill.

Forf. 1958-70 adjunkt ved Viborg katedralskole, derefter rektor ved Rønde Kursus.

124. *Holmgaard, Jens*: Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens dagbog 1786-1797. Udg. af Landbohistorisk Selskab i samarbejde med Historisk Samfund for Viborg Amt: Under tilsyn af Poul Rasmussen. Kbh. Landbohistorisk Selskab. 1969. 188 s. 2 plancher.

Forf. fra 1963 landsarkivar i Viborg.

125. *Jørgensen, Gunhild*: Hemmeligheden. Ill. af Sv. E. Ihle. 1969. 12 upag. s. ill.

Privattryk i anledning af julen 1969, trykt i 300 nummererede eksemplarer.

126. *Jørgensen, Gunhild*: Træet. Ill. af Sv. E. Ihle. 1970. 12 upag. s. ill.

Privattryk i anledning af julen 1970, trykt i 325 nummererede eksemplarer.

127. *Et uddrag af Viborg Stiftsbogtrykkeris tohundredårige historie 1771-1971 samt beretning om bogtrykkerier i Viborg fra reformationstiden indtil 1745*. Udg. i anledning af 200 års jubilæet 17. juli 1971. 1971. 208 s. ill.

Peter Seeberg: Forord. Aage Bonde: De ældste Viborgbogtrykkere. Fra 1528 til 1745. Hans H. Worsøe: Fra grundlæggelsen 1771 til 1839. Harald Ditzel: Fra Wissings periode 1839 til 1971. Aage Bonde: Et udvalg af skrifter trykt i Viborg Stiftsbogtrykkeri 1771-1944 og hos F. V. Backhausens Eft., Viborg Stiftsbogtrykkeri 1944-71. Forsøg til en bibliografi. Noter og henvisninger. Register.

Noter og henvisninger

De første Viborgbogtrykkere fra 1528 til 1745

LA, Viborg: Landsarkivet, Viborg.
RA: Rigsarkivet, København.

S. 7–16. *Den ældste danske bogtrykkerkunst og Hans Vingaard*: Lauritz Nielsen: Dansk Bibliografi 1482–1550, 1916.

S. 10. *Hans Vingaards privilegium af 23.2.1529*: Kr. Erslev og W. Møllerup: Kong Frederik den Førstes danske Registranter, 1879 s. 199.

S. 14. *Citatet*: Lauritz Nielsen, anf. arb. s. XXXV.

S. 16. *Viborg-salmesamlingen*: Betegnelsen fra J. Oskar Andersens artikel om Jørgen Jensen Sadolin i Dansk biografisk Leksikon, bd. 20, 1941, s. 482. *Citatet af P. Severinsen*: Forf.s arbejde, Viborg Domkirke med Stad og Stift i 800 Aar, 1932, s. 352, jfr. også samme forf.: Hvorledes Reformationen indførtes i Danmark, 1936, s. 94 ff.

S. 18–19. *Benedichts privilegium, Vedels og Skønnings bogtrykkerier*: Emanuel Sejr: Aarhus Stiftsbogtrykkerie, 1937, s. 17–27.

S. 19. *Ranchs og Arctanders værker*: H. Ehrencron-Müller: Forfatterleksikon omfattende Danmark ... indtil 1814, bd. 1–12, 1924–35, anf. opslag. *Ligprædikener*:

Henri Hansen: Litteratur om Viborg, 1948, s. 59 ff.

S. 22. *Worm, Reenberg, Tychonius*: H. Ehrencron-Müller, anf. arb.

S. 23. *Biskop H. Gerner på landemodet 1695 og 1698*: LA, Viborg. C2–305, jfr. Kirkehistoriske Samlinger, 4. rk. 3. bd., 1893–95, s. 122 og 131. *Anders Wendelboe*: Emanuel Sejr, anf. arb. s. 28 f.

S. 24. *A. M. Møller og D. Paulis bevilinger*: RA, Danske kancelli, Jyske registre 1737 nr. 43 og Jyske tegnelse 1737 nr. 87.

S. 26–28. *Skiftet efter Møller*: LA, Viborg, Nørlyng herreds gejstlige skifteprotokol 1732–67, fol. 96. *Boghdl. Daniel Paulli*: Dansk biografisk Leksikon, bd. 18, 1940, s. 26 f. Hugo Matthiessen: Snapstinget, 1936, s. 40. *Møller og Pauli's arbejder*, jfr. Det kgl. Biblioteks forarbejder til en Bibliografi over danske provinstryk 1482–1830, ved dr. phil. Erik Dal og bibliotekar Grethe Larsen, som jeg har kunnet udnytte. Citaterne om Tychonius' ligprædiken *over Trellund*: R. Paulli i Dansk biografisk Leksikon, bd. 24, 1943, s. 422.

S. 28–30. *Det afbildede blad* findes i LA, Viborg. *Johan Grüning*: H. Elmenron-Müller, anf. værk, bd. 3, 1926, s. 289. *Skiftet efter A. M. Møller*, jfr. ovenfor s. 26–28 og LA, Viborg, Viborg skifteprotokol 1726–42, fol. 92.

S. 30. *Nicolaus Møller*: Dansk biografisk Leksikon, bd. 16, 1939, s. 424 f. *Johns Hartmann*: RA, Jyske registre 1741 nr. 249.

S. 34. *Johan P. Holtzberg*: RA, Jyske registre 1743 nr. 268, Emanuel Sejrs: Aalborg Stiftsbogtrykkeri 1743–1943, s. 15 ff. Anders Petersen: Sjællands Stifts Degnehistorie 1899, s. 29 og Det kgl. Biblioteks forarbejder til en Bibliografi over danske Provinstryk 1482–1830, jfr. ovenfor s. 26–28.

I *M. R. Ursin*: *Stiftsstaden Viborg*, 1849, s. 207 anføres, at »det første, som dernæst (dvs. efter Hans Vingaard) vides her trykt, er Viborg Vognmandslaugs Artikler af 1701 hos Pauli og Møller«. Umiddelbart efter oplyses, helt korrekt, at Møller og Pauli fik privilegium til at anlægge et trykkeri i Nørrejylland 22/2 1737, men Ursin har helt overset uoverensstemmelsen. Da oplysningen er gået videre i den form, at der allerede 1701 har været et bogtrykkeri i Viborg, bør fastslås, at Viborg vognmandslaugs artikler, der findes i en afskrift i et bind vedr. vognmandslauget 1717–57 i LA, Viborg, Lav 33–35, sandsynligvis ikke er trykt; i hvert fald findes de ikke i Det kgl. Bibliotek.

Fra grundlæggelsen til 1839

Foruden arkivalisk materiale har følgende trykte værker udgjort en hovedkilde til fremstillingen; de vil ikke blive nævnt i de enkelte noter, hvorfor benytterne henvises til at gennemse dem i deres helhed:

S. Nygård: *Den Viborger Samler* (Samlinger til jysk Historie og Topografi, 3. rk. IV. bd, 1904–05, s. 245–277). H. Ballund Jensen: Anton Franz Just. En gammel Viborg Forfatter og Redaktør 1766–1829 (1946, særtryk af Viborg Stiftstidende). Hugo Matthiessen: Snapstinget. 1773–1940 Viborg Stiftstidende. Avis gennem 168 Aar (udg. i anledning af 500 året for bogtrykkunstens opfindelse).

Der henvises heller ikke ved oplysninger hentet fra almindelige oplagsværker såsom Biblioteca Danica, Dansk Biografisk Leksikon (C. E. Mangor og P. S. Fønss) og Ehrencron-Müllers og Erslews forfatterleksika m. fl. Det samme gælder oplysninger fra Viborg købstads historie og Viborg bys borgerbog. Af de arkivaliske kilder henvises ikke til Viborg købstads skøde- og panteprotokoller (La.), brandtaxationsprotokoller og skifteprotokoller smsts.

S. 39. *Bogtrykkerierne i Alborg og Århus*: Emanuel Sejrs: Aalborg Stiftsbogtrykkeri 1743–1943 (1943) og samme: Aarhus Stiftsbogtrykkeri (1937).

S. 41. *Mangors ansøgning*: Ra. Danske Kancelli E. 9.

S. 46. *Bevillingen*: Ra. Danske Kancelli 2. depts. åbne breve 1771 nr. 77, fol. 43 a og b.

S. 57. *Fortegnelse over abonnenter*: Den Viborger Samler 1773.

S. 62. *C. H. Mangors ansøgning*: Ra. Danske Kancelli Supplikprotokol 1776 II venligst meddelt af arkivar H. Kargaard Thomsen, København.

S. 64 ff. *Trykkeriets drift*: Skiftet efter C. H. Mangors hustru Ane Marie Lund i dennes privatarkiv (La.).

S. 70. *Ferslevs ansøgning*: Ra. Danske Kancelli F: 18.

S. 70. *Tidligere Kancelliskrivelse*: Skrivelse af 3. sept. 1774 til samtlige amt-mænd.

S. 70. *De nye privilegier*: Ra. Danske Kancelli: jyske registre 1790 nr. 195, fol. 102 b–103 b.

S. 71. *Just*: Hans fyldige privatarkiv findes på La., men er endnu ikke endeligt ordnet, hvorfor der ikke kan henvises til de enkelte pakker. En foreløbig registratur forefindes.

S. 72. *Stangerup*: hans disputats. Romanen i Danmark i det 18. århundrede.

S. 76. *Regnskaberne for trykkeriet*: La. Forskellige arkiver: X 398 B – 1.

S. 81. *Thomas Pauli Harder*: f. 3. jan. 1781 i Odense Vor Frue sg. som søn af juvelér Jørgen Pauli Harder, borgerskab som urmager og guldsmed i Viborg 7. sept. 1801, gift 16. juli 1801 i Viborg Sdr. sg. med Marie El. Zabell (død 18.12. 1861). Han døde 8. apr. 1842 i Viborg domsogn. Han var tillige stadshauptmd. Fra hans hånd kendes bl. a. alterkalk og disk i Farsø kirke. Venligst oplyst af arkitekt Sv. Fritz.

S. 86. *Dons lærekontrakt*: Justs privatarkiv, La.

S. 89. *Vurderingen af trykkeriet*: Justs privatarkiv, La.

S. 91. *Regnskaberne 1824–25*: Justs privatarkiv, La.

S. 92. *Mindevers*: Skanderborg amts-avis 22. maj 1829.

Billedet s. 40 er optaget af Det kongelige Bibliotek, alle andre i dette afsnit af Ejvind Rasmussen, La., Viborg.

Fra Wissings periode 1839 til 1971

Ved udarbejdelsen af nedenstående noter er gjort brug af registranter og de personalhistoriske samlinger på Viborg lokalhistoriske samling. Herudover er benyttet: Otto von Spreckelsen: Viborg bys borgerbog 1713–1860, Viborg 1955 – Viborg købstads historie b. 1–3, København 1940 – Aage Schæffer: Viborg Svaneapotek, 1573–1923, København 1923 – (Adolf Lomholt m. fl.): Viborg bys og Omegns Sparekasse 1828–1928, Viborg 1928 samt Dansk biografisk Leksikon.

— — —

S. 95. *Nerenst*: Emilius Jørgen Nerenst, født den 12. april 1795 i København som søn af kammerråd Chr. Sommerfeldt Nerenst, student fra Metropolitanskolen 1812, cand. phil. 1813, hvorefter han virkede som huslærer i Jylland, til han den 24. maj 1828 blev redaktør i Viborg. Han døde i Viborg den 4. marts 1840.

S. 97. *Arkitekt Poul Erik Jensen*: Poul Erik Jensen er født i Viborg den 20. december 1925 som søn af købmand Helmer Jensen (6. juni 1903–21. november 1958) og hustru Anny Kristensen (4. december 1903–). Gift 19. juli 1952 med Ellen Vester, født 22. september 1927 som datter af farvehandler Niels Vester (12. oktober 1886–1. april 1959) og hustru Karen Wittendorff (27. april 1888–12. september 1966).

S. 103. *Apoteker Peter Valeur*: Peter Valeur, født i Ålborg den 10. oktober 1771 som søn af justitsråd, tolder i Ålborg, senere ejer af Langholt hovedgård, Johannes Møller Valeur og hustru Kirsti-

ne Christensen, datter af amtsforvalter i Ålborg, Christen Christensen. 1786 blev Peter Valeur discipel på Svaneapoteket i København hos apoteker, assessor pharm. J. A. Mühlensteth. Efter 5 års læretid blev han på samme apotek i 6 år. Læste til pharmaceutisk eksamen, som han bestod med laudabilis den 25. august 1798.

Den 24. juli samme år købte han Viborg Svaneapotek af apoteker Andreas Nielsen for 14600 Rdl. Bevilling til at drive apoteket fik han 21. september 1798 og skøde på ejendommen 24. juni 1799. 21. april 1801 fik han tilladelse til at oprette et »reserveapotek« i Skive, hvis indbyggere havde været henvist til apoteket i Viborg. 23. marts 1829 solgte Valeur apoteket i Viborg til Lorenz Henning Jacobsen, der tidligere havde drevet apotek i Haderslev, og apoteket i Skive afhændede han til Heinrich Sørensen Lund, tidl. Nykøbing M. Peter Valeur blev boende som rentier i Viborg til sin død, 22. oktober 1845. Gift 1. gang 10. oktober 1799 med Elisabeth Kristine Hastrup, datter af Lauritz Hastrup til Vrejlevkloster. Ægteskabet ophørte 1804 og kgl. bevilling til separation forelå 6. marts 1807. 2. gang 15. oktober 1807 med Anna Roedsted, født 1. februar 1788, død i Viborg 26. september 1864.

S. 103. *Byfoged og borgmester Hr. Selmer*: Emil Holger Selmer, født i Skive 10. januar 1794 som søn af byfoged og herredsfoged Ole Selmer. Blev exam. juris. 1814 og derefter fuldmægtig hos faderen og i nogen tid efter dennes død konstitueret i embedet. Skattevæsenet i Viborg havde ved denne tid længe været i uorden (under kancelliråd og byfoged Frederik Christoffer Gundelach) og fra

1827 overdroges det E. H. Selmer, efter indstilling af stiftsamtmænd Schönheyder, at bringe orden i regnskaberne og fungere som pantefoged. 26. januar 1840 blev han udnævnt til borgmester, byfoged samt by- og rådstueskriver i Viborg, hvilket borgerne hilste med overvældende tilfredshed. 23. marts 1846 udnævntes han til justitssekretær ved Viborg overret. Selmer døde i Viborg 21. september 1876. Gift 10. april 1840 med Charlotte Petrine Møller, født 7. oktober 1811 i Randers som datter af købmand Jens Møller og hustru, Else Mikkelsen. Charlotte P. Selmer døde 30. januar 1868.

S. 103. *Justitsråd Wissing*: Thomas Wissing, født 1759 som søn af skovfoged i Emborg, Rasmus Rasmussen Wissing og hustru Gunder Rasmusdatter. Exam. jur. september 1781, prokurator 23. august 1782, byfoged i Viborg 14. januar 1785, adjungeret herredsfoged og skriver i Fjends og Nørlyng herreder 12. januar 1793, kancelliråd 22. februar 1799, virkelig justitsråd 11. september 1801, stads-hauptmand i Viborg 18. juni 1802, borgmester i Viborg 18. oktober 1805, død 30. april 1811 i Viborg. Justitsråd Wissing gjorde sig især bekendt gennem stridigheder med amtmanden angående borgervæbningen og dens udstyr. Gift 6. februar 1781 i Thorning med Ellen Cathrine Friis, født 1769 i Viborg som datter af hospitalsforstander og postmester i Viborg, Marturin Friis og Nille Margrethe Sadolin. Ellen Wissing døde 9. september 1807 i Viborg.

S. 104. *N. C. Morville*: Niels Christian Morville, født januar 1785 i Nr. Nissum som søn af degnen, cand. theol. Gregers Morville (1742–1787) og hustru Doro-

thea Wenster. N. C. Morville blev student fra Frederiksborg lærde skole 1802, cand. jur. 1810. Derefter kopist i rentekammerets danske og norske kammerkancelli. Fuldmægtig i Matrikelskontoret 1812. Amtsforvalter i Viborg og forvalter for de tyske kolonier på Alheden 1827. 1832 udnævnt til virkelig kammerråd. Død 7. oktober 1856. Hans enke, Pauline Sophie, f. Rasmussen, døde 9. september 1857. (Om sønnen, justitssekretær Georg Morville se side 125).

S. 104. *Boghandler P. C. Kabell*: Peter Christian Kabell, født i Århus 30. juni 1811 som søn af kantor ved domkirken Peter Kabell og hustru Elisa Wulff. Bevilling til at drive bogbinderi og boghandel i Viborg 6. juni 1834, hvorefter han overtager den af Rasmus Dons drevne boghandel. Han har været en driftig mand – også som bogbinder – for i 1836 klager bogbinder Chr. Olesen over, at han ikke kan få føden på grund af konkurrence fra Kabell. 1848 er han den syvende mest velstående borger i Viborg, og i 1852 køber han Skovsgaard, hvor han er bosat 1856–59. Fra 1859–66 er han atter bosat i Viborg. Stempelforhandler 1861, borgerrepræsentant i Viborg til 1865. Køber Kjørsholm ved Silkeborg, som han bebod til 1876, hvorefter han tager ophold i Silkeborg. Død i Silkeborg 29. marts 1895. Gift 18. september 1834 med Eline Rebekka Buchwaldt, født i Viborg 22. maj 1807. Død på Kjærsgaard 15. oktober 1874.

S. 104. *F. C. Carstens*: Frederik Carl Carstens, født 3. juli 1799 i Sønderborg som søn af købmand, senere gæstgiver Jacob Carstens og hustru Catharina Elisabeth Posselt. F. C. Carstens blev stu-

dent fra Herlufsholm 1819. Tog 1825 teologisk attestats. 1832–45 præst for den tyske menighed på alheden (Frederiks og Karup). 1845–50 præst i Borum og Lyngby ved Århus, fra 1850 i Tyrstrup og Hjerndrup i Nordslesvig. 1864 afsat af den preussiske regering og samme år entlediget af den danske. 1844 udsendte han »Bemærkninger over Heden og dens Træplantning«. 1850 opfordrede han forgæves til dannelse af et selskab til hedernes opdyrkning. Død 3. september 1868 i København. Gift 10. juni 1829 i København med Emma Vilhelmine Amali Stribolt, født 23. januar 1808 i Kiel, datter af frisør hos kronprinsen, hoffjermager, senere graver ved Assistents kirkegaard, Franz Stribolt og 1. hustru Margrethe Marie Møller. Emma Carstens døde 18. april 1880 på Frederiksberg.

S. 106. *Niels Thorson*: Niels Thorson var født i Faaborg 10. marts 1790. 1830 optræder han som amtstuefuldmægtig og reviderer endvidere regnskaberne for Viborg byes og omegns Sparekasse. Han gjorde sig især kendt i Viborg som lejlighedsdigter, en virksomhed, der i Den Viborger Samler kan spores i årene 1832 til 1855. Hans digteriske åre gik i arv til to sønner, Edvin Marius og Alfred Balduin, der begge blev forfattere. Da amtsforvalter Morville (se note til side 104) fratrådte sit embede i 1853 var Thorson et års tid konstitueret i embedet. Thorson døde 13. september 1859. Gift med Evensine Margrethe Strøm, født i Horsens 29. marts 1796.

S. 106. *Stiftsprovst Schjødte*: Laurits Schjødte, født på Langeland 9. november 1792 som søn af sognepræst Mathias Schjødte i Snøde og Stoense og hustru

Frideriche Louise Schmidt. Præst ved Viborg domkirke og stiftsprovst 1827–1843. Udnævnt til stænderdeputeret 21. november 1841. Død i Carlsbad 28. juni 1843. Gift i Århus 24. maj 1831 med Christiane Raae Musmand, døbt 9. oktober 1791 som datter af købmand Hans Raa, Århus. Christiane Schiødte døde 6. april 1854.

S. 106. *Rektor Hasselbalch*: Frederik Deichmann Hasselbalch, født i Knebel på Mols 3. juni 1779 som søn af sognepræst Jacob Hansen Hasselbalch og hustru Cathrine Deichmann. Faderen døde, da Frederik kun var 9 år, og han kom i huset hos faderens efterfølger, pastor Ove Christensen Steenberg. 1798 student fra Århus katedralskole. Året efter filosofikum. Blev lærer ved Roskilde katedralskole og studerede samtidig. 1803 teologisk kandidat. 1806 ansættelse i Viborg som adjunkt, hvor han boede i skolens sydfløj ud mod den nuværende »Latinerhave«. 1810 overlærer, 1811 homolitisk og kateketisk prøve, 1812 rektor i Roskilde, 1814 flyttede han tilbage til Viborg som rektor. 1841 tog han sin afsked og flyttede til Århus, hvor han boede Mejlgade 131, og hvor han døde 2. marts 1860. Gift 2. oktober 1807 i Århus med Maren Raae, hvis slægt stammede fra Øster Børsting i Smollerup sogn. Maren Hasselbalch døde 18. marts 1872.

S. 106. *Cand. theol. Kühnel*: Theodor Sextus Kühnel, født 1813. Blev cand. theol. 23. november 1836, hvorefter han oprettede privatskole i Viborg. 1. november 1839 forenedes den med Hans Nielsens skole (Hans Nielsen, f. 20. juli 1794 i Viborg som søn af apoteker Andreas Nielsen og hustru Anne Kirstine Bille-

schou. Fra 1. juli 1805 elev i Viborg katedralskole, men fik ikke eksamen, oprettede privatskole 1825 – fortsatte efter 1841 skolen alene. Adjunkterne Wolle og Ekeroth underviste i latin, fransk og geometri. H. Nielsen ejede Romlund kirke og en gård i Mogensgade. Han døde 25. februar 1857.) – Kühnel underviste øverste klasse og var tillige religionslærer ved tugthuset. 9. december 1841 kaldedes Kühnel til kateket i Lemvig.

S. 107. *Mathias Wimmer og Christiane Bromann*: Matthias Wimmer, exam. jur., skuespiller og teaterdirektør (1800–1861), gift med skuespillerinde Christiane Bromann (1810–1887). Ægteparret havde foruden omtalte Frederik Wissing (Wimmer) fire døtre, der blev skuespillerinder og gift med skuespillere, nemlig: 1) Therese Christiane (1832–1859), gift med skuespilleren Jacob Lund, 2) Eleonora Albertine f. 1834, gift med skuespiller og stationsforstander Chr. Victor Knutzen. 3) Caroline Mathilde, f. 1837, gift med skuespiller og teaterdirektør William Otto Petersen. 4) Johanne Margaretha (1846–1914), gift med skuespiller og teaterdirektør Asmus Chr. Reinholdt Hyltoft.

S. 107. *Viggo Joachim Coelestinus Hindberg*: Født i Vissenbjerg 1838 som søn af residerende kapellan Edvard Gudmand August Hindberg og hustru Judithe Sophie Hammerich (se nedenfor). Juridisk embedseksamen 1864, overretssagfører 1877. Han drev sagførervirksomhed i Viborg, hvor hans far var præst fra 1839, men hans ry skyldtes først og fremmest hans interesse for musik og litteratur og hans egen litterære virksomhed.

På teatre i hovedstaden lykkedes det ham at få opført skuespillet »Kjærlighed og politik«, lystspillet »Kongen kommer« og farcen »Et daarligt Subjekt«, vaudevillerne »Et kys« og »Onkel Beriels Kjøretur«. – Han var selv et dramatisk talent med udmærket sans for oplæsningskunst. Ved en oplæsningsaften i Århus vakte hans egne værker publikums udelte bifald. Han læste ved denne lejlighed to små lystspil »Stella« og »Brændende Spørgsmaal«. Også i Viborg nød et stort publikum godt af hans oplæsning. Han arrangerede således en hel serie oplæsningsaftener på tre aftener, hvor han den første aften læste de ovenfor nævnte to små lystspil, ved anden aften et lystspil i tre akter »Diletantforestillingen« og den tredje aften endnu et lystspil i tre akter »En Mæcen«. Billetpriisen for samtlige tre aftener var 2 kr.

S. 107. *Pastor E. G. A. Hindberg*: Edvard Gudmand August Hindberg, født 17. februar 1806 i København som søn af toldskriver Coelestinus Philemon Hindberg og hustru Anna Bolette Arkadia Lynge. Hindberg blev student fra Frederiksborg 1824, teologisk kandidat 1830, residerende kapellan i Vissenbjerg 1834. 16. marts 1839 blev han kaldet til residerende kapellan ved domkirken i Viborg, hvor han virkede, til han 27. maj 1847 blev kaldet som sognepræst ved Søndre sogns kirke og præst ved Tugthuset. Død 22. maj 1866 i Viborg. Gift 27. april 1836 med Judithe Marie Sophie Hammerich, født 21. juni 1808 i Fåborg som datter af farver Joachim Christian Hammerich og hustru Anna Marie Holm. Judithe Hammerich døde 22. december 1864.

S. 108. *efter at have giftet sig*: Frederik Wissing giftede sig 1870 – altså efter oprettelsen af pigeinstituttet i Viborg – med Sophie Larsen (1839–1928), datter af overkirurg ved Almindelig hospital, etatsråd Søren Eskildsen Larsen (1802–1890).

S. 109. *Den afbildede obligation* fra Foreningen for Hypotheklaan i Landejendomme i Nørrejylland er en af de først udstedte obligationer. Den er trykt 1859 i Viborg Stiftsbogtrykkeri. Senere overtog F. V. Backhausen trykningen af obligationerne, og da de to trykkerier blev sammenlagt, fortsatte trykningen af obligationer hos Viborg Stiftsbogtrykkeri. Der trykkes stadig kasseobligationer til Jyllands Kreditforening.

S. 110. *Fængselsinspektør Rosenfalk*: Anthon Wilhelm Rosenfalk, født 13. juni 1809 i København som søn af snedkervend, senere bud ved blindeinstituttet Carl Peter Rosenfalk og hustru Inger Cathrine Søborg. Rosenfalk var efter skolegangen beskæftiget et par år ved juridiske forretninger, derefter ansat ved universitetsforvalter Grüner i Ringsted. 1834 exam. jur. Derefter ansat som assistent ved tugthuset på Christianshavn. 29. april 1853 udnævnt til inspektør og kasserer ved Viborg Strafanstalt. Han tog sin afsked 14. november 1862, hvorefter han flyttede til Holstebro. Her var han ved sin død, 27. april 1895, sekretær ved Holstebro fattigvæsen.

Gift 30. august 1845 med Juliane Marie Timm, født 14. april 1818 i København som datter af smed Peter Marcus Timm og Marie Gyssing. Ægteskabet opløstes 20. maj 1857. Juliane Rosenfalk døde i Slagelse kloster 12. december 1891.

S. 110. *Stiftsfysicus Lind*: Jens Georg Lind (1794–1871), etatsråd, stiftsfysicus i Viborg 1822–1871.

S. 110. *Overretsassessor Tang og hustru*: Christian Noe Tang, født 23. maj 1801 på Nørre Vosborg som søn af kammerråd og landvæsenskommissær N. K. Tang (død 1814) og hustru Marie Cathrine Meinert (død 1845), som 1816 ægtede stiftsprovst, senere biskop C. D. Koefoed (død 1831). Christian Noe Tang blev student fra Ribe katedralskole 1821, cand. jur. 1826, samme år volontør i det danske kancelli. 1833 blev han kancellist, og derefter flyttede han i 1839 til Viborg og blev surnummerær og 1847 virkelig assessor samt i 1859 justitiarius ved Viborg landsoverret. 1878 tog han sin afsked og udnævntes samtidig til kommandør af Dannebrog. 1836 havde han fået titel af kancellisekretær, 1852 af justitsråd og 1868 af konferensråd. Han overtog efter stedfaderen sammen med sine to brødre Nørre Vosborg, men solgte sin part i gården til den ene bror. Tang døde 12. marts 1886. Gift 23. maj 1834 med Nanna Pauline Amalie Hjort, datter af biskop Hjort. Hun var født 12. april 1805 i København og døde 19. maj 1876 i Viborg.

S. 110. *Overlærer Wolle*: Emil Wolle, født 22. april 1808 i København som søn af regimentskirurg Peter Wolle (1771–1844) og hustru Else Christine Svanholm. Student fra Metropolitanskolen 1826, teologisk kandidat 1833. 1841 lærer ved Viborg katedralskole, 1861 overlærer. 1870 tog Wolle sin afsked på grund af svigtende helbred. Han var en excentrisk person med udpræget musikalsk og poetisk begavelse. Hans undervisning i modersmålet fik stor betydning for mange

af hans elever. Han var en ivrig skolebogsforfatter, endvidere én af Viborgs flittigste forfattere af lejlighedssange. I 1871 udgav han en større fortælling »Fra min første Praxis af Dr. x-x«. Gift 4. august 1843 med Dionysia Georgine Juliane Kieler, født 20. juni 1804 som datter af overkrigskommissær Jens Benzon Kieler. Dionysia Wolle døde 31. januar 1859 og Emil Wolle 15. februar 1874.

S. 110: *Overretsassessor, baron Bretton*: Frederik Emil Baron von Bretton, født 22. maj 1799 i København som søn af plantageejer Lucas Uytendale Baron von Bretton og Elisabeth Bjørn. Blev student 1816, cand. jur. 1820, volontør i Danske Kancelli og 1822 kammerjunker, 1823 surnummerær protokolsekretær i højesteret, 1825 virkelig protokolsekretær i højesteret, 1827 surnummerær assessor i landsoverretten i Viborg, 1828 2. assessor og 1839 1. assessor i Viborg, 1846 midl. assessor i højesteret, 1847 assessor, 1849 kammerherre, 1852 ridder af Dannebrog, 1854 Dannebrogsmænd, 1868 Kommandør af Dannebrog, 1873 tog han sin afsked og blev samtidig Gehejmekonferensråd. Død 4. november 1878 i København. Gift 1. august 1828 i København med Ernestine Juliane Langreuter, født 16. januar 1804 i Haderslev som datter af justitsråd Georg Diederich Langreuter og Sophia Elisabeth Antoinette Christiani. Ernestine von Bretton døde 10. april 1879 i København.

S. 111. *Politimesteren i Viborg*: Christen Koefoed, født i København 27. august 1806 som søn af justitsråd, fabriksdirektør Daniel Koefoed og hustru Johanne Petronelle Schow. Christian Koefoed blev student 1825, cand. jur. 1830,

kancellist 1838, fuldmægtig i kancelliet 1841, kancellisekretær 1842, borgmester, byfoged, by- og rådstueskriver i Viborg 1846. Blev 1851 byfoged og skriver i Mariager, kancelliråd 1851, herredsfoged og skriver i Arts og Skippinge herreder 1862, justitsråd 1862. Død i Kalundborg 19. april 1871. Gift 6. november 1847 i Viborg med Augusta Lillenskjold (1811–1887), datter af Hans Christoffer Lillenskjold og Marie Alette v. Moth.

S. 112. *den kandidat, Viborg fik valgt:* Laurits Nørgaard Bregendahl, født i Skørping præstegård 29. august 1811 som søn af sognepræst A. P. Bregendahl og hustru Karen Maria Mørch. Blev privat dimitteret til studentereksamen 1828, cand. jur. 1834, samme år by- og herredsfuld­mægtig i Skælskør, senere i Roskilde, 1838 konst. byfoged i Sorø og birkedommer i baroniet Holbergs samt Sorø kirke, 1842 surnummerær og 1847 virkelig assessor i landsoverretten i Viborg. Valgtes samme år som rigsdagsmand for Viborg by og Fjends herred, deltog i den grundlovgivende rigsforsamling. Valgt 4. december 1849 til folketingsmand for samme kreds (stillere: købmand Sandberg og redaktør Wissing), som han repræsenterede til sin død. 1850 medindbyder til dannelsen af Kreditforeningen af jyske Landejendomsbesiddere og var formand for denne forenings bestyrelse fra oprettelsen i 1851 til sin død. Han fungerede som formand i folketinget i 11 år. Han boede først i Ibsgade, hos bagermester N. Bruun, men flyttede 1853 til den nuværende stiftsprovstegård, hvor han i 1856 tilbyggede en sidefløj, der stadig bærer hans og hans hustrus navnebogstaver. Bregendahl døde 25. juni 1872. Gift 10. oktober 1848 med Louise Chri-

stiane Elisabeth Undall, født 16. marts 1823 som datter af kammerherre, direktør for Straffeanstalten i Viborg Lauritz Christian Undall og hustru Marie Christine Staal.

S. 114. *Maleren Martinus C. W. Rørbye:* Martinus Christian Wedseltoft Rørbye, født 17. maj 1803 i Drammen som søn af magasinforvalter, senere overkrigskommis­sær Ferdinand Henrik Rørbye og Frederikke Eleonora Cathrine de Stockfleth. Elev på Borgerdydskolen til 1819, hvorefter han optoges på akademiet 1820. Erhvervede den lille sølvmedalje 1824, den store året efter. 1829 fik han den lille guldmedalje og konkurrerede forgæves to gange til den store. Samtidig med undervisningen på akademiet, hvor han som lærer havde C. A. Lorentzen, søgte han undervisning hos Eckersberg. 1830 var han på rejse i Norge, 1834 rejste han over Paris til Italien og videre sammen med Gottlieb Bindesbøll til Grækenland og Tyrkiet. Vendte hjem 1841. Hans kendte rejser i Jylland, hvor han besøgte og tegnede prospekter i Viborg, fandt sted i 1830 og 1833. Udstillede på Charlottenborg 1824–49 samt i London og Paris. Er repræsenteret på de fleste danske kunstmuseer. Har udført illustrationer til bl. a. Chr. Winther: »25 billeder for små børn«. Gift 29. august 1839 i København med Rose Frederikke Schjøtt, født 1. januar 1910 i København, datter af fuldmægtig, senere toldskriver, justitsråd Frederik Schjøtt og hustru Charlotte Johanne Schack. Rørbye døde 29. august 1848. Hans hustru døde 24. december 1859.

S. 116. *Viborgkandidaten Klein:* Christian Sophus Klein, født 17. august 1824.

Hurtigt efter at have taget sin juridiske eksamen blev han optaget af en række vigtige hverv. Han fungerede som sekretær for stænderforsamlingerne, senere sekretær ved regeringskommissionen i Sønderjylland, sekretær ved den grundlovgivende rigsforsamlings bureau og blev endelig i 1850 landstingssekretær. Herefter overretsassessor i Viborg, senere i København. 1861 formand for Sø- og Handelsretten og 1891 overpræsident i København. Som rigsdagsmedlem førte han en lidt omflakkende tilværelse med hensyn til opstillingssteder. Efter den omtalte opstilling og valget i Viborg og Fjends herred, blev han 14. juni 1858 valgt i Løvelkredsen, i 1866 tabte han her til Bertelsen, men blev 3 uger efter valgt til landstinget i København og i oktober 1866 valgt til folketinget i Thisted, her tabte han i 1869 til Jagd, men valgtes derpå i Ålborg o. s. fr. 1872 blev han justitsminister i ministeriet Holstein og fortsatte denne stilling i ministeriet Fonnesbech indtil 11. juni 1875, da ministeriet Estrup kom til, og Kleins politiske karriere var slut. Gift 1850 med sin kusine, Julie Vilhelmine Erichsen, født 1826 som datter af godsforvalter på Lerchenborg, senere proprietær Erichsen. Julie Klein døde 1887, og i 1890 ægtede Klein hendes yngre søster Camilla.

S. 116. *Herredsfoged Faber*: Carl Georg Gottfried Faber, født 15. oktober 1830 i Arfrade i Curau, Holsten, som søn af proprietær til Randrup ved Viborg, Heinrich Faber og Louise Charlotte Brandt. Carl G. G. Faber blev student i Viborg 1849, cand. jur. 1854. 27. december 1861 prokurator, 25. februar 1871 borgmester, byfoged, by- og rådstueskriver i Viborg, 1874 ridder af Dannebrog, 1875 Danne-

brogsmænd. 17. april 1878 herredsfoged i Middelsom og Sønderlyng herreder. Flere gange medlem af byrådet, ved sin død medlem af direktionen for Sindsygeanstalten og direktionen for Ny jydsk Kreditforening. Faber døde i Viborg 25. januar 1894. Gift 23. juni 1858 i Daubjerg med Johanne Marie Elisabeth Stougaard, født i Vindum 10. januar 1832, datter af sognepræst Peter Jørgen Stougaard og Margrethe Sophie Hahn. Johanne Faber døde i Århus 3. december 1903.

S. 116. *Redaktør Holger R. Angelo*: Holger R. Angelo, født i Viborg 17. februar 1880 som søn af redaktør Sophus Hammond Angelo og hustru Therese Rørbye. Han fulgte i sin fars fodspor som journalist og havde gennem mange år ansættelse ved Dagens Nyheder og »København«. Til sin død 16. september 1932 var han redaktør af Journalistforeningens medlemsblad.

S. 117. *Jenseniuss Jacobsen*: Jensenius Jacobsen, født i Viborg 22. december 1883 som søn af vognfabrikant Jens Jacobsen, Viborg, død sammesteds 24. oktober 1955. Jensenius Jacobsen var én af de flittigste lokale malere, der bevarede mange nu forsvundne Viborg-motiver for efterverdenen. Gift 1. juni 1912 i Holstebro med Olga Bech, datter af frisørmeester Bech, Holstebro.

S. 118. *Direktør Aage Munksgaard*: Niels Aage William Nielsen Munksgaard, født 20. juli 1887 som søn af sergent, senere graver Ole Nielsen Munksgaard og Kirstine Luxie Lauritsen. Efter skolegang i Østre skole i Viborg, under hvilken han var kordreng i domkirken, kom han i fotograflære hos den kendte og dygtige fotograf Christen Jørgensen, Viborg. Han

fortsatte sin uddannelse i Swerin og hos fotograf Sahl i Charlottenburg ved Berlin. Var herefter spillemand i regimentsorkestret, hornblæser 1909-10. 5. juni 1912 overtog han fotograf Ramsings atelier i Gravene. 1927 blev han tillige direktør for »Kino Palæet«. Var et meget virksomt medlem i Turistforeningen og var én af de drivende kræfter i 30'erne for de store Viborgdage. 1937 modtog han udnævnelse til Ridder af den belgiske Kronorden. 1931-48 formand for Viborg Turistforening. Den første formand for L. A. B. i Viborg. 1941 formand for Erhvervsrådet, bestyrelsesmedlem i Viborg borger- og håndværkerforening og i Biografteaterforeningen for provinsen. Æresmedlem af Viborg Turistforening 25. februar 1949 og Viborg Hjemstavnsforening 7. november 1947. Tildeltes Turistforeningens for Danmarks hæderstegn i guld. Død 10. august 1949 i Viborg. Gift juli 1912 i Viborg med Ellen Astrid Gildsig, født 19. juli 1886 i Viborg som datter af maler og tapetfabrikant A. P. Nielsen Gildsig (1855-1917) og Cathrine Veleja Ballund (1861-1953). Ellen Munksgaard, der efter Aage Munksgaards død drev »Kino Palæet«, døde 14. november 1970.

S. 118. *Organist, prof. Amberg*: Herman Amberg, født 22. december 1834 i København som søn af læge Hans Christian Amberg og hustru Henriette Frederikke Bentzen. Efter sin uddannelse som musiker med bl. a. P. J. E. Hartmann som lærer tog Amberg til Viborg som musiklærer. Fra 1855 sanglærer ved katedralskolen. 1868 domorganist, i hvilken stilling han virkede til sin død. Han udgav »Ledetraad ved den første Børneundervisning i Pianofortespil«, skrev mu-

sik til enkelte sange, en romance for violincel og klaver, samt en lang række orgelværker. Blev titulær professor 1892. Amberg døde 12. april 1902 i Viborg. Gift 31. juni 1860 i Viborg med Ane Cathrine Larsine Jæger, født 19. februar 1828 i Viborg som datter af malermester Andreas From Jæger og hustru Cathrine Elisabeth Lund. Ane Amberg døde 1. september 1904 i Viborg. En yngre bror til Herman Amberg var arkitekten Hans Christian Amberg (1837-1919), der bl. a. byggede Sparekassen i Viborg (1889) og forestod restaureringen af Karnapgården, Mogensgade 31, i 1885.

S. 118. *Kantor Meldahl*: August Meldahl, født 1843 i Fåborg. Lærereksamen fra Skaarup Seminarium 1863 (med udmærkelse). 1863-72 lærer i Fåborg. 1872-84 førstelærer og organist. 1884-1904 kantor ved Viborg domkirke og kommunelærer. Tog på grund af svageligt helbred sin afsked som 60-årig. Meldahl døde 3. juli 1924. Gift med lærerinde Amalie Gjerløw, født 1854, død 10. november 1927.

S. 120. *Bassanger Gottschalk*: Christian Gottschalk, født i Linå 1862 som søn af farver Heinrich Friderich Gottschalk og hustru Maren (10. september 1838-23. maj 1912). Faderen døde, mens Chr. Gottschalk var ganske lille, hvorpå mor og søn flyttede til Viborg. Gottschalk kom i lære på Viborg Stiftsbogtrykkeri 1. oktober 1876, altså kort efter at redaktør Angelo havde overtaget bladet. Efter udstået læretid arbejdede han på trykkeriet som typograf, indtil han overtog faktorposten efter gamle faktor Klavsen. Ganske kort efter Klavsens afgang blev redaktør Angelo alvorligt syg, og i

denne periode ledede Gottschalk, der var en ypperlig skribent, både bladet og trykkeriet. Hans hovedinteresse uden for det rent faglige var sangen, som han dyrkede i Viborg borger- og håndværkerforenings sangkor og i en stedlig kvartet. Her var Gottschalk 2. bas, snedker Bønding var 1. bas, fuldmægtig Chr. Poulsen 2. tenor. 1. tenor-pladsen havde vekselvis snedker Borreschmidt, kirketjener Zorn, bogtrykker Wohlert og skomager Peter Dyrberg. Efter 56 års virke tog Gottschalk sin afsked 1933 fra trykkeriet. Han døde 24. august 1944.

S. 120. *Typograf Ehlert*: Christian Ehlert, født 18. august 1865 som søn af Vilhelmine Louise Ehlert. Efter endt skolegang kom Christian Ehlert i lære på Viborg Stiftsbogtrykkeri i 1880, forblev efter at være udlært ved samme trykkeri og tog først sin afsked i 1928. Ud over det faglige var Christian Ehlert stærkt boglig interesseret og ejede en meget betydelig bogsamling. 1920 startede Christian Ehlert sammen med sin hustru købmandsforretning i Fredensgade. Død 16. januar 1939. Gift 1888 med Inger Marie Nielson, født 8. juli 1867 som datter af Peter Nielson, f. 1823 i Malmø Len, og hustru Ane Johanne Arildsdatter, f. 1830. Inger Marie Ehlert døde 22. febr. 1936.

S. 120. *Typograf, senere forretningsfører Peter Schmidt*: Født i Viborg 1879, kom efter skolegang og konfirmation i lære på Viborg Stiftsbogtrykkeri 1892. Arbejdede al sin tid i trykkeriets tjeneste, først som håndsætter, derefter som maskinsætter og sidst som leder af trykkeri-afdelingen. 1921 overtog han forretningsførerhvervet for både dagblad og trykkeri. Han var i flere år formand for Typografforbundet, formand for Fredens-

gades byggeforening, ivrig medlem af Afholdsforeningen og de sidste par år af sit liv medlem af menighedsrådet. Død 18. maj 1936.

S. 120. *Maskinsætter Bruno Ditzel, Ålborg*: Bruno Harald Gottlieb Ditzel, født 4. september 1888 i Viborg som søn af snedkermester Alfred Valdemar Gottlieb Ditzel og hustru Maren Kirstine Christensen. Efter endt læretid under faktor Gottschalk på Viborg Stiftsbogtrykkeri tog Bruno Ditzel et par år på »valsen« i Tyskland, hvor han arbejdede på en række trykkerier og søgte videreuddannelse. Kom derefter til Ålborg Stiftsbogtrykkeri, hvor han blev maskinsætter ved Ålborg Stiftstidende. Hans største interesse uden for faget var sport, specielt atletik. 1913 medstifter af Ålborg fodboldforening, hvor han i flere perioder var formand. 16. januar 1938 æresmedlem af samme forening. 21. juli 1948 Dansk Idrætsforbunds diplom for for-tjenstfuldt arbejde. 2. marts 1953 Dansk Idrætsforbunds ærestegn. Ditzel døde efter et færdselsuheld i Viborg 6. juni 1961. Gift 9. november 1913 i Holstebro med Ida Helene Marie Jensen, født i Holstebro 30. juli 1889 som datter af amtsstuefuldmægtig, senere bankdirektør Jens Peter Jensen og hustru Therese Christofine Aasted. Ida Ditzel døde 4. december 1957.

S. 123. *Bogbinder Kleins ejendom*: Bogbinder Klein er født 23. januar 1837 i Osterode i Harzen og lærte bogbinderfaget i Lautersberg, arbejdede nogle år forskellige steder i Tyskland og England, rejste derefter til København, hvor han arbejdede ganske kort, inden han kom til Viborg som førstebogbinder hos bogbin-

dermester Lorentzen i St. Hansgade. Få år efter oprettede han eget bogbinderi i Nytorvgyde, hvorefter han erhvervede den større ejendom, der lå i Gravene, hvor nu Afholdshotellet er placeret. Efter salg af denne ejendom flyttede han til hjørneejendommen Storetorv-Kompagnistræde (Pikkenganz), lidt senere til en ejendom længere oppe i Gravene, samtidig med at han erhvervede »Sofielund« på Viborg vestermark, hvor han drev avlsbrug. I begyndelsen af 20. århundrede overdrog han forretningen til sønnen, garver Holger Klein, men den gamle Klein fulgte den daglige forretningsgang til sin død 7. november 1920. Hans hustru stammede fra Hellerupgårde ved Agerskov.

S. 124. *Bog- og papirhandler Niels Christensen*: Niels Peter Christensen, født i Viborg 10. oktober 1842 som søn af skomagermester Niels Breum Christensen og Mette Cathrine Randers. Niels Christensen kom efter endt skolegang i lære hos boghandler L. B. Lorentzen i St. Sct. Hansgade og blev udlært 1861. Fik derefter ansættelse i P. Daugaards boghandel i Svendborg. Deltog i krigen 1864. Efter hjemsendelse 24. juli 1865 fik Niels Christensen ansættelse hos Magnus A. Schjultz' boghandel i Ålborg. I maj 1868 åbnede han sin boghandel i Viborg. Værge for domkirken 25. januar 1885. Formand for Viborg Skydeselskab 1893-1903. Ridder af Dannebrog 15. juli 1911. Niels Christensen døde 14. april 1912. Gift 18. august 1870 i Ålborg med Johanne Sophie Gleerup, født 21. april 1850 som datter af rebslagermester Christen Christensen Roedel Gleerup i Ålborg. Johanne Christensen døde 26. januar 1936.

S. 124. *C. C. Mohr*: Tre generationer af Mohrs familie har arbejdet på Viborg Stiftsbogtrykkeri. Bedstefaderen til omtalte C. C. Mohr, Jens Theil, kom til Viborg som typograf 1773. Han arbejdede på trykkeriet til sin død 1819. Hans datter Mariane blev gift med H. S. Chr. Mohr, der begyndte på stiftsbogtrykkeriet i 1813 og arbejdede til 1856. Han afløstes af sin søn, og efter at han havde opnået at arbejde ved stiftsbogtrykkeriet i 50 år, noterer Viborg Stiftsidende ikke uden stolthed, at sammenlagt har hans slægt tjent trykkeriet i 139 år.

S. 125. *Etatsrådinde Bruun*: Nicoline Franzine Laurenze Bruun, født 3. august 1831 i Viborg som datter af købmand S. A. M. Buchwaldt. Blev 20. april 1855 gift med Gottlieb Franciskus Schønheyder Bruun, der bestyrede Asmild kloster for faderen, Peter Daniel Bruun, der døde 1864, hvorefter G. F. S. Bruun fik skøde på gården i 1866. Bruun havde en lang række offentlige tillidserhverv, og i Viborg skal han specielt huskes for sin historiske interesse og interessen for hedesagen. Han var medstifter af Oldsagssamlingen i Viborg 1861 og medstifter af Det danske Hedeselskab samt formand for dets repræsentantskab. G. F. S. Bruun døde 11. januar 1901. Etatsrådinden døde i Asmild Brohus 13. februar 1908. Se i øvrigt Daniel Bruun: »Slægt- og Barndoms minder fra Viborgegnen«.

S. 125. *Overretsassessor O. P. C. Faurholt*: Ole Peter Christensen Faurholt, født 11. februar 1847 i Hulbæk på Læsø som søn af gårdejer C. P. Faurholt og hustru, født Olsen. Kom 14 år gammel som kontormedhjælper til Lysgaard m. fl. herreders kontor. Tog 1868 dansk ju-

ridisk eksamen, var 1869–73 herredsfuld-
mægtig, tog studentereksamen 1875 og
1879 juridisk embedseksamen. En kort
overgang var han sagførerfuldmægtig,
1880 assistent i justitsministeriet, 1883
kst. herredsfoged for Hellum-Hindsted
herreder 1887 herredsfoged samme sted,
27. april 1893 assessor i landsoverretten
i Viborg, 21. februar 1905 udnævnt til
assessor i højesteret, 1908 til 1920 desu-
den medlem af overkrigsretten. Tog af-
sked fra højesteret i 1923, 76 år gammel.
Besøgte til sin død 27. maj 1938 hvert
år Viborg. Begravet på Viborg kirkegård.
Gift 1. gang med Marie Kirstine Maintz-
husen, datter af kæmner C. V. Maintz-
husen, Sæby, og hustru Anette Smith.
Marie Faurholt døde 1899. 2. gang 1906
med Ida Ross, datter af oberst S. F. W.
Ross og hustru Cathrine Caspersen.

S. 125. *Skomager Marturin Holm*: Mar-
turin Holm, født i Viborg 9. november
1835 som søn af skomager Hans Holm
(1801–1870) og Else Marie Krogsdal
(1804–1870). Han blev udlært hos fade-
ren, aflagde mesterprøve 17. februar 1860
og fik borgerskab i Viborg 19. september
1861. Erhvervede en præmie på 10 rdl.
på industriudstillingen i Viborg 1862.
Død i Viborg 27. januar 1907. Gift 12.
maj 1863 med Jytte Kirstine Helsted,
født 24. november 1832 i Viborg som
datter af skomager Thomas Sørensen Hel-
sted og Bodil Pedersdatter Iller. Jytte
Holm døde i Viborg 30. maj 1910.

S. 125. *Justitssekretær Morville*: Niels
Georg Christian Morville, født i Køben-
havn 14. maj 1817 som søn af fuldmæg-
tig i matrikulkontoret Niels Christian
Morville og hustru Pauline Sophie Ras-
mussen (se side 104). Flyttede som 10-

årig sammen med forældrene til Viborg,
hvor han blev student 1835. Cand. jur.
1841. Hans far havde 1833 erhvervet
Mogensgade 8, hvor han selv siden flyt-
tede ind. Efter juridisk embedseksamen
vendte han tilbage til Viborg som fuld-
mægtig hos overretsprokurator C. M.
Jespersen. 1850 blev Morville prøvepro-
kurator og 1852 overretsprokurator. In-
teressen for hedesagen havde han er-
hvervet gennem faderens arbejde som
forvalter af de tyske kolonier på alhe-
den. Hans eget arbejde påbegyndtes 1853,
da han sammen med distriktslæge Balt-
hasar Berg, overretsassessor L. N. Bre-
gendahl, købmand S. Buchwaldt, over-
retsprokurator C. M. Jespersen, kam-
merråd, toldinspektør C. F. Walsøe, re-
daktør H. Wissing og kammerherre Rie-
gels erhvervede 200 tdr. land stærkt
medtaget egekrat, Margrethelund, som
Morville nu skulle bringe under kultur.
Året efter mødte han premierløjtnant E.
Dalgas, da denne kom til Viborg i an-
ledning af anlæggelsen af den moderne
landevej fra Randers til Viborg, og disse
to mænd blev de egentlige stiftere af
Hedeselskabet, hvor Morville sad i be-
styrelsen til sin død. Siden 1849 var
Morville regnskabsfører for katedralsko-
len og fra 1876 overrettens justitssekre-
tær, begge dele til sin død 16. marts
1904. Gift 31. august 1858 i København
med Anna Louise Vilhelmine Schmiege-
low, født 11. januar 1830 på Fuirendal
som datter af godslæge på Holsteinsborg,
krigsassessor Joachim Friedrich David
Schmiegelow (1786–1830) og Anna Metta
Edebohl Bøtcher (1792–1867). Anna Mor-
ville døde 22. september 1905 i Århus.
Statue af G. Morville, udført af billed-
hugger L. Brandstrup, uden for Hede-

selskabets hovedkontor på Hjultorvet i Viborg.

S. 125. *Rektor A. Heise*: Carl Arnold Leopold Heise, født 28. december 1837 i Birkerød som søn af sognepræst Carl Johan Heise og hustru Caroline Dichmann. A. Heise blev student fra Frederiksborg 1856 og tog 1862 filologisk-historisk embedseksamen. 1868–82 adjunkt i Viborg, 1882–92 overlærer i Roskilde, 1892–1908 rektor i Viborg. Var en grundig og nøgtern historiker, der dog førte en frisk pen. Har et stort historisk forfatterskab bag sig, væsentligst om reformationstidens danske righistorie. 1879 udgav han »Diplomatarium Viborgense« med en værdifuld indledning. 1884 medlem af Danske Selskab. Ridder af Dannebrog 1894. Dannebrogsmænd 1908. A. Heise død 7. februar 1915 i København.

Gift 5. august 1868 i København med Kaia Marie Othilia Dichman, født 30. april 1837 på Herlufsholm som datter af overlærer, senere rektor Gustav Adolph Dichmann og hustru Caroline Marie Christiane Hesselberg. Kaia Heise døde 28. september 1922 på Frederiksberg.

S. 125. *Overlærer Hans Christian Mortensen*: Hans Christian Cornelius Mortensen, født 27. august 1856 på Jonstrup som søn af botanikeren, seminarielærer Hans Mortensen og hustru Birthe Pedersen. Tog 1874 studentereksamen fra Frederiksberg. Studerede teologi og medicin inden han tog fat på naturhistorien. Begyndte allerede 1876 at undervise ved københavnske skoler. Næede aldrig at tage afsluttende eksamen ved universitetet. 1887 fik han accessit for en prisopgave om danske krybdyr. 1888 adjunkt i Viborg, 1909 overlærer. 1896 fik han Vi-

denskabernes selskabs guldmedalje for en afhandling om danske mus. Hans betydeligste indsats var som ornitolog. 1899 påbegyndte han det systematiske ringmærkningsarbejde, der gjorde hans navn kendt uden for Danmark. Han nåede at ringmærke ca. 6000 fugle – 60% blev genfundet. Hans publikationer, breve og optegnelser er ejendommelige ved en vidtdeven omhyggelighed. Hans arbejde fortsattes i Viborg af ornitologen Peter Skovgaard, søn af maleren Joakim Skovgaard. Mindetavle for H. C. Mortensen, som døde i Viborg 7. juni 1921, i Lati-nerhaven i Viborg på muren til den gamle latinskole. Gift 9. august 1891 i København med Ingeborg Cathrine Lemming, født 23. juni 1858 i København som datter af urtekræmmer Hans Peter Lemming og hustru Valborg Vilhelmine Berg. Ingeborg Mortensen døde 8. juli 1938 i Viborg.

S. 125. *Stiftsamtmand Skrike*: Jac. Philip André Skrike, født i København 23. juli 1840 som søn af departementschef Ad. Skrike. Studentereksamen 1858, cand. jur. 1864. Assistent i indenrigsministeriet 1868, fuldmægtig i indenrigsministeriet 1876, ekspeditionssekretær i indenrigsministeriet 1879. 1868–72 tillige fuldmægtig på Sjællands stiftamts kontor. 1880 borgmester i Ålborg. 1885 stiftsamtmand i Viborg, kgl. kommissarius ved forskellige jernbaneanlæg. Kommandør af Dannebrog 1894. Død 3. september 1905. Hans hustru var født Gleeurp.

S. 125. *Tobakshandler Samson*: Nathalius Samson, født 20. december 1843 i Viborg som søn af købmand Moses Nathan Samson (død 1868) og Bolette Abrahamsen (død 1898). N. Samson drev i

mange år købmandshandel og tobakshandel i Viborg. Han døde 17. marts 1922 i Viborg. Gift 1. december 1874 i København med Mette Agathe Gundelach, født 5. februar 1851 som datter af Conrad Frederik Vilhelm Gundelach og hustru Inger Cathrine Lauersen. Mette Samson døde i Viborg 16. december 1936.

S. 125. *Konsul Jensen*: Jens Jensen, født 10. august 1816 i Stanghede ved Viborg. Vogtede i barndomsårene kvæg og kom efter konfirmationen til handelen, hvor han hurtigt gjorde karriere. Overtog i 1865 Jens Jensens vinhandel efter sin farbror, den »gamle« konsul Jens Jensen, der havde grundlagt firmaet 31. august 1813. Firmaets speciale var at importere og sælge vine, men tillige drev man brændeovnsbrønderi, der dog nedlagdes 1880. I firmaets gård i St. Sct. Hansgade 1 var tillige købmandshandel. Jens Jensen var svensk-norsk vicekonsul og tillige tobaksfabrikant. Medlem af Viborg byråd gennem 24 år, formand for fattigudvalget og medlem af domkirkens inspektion. I sidstnævnte egenskab har han sin andel i, at der skaffedes midler til kirkens genrejsning. Fra 1857 til sin død medlem af direktionen for Viborg byes og omegns Sparekasse. 1896 optog han sin brorsøn, Jens Jensen, født 1902, som medindehaver af forretningen, og denne førte efter onklens død virksomheden videre. Ridder af Dannebrog 21. juli 1874. Dannebrogsmændenes hæderstegen 10. september 1876. Jens Jensen døde 8. oktober 1902. Gift 24. november 1864 med Dorteia Hansine Guldberg, født 5. december 1822 som datter af købmand og fabriksentreprenør P. Guldberg, død 30. januar 1892. »Vicekonsul J. Jensens og

hustru Dorteia Hansine Guldbergs Stiftelse« oprettedes 1898 med en kapital på 52.000 kr., som bestyres af Viborg byråd.

S. 125. *Bagermester Støttrup*: Johan Marius Støttrup, født 10. april 1850, mangeårig bagermester i Viborg, død 21. december 1903. Gift med Marie Rasmussen.

S. 125. *Borgmester Jork*: Richard William Claudius Jork, født 8. august 1850, død 25. maj 1937. Borgmester og byfoged i Viborg 1894–1900.

S. 125. *Biskop Swane*: Hans Jørgen Swane, født i København 27. oktober 1821 som søn af mægler Lars Swane og hustru Julie Annette Clausen. H. J. Swane blev student fra Borgerdydskolen 1838, teologisk kandidat 1843. 1845–47 udenlandsrejse bl. a. til Italien. 1848–49 atter i Italien. 1849 adjunkt ved akademiet i Sorø. 1857 sognepræst for Hjeremind, Lee, Hjorthede i Viborg stift, 4. september 1871 stiftsprovst over Viborg stift og sognepræst ved domkirken, Asmild og Tapdrup, november 1877 udnævnt til biskop i Viborg. Som biskop ivrede han for en endelig udsmykning af Viborg domkirke, og det skyldes for en stor del hans energiske indsats, at arbejdet blev overdraget Joakim Skovgaard. 1901 bevilget afsked og tog derefter bolig i villa »Tatoi« i Viborg. Swane døde 23. juni 1903. Gift 21. maj 1850 med Magdalene Bruun, født 27. marts 1827 i København som datter af højesteretsassessor Peter Daniel Bruun og hustru Reinholdine Schönheider. Magdalene Swane døde i Viborg 11. juni 1909.

S. 126. *Præst på Grønland Knud Balle*: Knud Balle, født 28. juli 1877 i Godthåb, Grønland, som søn af missionær og

seminarieforstander Nicolaj E. Balle og hustru Katrine Justine Fleicher. Knud Balle blev student fra Schneekloths skole 1897, teologisk kandidat 1904. 1905 præsteviet medhjælper hos pastor Mørch i Upernivik. 1908 førstepræst i Upernivik, 1910 i Godthåb og samtidig seminarie-lærer, 1912 provst for Grønland med bopæl i Egedesminde, 1918 trak han sig ud af provstegeringen, 1926 atter provst med bopæl i Godthåb. Udfoldede en ret stor litterær virksomhed, til dels i det grønlandske sprog. Knud Balle døde i Godthåb 23. juli 1928. Gift 1. gang 17. maj 1905 i Viborg domkirke med Esther Helweg-Larsen (navneforandring fra Larsen 1902), født 20. marts 1881 i København som datter af kapellan, senere stiftsprovst i Viborg Vilhelm Ludvig Larsen (navneforandring til Helweg-Larsen 1902) (1850–1927) og hustru Thyra Lorentzen (1852–1906). Esther Balle døde i Upernivik 21. marts 1906. 2. gang 27. marts 1912 i Christianssted, St. Croix med Anna Budtz Jørgensen, født 15. april 1878 i København som datter af agent, senere fabrikant Otto Budtz Jørgensen og hustru Karen Marie Christiane Mikkelsen.

S. 134. *Mathiasgade 24*: Ejendommen Mathiasgade 24 var bygget 1910 af glarmester Johan Christian Schibler, der havde købt tre ejendomme til nedrivning. Han var født i Viborg 2. august 1871 som søn af Jørgen Schibler, der i 1865 havde overtaget glarmesterfirmaet fra sin far, Niels Carl Schibler, der var indvandret fra Slesvig og havde startet firmaet i Gravene. Herfra flyttede han til Hjultorvet i 1855, hvor firmaet forblev til 1940, da ejendommen solgtes til He-

deselskabet. Johan Christian Schibler var gift med Stine Marie Andersen. Han døde 5. november 1944.

S. 135. *Fabrikant C. Piper*: C. Piper, født 28. november 1884 i Kgs. Lyngby som søn af senere landstingsmand Emil Piper. Studerede ved polyteknisk læreanstalt. Avancerede i militærtjenesten til løjtnant i artilleriet. Kom 1911 til Viborg efter 2–3 års uddannelse inden for teglværksbranchen. Købte teglværket og teglværksejer Jørgensen. Erhvervede 1923 Sønder søhus af stiftsamtmænd Grøn. I 30'erne byggedes nyt, moderne teglværk for fremstilling af tagsten i Stoholm. Da det brændte, flyttedes det til Hammershøj. I mange år formand for aktieselskabet Viborg Stiftstidende. Overdrog virksomheden til en søn, da han fyldte 80. Død 10. januar 1971.

S. 135. *Mortorsagkyndig Holger Brems*: Holger Brems, født 19. februar 1883 i Viborg som søn af fabrikant Julius Theodor Brems og hustru Pernille Mariane Kjær. Lærte efter udstået skolegang i borgerskolen som mekaniker hos faderen 1897–1902. Rejste et par år i udlandet. Var sammen med sin far og broderen Jakob Brems med til i 1899–1900 at bygge den første danske motorvogn, der kørte sin første tur grundlovsdag 1900. Overtog faderens firma A. L. Brems Jernvarefabrik i 1914. Borgerskab i Viborg 23. september 1914. Udnævnt til justitsministeriets mortorsagkyndige i Viborg 16. maj 1926. Død 1950. Gift 25. oktober 1914 i Viborg med Andrea Petersen (Golditz), født 1887 som datter af teglværksarbejder Andreas Peter Petersen og Margrethe Kirstine Møller. Andrea Brems døde 15. april 1953.

S. 135. *Kreditforeningsfuldmægtig P. L. Pedersen:* P. L. Pedersen var født 1863 på Mors. Kom som ung til Viborg og gjorde nogle år tjeneste som underofficer. 1. juli 1905 fik han ansættelse i Kreditforeningen, hvor han 1. april 1920 udnævntes til fuldmægtig. Mangeårigt bestyrelsesmedlem i den konservative vælgerforening. Medstifter af aktieselskabet Viborg Stiftstidende. Død 14. marts 1927. Gift med Anna Fusager.

S. 135. *Gdr. Andreas Andersen, Ulriksdal:* Andreas Andersen, født 1865. Lærte gartneri hos gartner Nielsen i Ibsgade. Efter ophold på Askov højskole i nogle år underofficer. Blev herefter gartneriejer i Salling, og efter at være blevet gift overtog han en gård i Krejbjerg, ejede herefter Ulriksdal på Viborg vestermark, Højlund i Asmild, Holmegård ved Skringstrup, en gård i Løvel, Stoholmgård og til sidst Ingstrup Østergård. Var oprindelig venstremænd, men hældede mere og mere til konservativ side. Opstilledes 1913 i Løvelkredsen som modkandidat til Anders Nielsen og opnåede det efter tiden fine resultat af 348 stemmer. Startede den konservative vælgerforening for Fjends og interesseret medlem af bestyrelsen for aktieselskabet Viborg Stiftstidende i selskabets første år. Andreas Andersen døde 26. marts 1926.

S. 137. *Lektor Niels Jeppesen:* Niels Andersen Jeppesen, født 14. august 1882 i Rands, Gaardslev sogn, som søn af forpagter, senere gårdejer Anders Jeppesen og hustru Ane Eline Marie Kjær. Student 1901 fra Vejle, teologisk embedseksamen 1908. Samme år lærer ved Nakskov private Realskole, 1909–13 ved Ringsted

kostskole, derefter på Bogø og i Bagsværd. Han blev adjunkt i Viborg 1915 og lektor 1929. Han udsendte i 1908 romanen »Den som sejrer«, 1910 »Under Byrden«, 1913 »Hans og Thomas«, 1918 »Den gode Hyrde«, 1921 »Rodløs« og 1931 »Pilatussønnen« fra 1909 til 1927 har han derudover udsendt en novelle-samling og fire digtsamlinger, der senere blev fulgt op af flere, udsendt på eget forlag. Niels Jeppesen døde 7. februar 1962. Gift 26. december 1911 i København med Karen Wilhelmine Rasmussen, født 1. september 1884 på Frederiksborg som datter af garmester Harald Emil Rasmussen og hustru Signe Kirchhoff.

S. 138. *Forfatteren Knud Hjortø:* Knud Anders Hjortø, født 4. januar 1869 på Hjortøgård ved Kirke Værløse som søn af gårdejer Lars Knudsen og hustru Karen Marie Pedersen. Navneforandring 30. august 1904. Sytten år gammel kom han på Jonstrup seminarium og tog eksamen herfra 1888. 1891 blev han student fra Mariboets skole, 1892 filosofikum. 1891–93 privatlærer i Asaa, studerede derefter ved universitetet for at tage magisterkonferens i fransk, men gennemførte ikke studiet. 1896 og 1897 ophold i Paris, 1897–99 realskolelærer i Skanderborg, 1900–08 i Skælskør, 1908–12 seminarie-lærer i Vordingborg. Siden 1899, hvor han debuterede med romanen »Syner«, har han hvert eller hvert andet år udsendt bøger lige til sin død, 25. november 1931, hvor han var udsat for et færdselsuheld, som han ikke overlevede. Gift 22. oktober 1904 i Egeslevmagle med Kirstine Pedersen, født 6. december 1883 i Ringkøbing som datter af togfører Andreas Pedersen og hustru Judithe Pedersen.

S. 138. *Blicherforskeren, lektor Hans Hansen*: Hans Hansen, født 21. december 1869 i Ramsøllille, Gadstrup sogn, som søn af gårdejer Carl Hansen (1839–1908) og Karen Hansen (1847–1928). Student fra Roskilde 1888, skoleembedseksamen med dansk som hovedfag 1895. Realskolelærer 1895–98 i Fredericia, 1898–1910 i Silkeborg. 1910 timelærer ved Viborg katedralskole, adjunkt 1912, lektor 1920. Død 12. november 1925 i Viborg. Ugift. Udsendt 1898 »Studier over Steen Steensen Blicher« et meget anerkendt arbejde. 1902 kom 1. del af en Blicher-biografi, beklageligvis uden fortsættelse, 1905–07 udgav han Blichers noveller med kommentarer. Sammen med sin kollega, senere rektor i Horsens Cl. Clausen, udgav han Dansk læsebog for mellemkolen og realskolen, der i mange år var meget brugt ved danske skoler.

S. 138. *Forfatteren Anders Thuborg*: Anders Thuborg, født i Odby, Thyholm, 17. januar 1887 som søn af stenhugger Bertel Nielsen og hustru Karen Andersen. Navneforandring 15. juni 1914. Preliminæreksamen 1904, journalist i Lemvig, 1907–08 ved Horsens Socialdemokrat, 1912–13 Vestjyllands Socialdemokrat, 1914–15 redaktør af Struer Socialdemokrat, 1916–17 ved Pressens illustrationsbureau, 1919 studentereksamen (kursus), 1920 filosofikum, 1925 magisterkonferens i filosofi. Har helt til op i 40'erne udsendt en lang række romaner og enkelte digtsamlinger. Gift 1. gang 15. august 1914 i Holstebro med Victoria Kjestine Sørensen, født 30. oktober i Brede, datter af arbejdsmand Jens Hansen Sørensen og hustru Marie Lorentzen. Ægteskabet opløst. 2. gang 11. maj 1917 i

København med Anna Elisa Frederikke Frederiksen, født 12. marts 1891 i Fuglebjerg som datter af smed, senere lokomotivfører Jens Johannes Frederiksen og hustru Caroline Marie Petersen. Ægteskabet opløst. 3. gang 14. juli 1928 i København med Ellen Breede, født 24. august 1896 i Randers som datter af entreprenør Peter Christian Herman Breede og hustru Marie Wendelboe.

S 146. *Ernst Olsen*: Ernst Olesen, født 10. marts 1857 i St. Sct. Pederstræde 9, hvor faderen havde karetmagerværksted. Han overtog forretningen og drev selv karetmagerværksted, indtil ejendommen brændte, og han solgte brandtomten til aktieselskabet Viborg Stiftstidende. Var med til at stifte Forsvarsbrøderforeningen i Viborg og blev senere æresmedlem, var ivrig skytte og gennem 48 år aktiv sanger i Viborg borger- og håndværkerforenings sangkor. Død 24. april 1940.

S. 140. *Redaktør M. K. Nielsen*: Født 27. marts 1903 i Sædding som søn af gårdejer H. P. Nielsen og hustru Johanne Knudsen. Gik i skole i Tarm og kom efter endt skolegang på kontor hos landinspektør Aaberg i Lemvig, hvor han bl. a. arbejdede sammen med digteren Thøger Larsen. 1. august 1922 blev han journalistev hos redaktør Johannes Nielsen på Viborg Stiftstidende. 1940 udnævntes han til ansvarshavende redaktør af samme blad. Da aktieselskabet opløstes, gik M. K. Nielsen over til freelance-journalistik og var en omhyggelig og flittig korrespondent til en lang række danske dagblade, især stof fra Vestre landsret havde hans interesse. Død 29. september 1963. Gift 12. januar 1924 med Agnes Nøhr, født 27. august 1899 som datter

af gårdejer Rasmus Nøhr og hustru Anette, Kjeldby på Møen.

S. 140. *Arkitekt Fr. Jensen*: Frederik Nicolaj Jensen, født 31. januar 1890 som søn af murermester Christian Frederik Jensen og hustru Laura Møller, Viborg. Var i murerlære og aflagde svendepreve i Århus 5. november 1908. Afgang som konstruktør fra kunstakademiets bygningstekniske skole maj 1913. Gennemgik derefter kunstakademiets forskole for malere, dekorationsskolen (under Joakim Skovgaard) og ældste klasse for arkitekter. Flyttede hjem til Viborg 5. april 1922. Siden 1922 kirkeværge for Sdr. sogns kirke samt kasserer for Sdr. sogns præstelønningskasse, vurderingsmand i Købstædernes alm. Brandforsikring, vurderingsmand i Jydske Hypotekforening. Endvidere kirkeministeriets konsulent for præstegårde i Viborg amt, vurderingsmand for undervisningsministeriet vedr. høj- og efterskoler samt landbrugsskoler i det nordlige Jylland, medlem af kommissionen for Vestre landsretskreds i henhold til lov af 31. maj 1939 om boligtilsyn og sanering af usunde bydele. Gift 10. juni 1916 på Frederiksberg med Ella Margrethe Nordgreen, datter af Frederik Olaf Nordgreen og hustru Chatrine Andreasen.

S. 142. *Guldsmed Svend Israelsen*: Svend Israelsen, født 7. februar 1900 i Viborg som søn af guldsmed Peter Israelsen (1874–1941) og hustru Anna Margrethe Nielsen (1877–1938). Var i lære hos faderen og søgte derefter videre uddannelse i Tyskland. Overtog guldmedefirmaet i Gravene efter faderens død 1941.

S. 142. *Prokurist Gustav Hansen*: Hans Gustav Hansen, født i Viborg 20. april 1903 som søn af købmand Hans Hansen (1871–1951) og hustru Helga Daa (1873–1938). Hans Gustav Hansen fik sin uddannelse inden for tekstilbranchen i Horsens og fortsatte derefter som prokurist i faderens firma, der var startet 1897. Efter faderens død overtog Hans Gustav Hansen forretningen. Gift 3. maj 1932 i Viborg med Henny Margrethe Israelsen, datter af guldsmed Peter Israelsen og hustru Anna Margrethe Nielsen.

S. 142. *Journalist Agnus Sahl*: Agnus Petersen Sahl, født 1. oktober 1899 og døbt 8. november på hans mors begravelsesdag, som søn af regnskabsfører Anders Sahl (1872–1938) og hustru Agnes Petersen (1876–1899). Agnus Sahl tog realeksamen fra Viborg katedralskole, begyndte studier på landbohøjskolen, men fuldførte ikke og vendte hjem som medhjælper hos sin far. Var en kort tid medhjælper på Viborg Stifts Folkeblad, kom 1932 til Viborg Stiftstidende som vikar for regnskabsfører Schou. Blev fast ansat 1. maj 1935, virkede som journalist og regnskabsfører samt sluttelig som redaktør, indtil han i 1962 måtte tage sin afsked på grund af sygdom. Død 25. juni 1963. Gift 19. november 1933 i Vejlbj med Bodil Elisabeth Jacobsen, datter af tandlæge S. A. Jacobsen, Randers, og hustru Anna Kirstine Laursen.

S. 144. *Einar P. Foss*: Einar Philip Foss, født 29. januar 1893 i København som søn af direktør Einer Alexander Foss og hustru Frederikke Margrethe Schultz. Einar Philip Foss blev student fra Borgerdydskolen 1911, bygningsingeniør 1920, ansat ved F. L. Smith i marts 1920, en

overgang, 1940–41, direktør for F. L. Smith. Direktør og formand for bestyrelsen i aktieselskabet Gyro, Skive. Medindehaver af interessentselskabet Dansk skrivemaskinefabrik. Medlem af landstinget 1943–53, af folketinget 1953–67. Medlem gennem mange år det konservative folkepartis hovedbestyrelse, partiets hovedkasserer. Formand for aktieselskabet Den konservative Presse, medlem af bestyrelsen for Alexander Foss industrifond, medlem af Nordisk råd, medlem af bestyrelsen for F. L. Smith, formand for bestyrelsen for Aktieselskabet Aalborg Portland Cementfabrik. Ridder af 1. grad af Dannebrog. Død 6. juni 1967. Gift 30. december 1924 med Cordelina Catha Smith, født 18. juli 1896 som datter af ingeniør F. L. Smith og hustru Catho Harboe.

S. 144. *Bogtrykker F. V. Rasmussen*: F. V. Rasmussen, født 25. januar 1877 i Viborg. Fik arbejde hos bogbinder Juul i Sct. Hansgade, hvor han traf sin hustru Agnete Kathrine, født 2. august 1875, der også var udlært bogbinder. Efter deres giftermål begyndte de selvstændig bogbindervirksomhed i St. Sct. Mikkelsgade, flyttede senere til Vestergade, hvor de tillige havde forretning. Nogle år efter åbnede de forretning ved Preislers hotel, hvor de både havde bogbinderi og kunsthandel. 1921 købte de Backhausens bogtrykkeri, som de sammen drev, til de 1944 solgte virksomheden til aktieselskabet Viborg Stiftstidende. Bogtrykker F. V. Rasmussen døde 7. august 1946 og Agnete Rasmussen døde 24. maj 1954.

S. 144. *Pastor Fr. Engel*: Frederik Engel, født 7. december 1878 i Ribe som søn af adjunkt Johan Christian Wulf En-

gel og hustru Bolette Christine Heiberg. Fr. Engel blev student fra Metropolitan-skolen 1897, cand. theol. 1906, derefter lærer i København og kateket ved Sct. Jacobskirken 1913–1919, derefter skolebestyrer i Hillerød og kaldskapellan i Vordingborg, 1921 præst på Oringe, 1926 præst i Haudrup, 4. juni 1938 præst ved Rigshospitalet. Tog sin afsked 4. december 1948. Død 11. april 1964. Gift 8. december 1922 i Viborg med Kirstine Backhausen, født 12. maj 1885 i Viborg som datter af bogtrykker F. V. Backhausen og hustru Catharine Else Bauerradt.

S. 145. *Typograf Ivan Jørgensen*: Ivan Jørgensen, født 28. september 1918 i København som søn af ostegrosserer Nicolaj Jørgensen og hustru Christiane Rasmussen. Ivan Jørgensen stod i typografklære på Exprestrykkeriet i Herning og kom 1940 som typograf til bogtrykker A. L. Pedersen, Allingåbro. 1955 flyttede han til Viborg og overtog sammen med Gunhild Jørgensen Viborg Stiftsbogtrykkeri. 1961 startede han selvstændig virksomhed Industritrykkeriet i Viborg.

S. 146. *Otto Adolf Friderich Enghausen*: Otto Adolph Friderich Enghausen, født i Wandsbeck 1767, borgerskab som skorstensfejer i Viborg 3. oktober 1809, død 26. januar 1819. Gift 5. november 1789 med Anne Elisabeth Hiorth, døbt 18. marts 1817, datter af murer Søren Pedersen Hiorth og Giertrud Christensdatter.

S. 146. *Skomagemester Anders Vinther*: Anders Jørgensen Winther, født i Århus. Borgerskab i Viborg 11. september 1787. Død 27. maj 1829. Gift 1. gang 31. januar 1788 med Anne Marie Christensdatter, født 1757, død 27. august 1810.

2. gang 11. december 1812 med Anne Christensdatter, født 1771, død 22. september 1856.

S. 146. *Billedhugger Kaj W. Nielsen:*

Kaj W. Nielsen, født 27. marts 1901 i Århus som søn af cand. jur. Christian Frederik Nielsen og hustru Ane Kirstine Øvlesen. I stenhuggerlære hos sin morbror, stenhugger Øvlesen i Grenå. Arbejdet som svend hos den kendte stenhugger Chr. Christensen, Århus, og derefter fra 1920 svend hos billedhugger C. Numelin i Viborg, hvis firma han overtog for egen regning, da C. Numelin døde 28. februar 1924. Udvidet virksomhed med fabrik for marmorvarer 1937. Medlem af bestyrelsen for Jyllands stenhuggerlaug 1938–45, oldermann for samme siden 1952, medlem af bestyrelsen for Viborg borger- og håndværkerforening 1937–50, formand for samme siden 1950, medlem af bestyrelsen for Viborg

tekniske skole siden 1950, medlem af Håndværksrådet siden 1952, formand for svendeprøvekommissionen for Jylland, medlem af Viborg byråd 1950–62, medlem af ligningskommissionen i Viborg 1939–45, vurderingsmand til grundskyld og ejendomsskyld siden 1945, medlem af huslejenævnet i Viborg, formand for Viborg grundejerforening, formand for Erhvervsrådets boligselskab, Viborg, siden 1942, formand for aktieselskabet Viborg Stiftstidende fra 1949 til selskabets ophævelse. Af større arbejder udført af firmaet kan nævnes marmorbeklædning af Viborg privatbank, stenhuggerarbejdet ved Herning Gymnasium og udsmykningsarbejderne ved Kongenshus mindepark efter udkast af arkitekt H. G. Skovgaard. Ridder af Dannebrog 1954. Gift 18. november 1924 med Dagmar Ehlert, født 24. april 1900 som datter af slagtermester Niels Ehlert og hustru Karen.

Register

over forfattere, udgivere og illustratorer
m. fl.

De anførte tal refererer til bibliografiens
numre.

- Andersen, K. V. 74.
Baden, Gustav Ludvig 16.
Ballund Jensen, H. 72, 72a, 80, 81.
Bartholin, Thomas Eichel 26.
Bendix, Peter Chr. 28.
Blicher, Niels 18.
Blicher, St. St. 34, 36, 92.
Bonde, Aage 70, 108, 127.
Brinchmann, Andreas 1.
Bro-Jørgensen, Marianne 114.
Bülow, F. von 41.
Bæch, Johannes 82.
Carstens, Fr. Carl 45.
Christensen, Niels 64.
Cramer, Chr. 27.
Cramer, Hans Chr. 27.
Dirckinck-Holmfeld, Constant 47.
Ditzel, Harald 77, 84, 88, 95, 96, 97,
99, 108, 109, 111 (ill.), 120, 127.
Dorph, N. V. 33.
Ehlers Olsen, Henning 123.
Elle Jensen, F. 91.
Feddersen, Arthur 57.
Fjelstrup, Søren Aug. 37.
Friits, Niels 68.
Friis, Oluf 118.
Funch, J. C. W. 46.
Giversen, Anders 91.
Grønlund, David 14.
Gulddal, M. E. 70, 103.
Hansen, Henri 78.
Harder, Thomas Pauli 21, 23, 25.
Heegaard, Thomas Wissing 30.
Helmer-Petersen, Keld (ill.) 109.
Hiarsing, J. 10a.
Hindberg, E. G. A. 49, 53.
Holmgaard, Jens 70, 115, 117, 124.
Hundrup, F. E. 58.
Hvidtfeldt, Johan 70.
Høirup, Henning 70, 106.
Ihle, Svend Erik (ill.) 84, 88, 91, 92, 95,
97, 98, 99, 103, 110, 116, 119, 122,
125, 126.
Iversen, Laurids 1a.
Jensen, Sigurd 89.
Jeppesen, Niels 66, 69, 79, 82, 100.
Johnsen, Sophus E. 7.
Just, A. F. 17, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 38.
Just, Iver Dam 2.
Jørgensen, Carl E. 102.
Jørgensen, Gunhild 104, 110, 111, 113,
116, 119, 122, 125, 126.
Jørgensen, Stephan 35.
Klavsen, Frode 91.
Kristensen, Hans Helmer (ill.) 114.

- Krog, Andreas Chr. 11.
 Kruse, Lauritz 39.
 Krüger, J. G. 9.
- Lassen, Signe 73.
 Laub, Otto 53.
 Lauritsen, Emil A. V. 74.
 Lauritzen, Egon 80.
 Levin Nielsen, Erik 70.
 Lindberg Nielsen, Carl 85.
 Linde, Helle 115.
 Løye, O. 70.
- Madsen, Erland Knudson (ill.) 113.
 Mangor, C. E. 7, 12, 13.
 Marstrand, Vilhelm 90.
 Mathiassen, P. A. 80.
 Monrad, Peter Ephr. 7.
 Mortensen, Niels Th. 92.
 Morville, Georg 55.
 Munk, N. P. J. 71.
 Møller, Jens 32, 42.
 Mønster, P. 7.
- Nielsen, M. K. 67.
- Paulsen, Henning 70, 92.
 Pedersen, Kr. 70.
 Philipsen, Aage 98.
 Prange, Knud 101, 112, 115.
- Rasmussen, Poul 112, 115, 117, 124.
 Rise Hansen, C. 117.
 Rothe, Caspar Peter 3.
 Rottbøll, Chr. Michael 3a, 5, 10, 15.
- Schjødt, Laurits 40, 48.
 Schøler, N. P. 27a.
 Seeberg, Peter 127.
 Sehested, Niels 31.
 Simonsen, Ib 115.
 Skovgaard, H. G. 120.
 Skovgaard, Joakim 106.
 Skovgaard, Peter 73.
 Smith, Martin 63.
 Spreckelsen, Otto von 107.
 Stage, Mads 89.
 Stauning, Jørgen 6, 8.
 Steinrud, J. 76.
 Støttrup, Morten 11.
- Ursin, M. R. 50.
- Vasegaard, Søren 18.
 Videbech, Poul 65.
- Wolle, Emil 52.
 Worsøe, Hans H. 70, 127.
 Wulff, Hans Andr. 44.
- Ørberg, Paul G. 115, 121.
- Aagaard, Knud 24.

C. H. Mangor lod denne sten hugge og indmure i sin ejendom på Mathiasgade over for Hjultorvet, hvortil trykkeriet flyttedes 6. november 1776.

Personregister

Registret omfatter de tre tekstafsnit samt noterne til afsnittet »Fra Wissings periode 1839–1971«. I registret er normalt ikke medtaget forfattere og bestillere af bøger og tryksager samt konger som udstedere af privilegier m. v., endvidere er billedteksterne kun undtagelsesvis medtaget.

En stjerne efter et sidetal betyder, at vedkommende person er omtalt i noterne til pågældende side.

Aasted, Therese Christofine 120*.
Abrahamsen, Bolette 125*.
Albrechtsen, Jens 82.
Amberg, Hans Christian 118*.
Amberg, Hans Christian jun. 118*.
Amberg, Herman 118, 118*.
Andersen, Andreas 135, 135*.
Andersen, Karen 138*.
Andersen, Stine Marie 134*.
Andreassen, Chatrine 140*.
Andrés 76–77.
Angelo, Holger R. 116, 116*.
Angelo, Sophus Hammond 113–132.
Angelo, W. L. T. 113.
Arctander, Niels Lauridsen 19.
Arff, Peder 34.
Arildsdatter, Ane Johanne 120*.
Arndes, Stephan 7.
Aspach, Sixtus 28.

Backhausen, C. W. E. 123.
Backhausen, Frederik Vilhelm Emil Pauli 123, 124, 144.
Backhausen, Kirstine Margrethe 144, 144*.

Balle, Knud 126, 126*.
Balle, Nicolaj E. 126*.
Ballund, Cathrine Veleja 118*.
Bauerradt, Catharine Else 144.
Bauerradt, Chr. 144.
Bay, Janus Friedenreich 64–70, 78–79, 88.
Bech, Olga 117*.
Bendix, Peter Chr. 82, 88–89, 92.
Benedicht, Lorenz 18.
Bentzen, Henriette Frederikke 118*.
Berg, Balthasar 125*.
Berg, Christen 116.
Berg, Valborg Vilhelmine 125*.
Berling, Ernst Heinrich 30.
Billeschou, Anne Kirstine 106*.
Billeskov 78.
Bindesbøll, Gottlieb 114*.
Bjørn, Elisabeth 110*.
Blicher, Steen Steensen 105.
Borgen, Lorentze 114.
Borgsmed, Peder 11.
Bornemann 50
Borreschmidt 120*.
Brandstrup, L. 125*.
Brandt, Johann Christopher 22.
Brandt, Louise Charlotte 116*.

- Breede, Ellen 138*.
 Breede, Peter Christian Herman 138*.
 Bregendahl, A. P. 112*.
 Bregendahl, L. N. 125*.
 Bregendahl, Lauritz Nørgaard 112*.
 Brems, Holger 135, 135*.
 Brems, Jakob 135*.
 Brems, Julius Theodor 135*.
 Bretton, Frederik Emil Baron von 110, 110*.
 Bretton, Lucas Uytendale Baron von 110*.
 Bromann, Christiane 107, 107*.
 Bruun, Daniel 125*.
 Bruun, Gottlieb Franciskus Schönheyder 125*.
 Bruun, Hans 18.
 Bruun, Magdalene 125*.
 Bruun, N. 112*.
 Bruun, Nicoline Franzine Laurence 125, 125*.
 Bruun, Peter Daniel 125*.
 Bruun, R. 140.
 Buchwaldt, Eline Rebekka 104*.
 Buchwaldt, S. A. M. 125*.
 Bøggild, Peder Thyresen 28.
 Bøgh, Erik 114.
 Bønding 120*.
 Bøtcher, Anna Metta Edebohl 125*.

 Carstens, Frederik Carl 104, 104*.
 Carstens, Jakob 104*.
 Caspersen, Cathrine 125*.
 Christensdatter, Anne 146*.
 Christensdatter, Annemarie 146*.
 Christensdatter, Giertrud 146*.
 Christensdatter, Maren 82, 84.
 Christensen, Chr. 146*.
 Christensen, Christen 103*.
 Christensen, Kirstine 103*.
 Christensen, Maren Kirstine 120*.

 Christensen, Niels Breum 124*.
 Christensen, Niels Peter 124, 124*.
 Christensen, Petrus 118.
 Christiani, Sophia Elisabeth Antoinette 110*.
 Clausen, Cl. 138*.
 Clausen, Julie 125*.

 Daa, Helga 142*.
 Dalgas, Enrico 125*.
 Daugaard, P. 124*.
 Deichmann, Cathrine 106*.
 Denecke 76–77.
 Dichmann, Caroline 125*.
 Dichmann, Gustav Adolph 125*.
 Dichman, Kaia Marie Othilia 125*.
 Ditzel, Bruno Harald Gottlieb 120, 120*.
 Ditzel, Valdemar Gottlieb 120*.
 Dons, Rasmus Poulsen 78–79, 86, 88–89, 91–93, 95–104, 104*.
 Dyrberg, Peter 120*.
 Dyssel, Arnold Chr. 26, 28.

 Ehlert, Christian 120, 120*.
 Ehlert, Dagmar 146*.
 Ehlert, Karen 146*.
 Ehlert, Niels 146*.
 Ehlert, Vilhelmine Louise 120*.
 Elmenhoff, Søren Wissing 86.
 Engel, Frederik 144, 144*.
 Engel, Johan Christian Wulf 144*.
 Enghausen, Otte Adolph Friderich 146, 146*.
 Erichsen, Camilla 116*.
 Erichsen, Julie Vilhelmine 116*.

 Faber, Carl Georg Gottfried 116, 116*.
 Faber, Heinrich 116*.
 Faurholt, Anna 125.
 Faurholt, C. P. 125*.

- Faurholt, Carl 125.
 Faurholt, Christian 125.
 Faurholt, Johannes 125.
 Faurholt, Ole Peter Christensen 125, 125*.
 Faurholt, Peter 125.
 Ferslev, Niels 69–70.
 Finderup 80.
 Fleicher, Katrine Justine 126*.
 Fogh, Anton Chr. 86, 88–89, 91–92.
 Fortman, Hedevig 26, 30.
 Foss, Einar Alexander 144*.
 Foss, Einar P. 144, 144*.
 Frederiksen, Anna Elisa Frederikke 138*.
 Frederiksen, Jens Johannes 138*.
 Friedenreich, Ingeborg Foss 71.
 Friis, Ellen Cathrine 103*.
 Friis, Marturin 103*.
 Friis, Niels 7.
 Frijsenbergh, Frederik 78–79.
 Funch, J. Ch. W. 104.
 Fusager, Anna 135*.
 Fønss, Peter Severin 69–76, 86, 88, 90–91.

 Gerner, Henrik 23.
 Ghemen, Gotfred af 7.
 Gildsig, A. P. Nielsen 118*.
 Gildsig, Ellen Astrid 118*.
 Gjerløw, Amalie 118*.
 Glasing, Christoph Georg 26, 30.
 Gleerup, Christen Christensen Roedel 124*.
 Gleerup, Johanne Sophie 124*.
 Gotthold, N. N., se Grüning, Johan.
 Gottschalk, Christian 119, 120, 120*, 121, 124.
 Gottschalk, Heinrich Friderich 120*.
 Gottschalk, Maren 120*.
 Greve, Boy Jessen 40.
 Grüner 110*.
 Grüning, Johan 28, 34.

 Guldberg, Dorthea Hansine 125*.
 Guldberg, P. 125*.
 Gundelach, Conrad Frederik Vilhelm 125*.
 Gundelach, Frederik Christoffer 103*.
 Gundelach, Mette Agathe 125*.
 Gutenberg, Johan 7, 105–106.
 Güldencrone, Chr. 32.
 Gyldendal, Søren 62.
 Gysning, Marie 110*.

 Haas, Peter 52.
 Hager, J. W. F. 41.
 Hahn, Margrethe Sophie 116*.
 Halberg 125.
 Hammerich 76–77.
 Hammerich, Joachim Christian 107*.
 Hammerich, Judithe Marie Sophie 107*.
 Hansen, Carl 138*.
 Hansen, Hans 138, 138*.
 Hansen, Hans Gustav 142, 142*.
 Hansen, Karen 138*.
 Hantzsck, Georgius 22.
 Harboe, Catho 144*.
 Harder 78.
 Harder, Thomas Pauli 75, 78–79*, 81–82, 87.
 Hartmann, Johannes 30, 32.
 Hase, Laurits 69.
 Hasselbalch, Frederik Deichmann 106, 106*.
 Hasselbalch, Jacob Hansen 106*.
 Hasstrup, Elisabeth Kristine 103*.
 Hasstrup, Lauritz 103*.
 Heiberg, Bolette Christine 144*.
 Heise, Carl Arnold Leopold 125, 125*.
 Heise, Carl Johan 125*.
 Helgesen, Poul 10.
 Helsted, Jytte Kirstine 125*.
 Helsted, Thomas Sørensen 125*.
 Helweg-Larsen, Esther 126, 126*.

- Helweg-Larsen, Vilhelm Ludvig 126,
 126*.
 Hesselberg, Caroline Marie Christiane
 125*.
 Heyden, Sebaldu 14.
 Hiersing, Jens 39.
 Hindberg, Coelestinus Philemon 107*.
 Hindberg, Edvard Gudmand August 107,
 107*, 110.
 Hindberg, Viggo Joachim Coelestinus
 107, 107*, 111.
 Hiorth, Anne Elisabeth 146, 146*.
 Hiorth, Søren Pedersen 146*.
 Hjort, Nanna Pauline Amalie 110*.
 Hjortø, Knud 138, 138*.
 Holberg, Ludvig 27.
 Holm, Anna Maria 107*.
 Holm, Hans 125*.
 Holm, Marturin 125, 125*.
 Holtzberg, Friedrich 34.
 Holtzberg, Jochum Petersen 34.
 Holtzberg, Johan Petersen 34, 39.
 Huitfeldt, Math. Vilh. 39, 45, 47.
 Hvass, Tøger Mortensen 22.
 Hyltoft, Asmus Chr. Reinholdt 107*.
- Iller, Bodil Pedersdatter 125*.
 Israelsen, Henny Margrethe 142*.
 Israelsen, Peter 142*.
 Israelsen, Svend 142, 142*.
- Jacobsen, Bodil Elisabeth 142*.
 Jacobsen, Lorenz Henning 103*.
 Jacobsen, Jens 117*.
 Jacobsen, Jensenius 117, 117*.
 Jacobsen, S. A. 142*.
 Jensen, Axel 145.
 Jensen, Christian Frederik 140*.
 Jensen, Frederik Nicolaj 140, 140*.
 Jensen, Helmer 97*.
- Jensen, Ida Helene Marie 120*.
 Jensen, Jens (ældre) 125*.
 Jensen, Jens (yngre) 125, 125*.
 Jensen, Jens Peter 120*.
 Jensen, Poul Erik 97, 97*.
 Jensen, Th. 124.
 Jeppesen, Anders 137*.
 Jeppesen, Niels Andersen 137, 137*, 140.
 Jespersen 62.
 Jespersen, C. M. 125*.
 Jork, Richard William Claudius 125,
 125*.
 Juul 144*.
 Just, Anton Frantz 55, 71–92.
 Just, Iver Dam 54, 59, 71.
 Just, Regine Kristiane, f. Lerche 71–72,
 92.
 Jæger, Andreas From 118*.
 Jæger, Ane Cathrine Larsine 118*.
 Jørgensen, Anna Budtz 126*.
 Jørgensen, Chr. 118*.
 Jørgensen, Gunhild 145–149.
 Jørgensen, Ivan 145, 145*.
 Jørgensen, Otto Budtz 126*.
- Kabell, Peter 104*.
 Kabell, Peter Christian 104, 104*.
 Kieler, Dionysia Georgine Juliane 110*.
 Kieler, Jens Benzon 110*.
 Kirchhoff, Signe 137*.
 Kjær, Ane Eline Marie 137*.
 Kjær, Pernille Mariane 135*.
 Kjærulf, Anders 28.
 Klausen 120, 120*.
 Klein 123, 123*.
 Klein, Holger 123*.
 Klein, Sophus Christian 116, 116*.
 Knudsen, Johanne 140*.
 Knudsen, Lars 138*.
 Knutzen, Chr. Victor 107*.
 Koefoed, C. D. 110*.

- Koefoed, Christen 111, 111*.
 Koefoed, Daniel 111*.
 Kristensen, Anny 97*.
 Krog, Andreas Chr. 37, 63.
 Krogdahl, Else Marie 125*.
 Kühnel, Theodor Sextus 106, 106*.
- Langreuter, Ernestine Juliane 110*.
 Langreuter, Georg Diederich 110*.
 Larsen, Sophie 108*.
 Larsen, Søren Eskildsen 108*.
 Lassen, Naamen 60.
 Lauersen, Inger Cathrine 125*.
 Lauritsen, Kirstine Luxie 118*.
 Laursen, Anna Kirstine 142*.
 Lavater, Johann Casp. 68.
 Lemming, Hans Peter 125*.
 Lemming, Ingeborg Cathrine 125*.
 Lerche, Povl 27.
 Lerche, Regine Kristiane 71–72, 92.
 Leth, H. J. de 74.
 Lihme, Marie Kirstine 62.
 Lillelund, Thomas P. 55–56, 59, 62.
 Lind, Jens Georg 110, 110*.
 Linde, Else Cathrine 99.
 Lillienkjold, Augusta 111*.
 Lorentzen 123*.
 Lorentzen, C. A. 114*.
 Lorentzen, L. B. 124*.
 Lorentzen, Marie 138*.
 Lorentzen, Thyra 126*.
 Lund, Ane Marie 62, 67.
 Lund, Cathrine Elisabeth 118*.
 Lund, Heinrich Sørensen 103*.
 Lund, Jacob 107*.
 Lyche, Sigvard 27.
 Lyng, Anna Bolette Arkadia 107*.
- Mangor, Ane Marie, f. Lund 62, 67.
 Mangor, Christian Elovius 39–61, 63, 68, 74.
 Mangor, Christoffer Heerfordt 50, 60–69.
 Meinert, Marie Cathrine 110*.
 Meldahl, August 118, 118*.
 Mikkelsen, Else 103*.
 Mikkelsen, Karen Marie Christiane 126*.
 Mohr, C. C. 124, 124*.
 Mohr, Mariane, f. Theil, 124*.
 Mohr, Henrik Chr. Simon 89, 91, 124*.
 Mortensen, Hans 125*.
 Mortensen, Hans Christian 125, 125*.
 Morville, Gregers 104*.
 Morville, Niels Christian 104, 104*, 125*.
 Morville, Niels Georg Christian 125, 125*.
 Moth, Marie Alette von 111*.
 Mouritsen, Niels 60.
 Munksgaard, Niels Aage William Nielsen 118, 118*.
 Munksgaard, Ole Nielsen 118*.
 Musmand, Christiane Raae 106*.
 Mühlensteth, J. A. 103*.
 Mørch, Andreas Madsen 23–24, 26–28.
 Møller, Charlotte Petrine 103*.
 Møller, Ernst Andreas Herman 30.
 Møller, Jens 103*.
 Mørch, Karen Maria 112*.
 Møller, Laura 140*.
 Møller, Margrethe Kirstine 135*.
 Møller, Margrethe Marie 104*.
 Møller, Nicolaus 26, 30.
 Møller, Peder Antoni Madsen 26–27.
- Nerenst, Emilius Jørgen 93, 95, 95*, 98–103.
 Netten, Willads Giertsen von 23.
 Nielsen, Andreas 60.
 Nielsen, Andreas 103*, 106*.
 Nielsen, Anna Margrethe 142*.
- Madsen, Balthazar 135.
 Maintzhusen, C. V. 125*.
 Maintzhusen, Marie Kirstine 125, 125*.

- Nielsen, Bertel 138*.
 Nielsen, Christian Frederik 146*.
 Nielsen, H. P. 140*.
 Nielsen, Hans 106*.
 Nielsen, J. 124.
 Nielsen, Johannes 135–140.
 Nielsen, Kaj W. 146, 146*.
 Nielsen, M. K. 140, 140*.
 Nielsen, P. 110–111.
 Nielson, Inger Marie 120*.
 Nielson, Peter 120*.
 Nordgreen, Ella Margrethe 140*.
 Nordgreen, Frederik Olaf 140*.
 Numelin, C. 146*.
 Nøhr, Agnes 140*.
 Nøhr, Anette 140*.
 Nøhr, Rasmus 140*.

 Olesen, Chr. 104*.
 Olesen, Ernst 140, 140*.
 Oppenhagen 91.
 Ovesen, Anton 132–135.

 Pauli, Daniel 24, 26.
 Paulli, Daniel 26.
 Pedersen, A. L. 145–146.
 Pedersen, Andreas 11.
 Pedersen, Andreas 138*.
 Pedersen, Birthe 125*.
 Pedersen, Jens 14.
 Pedersen, Judithe 138*.
 Pedersen, Karen Marie 138*.
 Pedersen, Kirstine 138*.
 Pedersen, P. L. 135, 135*.
 Petersen, Agnes 142*.
 Petersen (Golditz), Andrea 135*.
 Petersen, Andreas Peter 135*.
 Petersen, Caroline Marie 138*.
 Petersen, William Otto 107*.
 Piper, C. 135, 135*.

 Piper, Emil 135*.
 Popp 77.
 Posselt, Catharina Elisabeth 104*.
 Poulsen, Chr. 120*.

 Raa, Hans 106*.
 Raae, Maren 106*.
 Ranch, Hieronimus Justesen 19, 22.
 Randers, Mette Catharine 124*.
 Randrup, Laurits 64, 69–71, 74, 88.
 Randrup, Niels 70.
 Rasmussen, Agnete Kathrine 144*.
 Rasmussen, F. V. 144, 144*.
 Rasmusdatter, Gunder 103*.
 Rasmussen, Harald Emil 137*.
 Rasmussen, Karen Wilhelmine 137*.
 Rasmussen, Marie 125*.
 Rasmussen, Pauline Sophie 104*, 125*.
 Reenberg, Tøger 22.
 Reisz, Jacob Fr. 94, 101–103.
 Reisz, Ephraim 103.
 Riegels 125*.
 Rodsted, Anna 103*.
 Rosenberg, Frands 19.
 Rosenfalk, Anthon Wilhelm 110, 110*.
 Rosenfalk, Carl Peter 110*.
 Rosenstand-Goiske, Peder 24, 27.
 Ross, Ida 125*.
 Ross, S. F. W. 125*.
 Rothe, Casper Peter 51–53, 59.
 Rottbøll, Chr. Michael 38, 54, 59.
 Ræff, Poul 10.
 Rønno, Carl 7.
 Rørbye, Ferdinand Henrik 114*.
 Rørbye, Martinus Christian Wedseltoft
 114, 114*.

 Sadolin, Albert 54.
 Sadolin, Jørgen Jensen 14, 16.
 Sadolin, Nille Margrethe 103*.

- Sahl 118*.
 Sahl, Agnus 142, 142*.
 Sahl, Anders 142*.
 Samson, Moses Nathan 125*.
 Samson, Nathalius 125, 125*.
 Schack, Charlotte Johanne 114*.
 Schiøtt, Frederik 114*.
 Schiøtt, Rose Frederikke 114*.
 Schibler, Johan Christian 134*.
 Schibler, Jørgen 134*.
 Schibler, Niels Carl 134*.
 Schjultz, Magnus A. 124*.
 Schjødte, Lauritz 97, 106*, 110.
 Schjødte, Mathias 106*.
 Schmidt, Frideriche Louise 106*.
 Schmidt, Peter 120, 120*.
 Schmiegelow, Anna Louise Vilhelmine 125*.
 Schmiegelow, Joachim Friederich David 125*.
 Schow, Johanne Petronelle 111*.
 Schultz, Frederikke Margrethe 144*.
 Schönheider, Reinholdine 125*.
 Schönheyder, Johan Fransiscus Gottlieb 103*.
 Seidelin 62.
 Selmer, Emil Holger 103, 103*.
 Selmer, Ole 103*.
 Skonning, Hans Hansen 18–19.
 Skovgaard, Joakim 125*.
 Skovgaard, Peter 125*.
 Skrike, Ad. 125*.
 Skrike, Jac. Philip Andre 125, 125*.
 Skriver, Niels 16.
 Smith, Anette 125*.
 Smith, Cordelina Catha 144*.
 Smith, F. L. 144*.
 Snedker, Peder 11.
 Snell, Johan 7.
 Soldin 79.
 Staal, Marie Christine 112*.
 Stalknecht, Claus 97.
 Stauning, Jørgen 55, 59.
 Steenberg, Ove Christensen 106*.
 Stihler 89.
 Stockfleth, Frederikke Eleonore Cathrine de 114*.
 Stougaard, Johanne Marie Elisabeth 116*.
 Stougaard, Peter Jørgen 116*.
 Stribolt, Emma Vilhelmine Amali 104*.
 Stribolt, Franz 104*.
 Strøm, Evensine Margrethe 106*.
 Stylsvig, J. C., f. Poulsen 97.
 Støcken, Carl Christian 102.
 Stöcken, Karl Hartvig v. 78.
 Støttrup, Johan Marius 125, 125*.
 Svanholm, Else Christine 110*.
 Swane, Lars 125*.
 Swane, Hans Jørgen 125, 125*.
 Szybrowsky, Birgitte Agate 103.
 Szybrowsky, Daniel 103.
 Søeborg, Inger Cathrine 110.
 Sørensen, Jens Hansen 138*.
 Sørensen, Victoria Kjestine 138*.
 Tang, Christian Noe 110, 110*.
 Tang, N. K. 110*.
 Tausen, Hans 10–11, 14, 16.
 Terkelsen, R. 124.
 Theil, Jens 64, 68–70, 78, 88–91, 124*.
 Theil, Mariane 124*.
 Theil, Thomas 79.
 Thestrup, G. F. 28.
 Thorson, Alfred Balduin 106*.
 Thorson, Edvin Marius 106*.
 Thorson, Niels 106, 106*.
 Thuborg, Anders 138, 138*.
 Timm, Juliane Marie 110*.
 Timm, Peter Marcus 110*.
 Trellund, Johannes 26.
 Tychonius, Christen Lassen 22, 26–27, 32.

- Ulfeldt, Ebbe 19.
Undall, Lauritz Christian 112*.
Undall, Louise Christiane Elisabeth 112*.
Unger 77.
- Wadskiær, Christian Friderich 27.
Valeur, Anna 125.
Valeur, Hansine E. M. 101, 103.
Valeur, Johannes Møller 103*.
Valeur, Peter 103, 103*.
Walsøe, C. F. 125*.
Vedel, Anders Sørensen 18.
Weingartener, Hans, se Vingaard, Hans.
Wendelboe, Anders 23.
Wendelboe, Marie 138*.
Wenster, Dorothea 104*.
Vester, Ellen 97*.
Vester, Niels 97*.
Wimmer, Frederik 107–108, 108*.
Wimmer, Johanne Margretha 107*.
Wimmer, Mathias 107, 107*.
Wimmer, Therese Christiane 107*.
Wimmer, Caroline Mathilde 107*.
Wimmer, Eleonora Albertine 107*.
Vingaard, Hans 10–11, 14, 16, 18, 22.
- Vingaard, Mads 22.
Winther, Anders Jørgensen 146, 146*.
Winther, Chr. 114*.
Wissing, Frederik 107–108, 108*.
Wissing, Hans Kruse 99.
Wissing, Laurids Christian Hans Hannibal 93–94, 98–113, 131.
Wissing, Thomas 103, 103*.
Wissing, Rasmus Rasmussen 103*.
Wittendorff, Karen 97*.
Wohlert 120*.
Wolle, Emil 106*, 110, 110*.
Wolle, Peter 110*.
Worm, Jacob 22.
Worsøe, Wilh. Ad. 39, 45.
Voss, Friedrich Gerhard 27.
Wulff, Elisa 104*.
Wøldike, Andreas 24, 38.
- Zabell, Marie Elisabeth 79.
Zetlitz, Henrik A. M. 69.
Zorn 120*.
- Øvlesen, Ane Kirstine 146*.

Duegaarden, Sct. Mathiasgade 34, efter ombygningen 1967-68.

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Forord	5
De ældste Viborgbogtrykkere fra 1528 til 1745	7
Fra grundlæggelsen 1771 til 1839	37
Fra Wissings periode 1839 til 1971	95
Et udvalg af skrifter trykt i Viborg Stiftsbogtrykkeri 1771–1944 og hos F. V. Backhausens Efff., Viborg Stiftsbogtrykkeri 1944 –1971. Forsøg til en bibliografi	151
Noter og henvisninger	168
Register til bibliografien	190
Personregister	193

Viborg Stiftsbogtrykkeris historie er udgivet
i anledning af 200-års dagen for bogtrykkeriets oprettelse 17. juli 1771.

Tryk:

F. V. Backhausens Eftf., Viborg Stiftsbogtrykkeri.

Sats:

10 pkt. Genzsch.

Papir:

Fuldlimet tryk 607 fra De forenede Papirfabrikker.
Indklæbede billeder: Zanders krideret kunsttrykpapir 7000.
Omslag: Elefanthud.

Klicheer:

Hammerschmidts Klichéfabrik, Århus.

Bogbinder:

Rounborgs grafiske Hus, Holstebro.

Våbnet i seglet på bogens forside er et erhvervsvåben
anvendt af bogtrykkerere i mange lande fra ca. 1640.

Bogen er trykt i 900 eksemplarer, hvoraf 450 er nummererede.
Restoplaget er stillet til rådighed til forhandling.